

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМ. ШЕВЧЕНКА
БІБЛІОТЕКА УКРАЇНОЗНАВСТВА Ч. 8

ІСТОРИЧНІ ПОСТАТІ ГАЛИЧИНИ ХІХ-ХХ СТ.

*

Заходом і коштом
Осередку праці НТШ у Філядельфії

Нью Йорк — Париж — Сідней — Торонто

1961

- М. Оглоблин-Глобенко: Історико-літературні статті.
Записки НТШ, т. 167.
- П. Ковалів: «Основи формування української мови».
Записки НТШ, т. 168; 15 арк.
«Збірник присвячений пам'яті З. Кузеля».
Записки НТШ, т. 169.
- О. Оглоблин: «Гетьман Іван Мазепа та його доба». В 250-ліття смерті.
Записки НТШ, т. 170; 26 арк.
- Збірник Філологічної Секції, т. 30
Записки НТШ, т. 171; 12 арк.
- Збірник Філологічної Секції, т. 28. «На пошану сторіччя народин Степана Смалья-Стоцького».
Записки НТШ, т. 172; 6.25 арк.

б) В Серії «Бібліотеки Українознавства»:

- Я. Падох: «Нарис історії українського кримського права».
Бібліотека Українознавства, ч. 1; 5,25 арк.
- І. Холмський: «Історія України».
Бібліотека Українознавства, ч. 2; 24 арк.
- Ю. Шерех: «Нарис сучасної української літературної мови».
Бібліотека Українознавства, ч. 3; 25 арк.
- П. Зайцев: «Життя Тараса Шевченка».
Бібліотека Українознавства, ч. 4; 25 арк.
- П. Грицак: «Галицько-Волинська держава».
Бібліотека Українознавства, ч. 5; 16 арк.
- А. Княжинський: «Дух нації» (соц.-етнопсихолог. студія).
Бібліотека Українознавства, ч. 6; 23 арк.
- Б. Верест: «Історія українського кіна».
Бібліотека Українознавства, ч. 7; 17 арк.

в) Чужомовні резюме прочитаних доповідей:

Всіх трьох Секцій НТШ:
у англійській мові — разом 5 томів, 24,5 арк.
у французькій мові — 1 том; 4 арк.

г) Інші видання:

- «Сьогочасне й Минуле». Том I. за 1948 р.; 8 арк.; Том II. за 1959 р.; 9,5 арк.
- «Історія НТШ»; 3 арк.
- «Хроніка НТШ».
Випуск ч. 75, за час 25. VI. 1939 — 15. III. 1949; 2,5 арк.
Випуск ч. 76, (резюме доповідей по-українськи); 1 арк.
Випуск ч. 77, за час 9. IV. 1949 — 31. XII. 1953; 4 арк.
- «Наукове Товариство ім. Шевченка в ЗДА». Вид. 1960 р., ілюстр., 1 арк.
- «Доповіді» — читані доповіді, част. в англ. мові, чч. 1—15 (1958-1960).
Бюлетень НТШ в Торонті; 10 арк.
- «Енциклопедія Українознавства». — Частина перша;
за ред. В. Кубійовича і З. Кузеля.
- «Енциклопедія Українознавства». — Частина друга (гаслова), (в друку);
гол. ред. В. Кубійович.

SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY
SOCIÉTÉ SCIENTIFIQUE ŠEVČENKO
ŠEVČENKO GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN

UKRAINIAN STUDIES
BIBLIOTHÈQUE D'ÉTUDES UKRAÏNIENNES
BIBLIOTHEK DER UKRAINEKUNDE
VOL. 8

HISTORICAL PERSONAGES
OF GALICIA IN XIX-XX CENT.
LES PERSONNAGES HISTORIQUES
DE GALICIE DU XIX-XX SIÈCLE
HISTORISCHE PERSÖNLICHKEITEN
GALIZIENS IM XIX-XX JH.

★

Published
by Shevchenko Scientific Society in USA, Inc.
New York — Paris — Sydney — Toronto
1961

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМ. ШЕВЧЕНКА

БІБЛІОТЕКА УКРАЇНОЗНАВСТВА Ч. 8

ІСТОРИЧНІ ПОСТАТІ ГАЛИЧИНИ ХІХ-ХХ СТ.

diasporiana.org.ua

Заходом і коштом

Осередку праці НТШ у Філядельфії

Нью Йорк — Париж — Сідней — Торонто

1961

З М І С Т

I

Стор.

о. мітр. Тит Войнаровський: Спогади з мого життя.

Вступ	11
Низка споминів з мого життя	15

II

о. Ізидор Сохоцький: Будівничі новітньої української державности в Галичині.

Передмова	79
Вступ	80
Юліян Романчук	91
Олександр Барвінський	102
Д-р Євген Олесницький	118
Д-р Кость Левицький	137
Д-р Євген Петрушевич	159
Д-р Лев Бачинський	208
Д-р Іван Макух	214
Полк. Дмитро Вітовський	220
Закінчення	231
Додатки	232
Використана література	241

C O N T E N T S

Mitrat Tyt de Woynarowsky: Memoirs of My Life	9
Rev. Isidore Sochocky: Builders of the Modern Ukrainian Statehood in Galicia.	77

T A B L E D E S M A T I È R E S

Mgr. Tyt de Voynarovsky, Mitré: De ma vie. Souvenir . . .	9
Isidore Sochocky: Les bâtisseurs de l'Etat Ukrainien moderne en Galicie.	77

I N H A L T

Mitrat Tyt von Wojnarowskyj: Aus meinem Leben	9
Isidor Sochockyj: Gründer des ukrainischen Staates der Neuzeit in Galizien.	77

Тит Столобут

о. міграт Тит Євген Столобут де Войнаровський
(Портрет роботи Івана Труша)

В С Т У П

Після прилучення Галичини і Буковини до австрійської монархії почалась нова ера в релігійному, суспільному і політичному житті тодішніх русинів-українців. Культурно-ліберальна політика тодішніх австрійських монархів, а саме Марії Тереси і Йосифа II давали нашому народові великі можливості і він ті можливості використовував по своїм силам. Із — можна б сказати — аморфної маси з двома суспільними верствами «хлоп і поп» він стає дуже скоро вже оформленою нацією. Не можна заперечити, тут діяв сильний вплив культурно-народовецького відродження на східній Україні. І так був підготований ґрунт до могутнього виступу Шашкевича і його «Трійці». Цей національний і релігійний підйом скоро прибирає політичні форми і вже в 1848 р. винонюється Головна Руська Рада, тіло наскрізь політичне. Руські представники східної Галичини беруть дуже активну участь в слов'янському з'їзді в Празі в червні 1848 р., на якому дискутовано над формами державно-політичного і конституційного устрою та взаємин між поодинокими націями австрійської монархії. В Галичині ж відбувається з'їзд руських учених в жовтні 1848 р. при участі 110 осіб. Правда! поляки, які своїми революціями настроїли проти себе австрійський уряд, устигли знову відзискати свої впливи в тому ж уряді, головню ж завдяки цісареві Францові Йосифові I-ому, який був «пар ексселянс» аристократично настроєний, але вже раз розбурхане національне русло не затихає. Зворот австрійського уряду в сторону поляків має в галицько-українському суспільному житті настільки некорисні наслідки, що постає досить сильна русофільська партія і наша суспільність мусить вести боротьбу як із — завмираючою вправді — польонофільською партією, так і з русофільською.

Та здорові суспільно-національні елементи скоро беруть верх і польонофільська група дуже скоро втрачає ґрунт під ногами, а москвофільська також щораз більше позбувається впливів. Конституція з 1867 р. й австрійське правительство, яке все таки творило гамулець для самоволі поляків у східній Галичині, дають досить великі й можливі рамці для культурного, національ-

ного та політичного розвитку нашого народу в Галичині. І розпочався період найсильнішого розвитку, що його завершив листопад 1918 р., коли то наш народ у східній Галичині виказав вже повну державницьку зрілість. В цьому розвитку велику роль відіграють визначні постаті культурних, суспільних та політичних діячів, які тоді виринали на нашому національному овиді. І коли поляки в своїй національно-політичній праці опиралися в першій мірі на своїй шляхті, до якої нарід — дуже часто й польський — ставився з недовір'ям та навіть ворожо, то наші культурно-політичні діячі мали за собою ту корисну позицію, що були тісно зв'язані з народом, з якого безпосередньо вийшли.

Так укладалися відносини, коли розпочалася діяльність блп. о. Т. Войнаровського, що його спогади оце друкуємо.

Всякі спогади є з природи речі ділянкою особистою та індивідуальною. При читанні і зрозумінні їх, а зокрема при їхній оцінці завжди треба мати на увазі оцю гарну та влучну заввагу Шіллера: „*Wer den Dichter will verstehen, muss in des Dichters Lande gehen*“. Читач мусить ужитися не тільки в добу і обставини даного автора, але також і в його спосіб думання та відчування. Без цього його спогади будуть не зовсім зрозумілі, а то й можуть допровадити й до зовсім помилкових висновків та фальшивої оцінки подій. Читання спогадів блп. о. Т. Войнаровського є на стільки улегшене, що він говорить стилем дуже коротким, майже телеграфічним та описує тільки ті факти, які сам бачив або пережив, а не входить у деталі і не дає жадних коментарів щодо здогадних причин тих подій, ані щодо їх наслідків. Вийняток творить тільки обговорення причин, чому Єп. Хомишин не прийняв оферованого йому Коршова. Ці міркування о. Войнаровського є тільки його здогадами, не опертими на фактах. Тож вони не гармонізують з цілістю його спогадів і тому цих кілька речень в його спогадах пропущено.

Як бачимо з фактів та спогадів, то бл. п. о. Тит Войнаровський був особистістю непересічною, широкого світогляду, людиною повною розмаху, явище на галицькому ґрунті дуже рідке. І це було причиною, що він дуже часто не міг гармонізувати з тодішніми керманічами галицько-українського суспільного життя. Були це безперечно патріоти, щирі і високо ідейні, чудові організатори, вповні віддані українській справі, одначе вони вирости і працювали на галицькому загумінку, в середній інтелігентській верстві, то ж не мали і не могли мати широкого розмаху, всеукраїнського державницького зрозуміння, світогляду, а тим самим і повного політичного реалізму. Так, як вірили в справедливість Найвищого Суду, так само вірили і в справедливість суду Трьох. Це й було причиною, що між ними й блп. о. Т. Войнаровським не могло бути безпосередньої та вповні гармонійної співпраці. Цим належить пояснити і часті непорозуміння, про які так багато зга-

док у споминах. Тяжко твердити, що це була виключно «інтрига», чи то д-ра К. Левицького чи інших, бо — як бачимо — вони мали за собою більшість проводу і то людей безперечно свідомих та ідейних. А тільки дуже мало осіб могло розуміти автора цих споминів та поділяти повноту його розмаху й державницького підходу до поодиноких справ. До цих можемо зачислити митр. Кир Андрея, д-ра Е. Олесницького, проф. С. Смаль-Стоцького, М. Василька та декілька інших осіб.

Загально є відомо і із спогадів блп. о. Т. Войнаровського бачимо, що його зв'язки сягали й поза східню Галичину. Він мав впливи не тільки в віденських колах, але і поза кордонами. Одначе на жаль ці джерела, що давали б певний докладніший вгляд у ці справи, між іншим і дальша частина спогадів д-ра Е. Олесницького, зовсім загинули.

Наша мемуаристика загалом дуже скупа, мало осіб пише свої спогади й тому так багато з нашої минувшини пропадає зовсім безслідно. Тим і вартніші є спогади блп. о. Т. Войнаровського, які мають за собою ще й ту прикмету, що автором їх є особа, яка стояла «на вершинах» тодішніх дієвих осіб і мала вгляд в таємниці тодішніх подій. Велику прикмету мають його спогади ще й тим, що автор старався писати їх без упереджень, подавав тільки факти, яких був свідком чи співтворцем, а, як людина високої інтелігенції та феноменальної пам'яті, мав змогу описати ті події коротко, вірно і точно.

В тексті спогадів я вставив примітки, які допоможуть зрозуміти не дуже ясні слова чи навіть і місця.

При цій нагоді належить зложити подяку п. д-рові Р. Залуцькому, який зовсім безкорисно передав їх до використання, Вп. п. дир. В. Дорошенкові та проф. д-рові Гр. Лужницькому за їх дуже цінні завваги, п. інж. Б. Лучаковському за пояснення чисто фахово-лісових висловів, уживаних в спогадах, як також усім тим, що своїми пожертвами уможливили видання цих цінних спогадів.

Д. Богачевський

НИЗКА СПОМИНІВ З МОГО ЖИТТЯ

Тит Євген Столобут де ВОЙНАРОВСЬКИЙ — народився в Ляцькім, повіт Товмач, дня 16. лютого 1856 р., син о. Петра Войнаровського і Францішки з роду Лопатинських.

По завоюванні України Петром Великим мій дідо виїхав з України і закупив у Східній Галичині маєток Ляшки Муровані. Мав трьох синів і одну доньку. Два сини молодші скінчили теологію і стали священиками, а найстарший Олександр був у державній службі, а що всі три сини були життєво забезпечені, то дідо закурене село дав у віно доньці.

Мій отець лишив докладні записки про родину Войнаровських, але ці записки знаходяться у мого старшого брата о. Юліяна, пароха в Топорівцях. — Чотири класи нормальні вчився приватно дома у батьків в роках 1863, 1864 і 1865, а в р. 1866 здав в німецькій мові вступний іспит до гімназії в Станиславові. Матуру здав у 1874 р.; в гімназійних студіях мав я труднощі в науці мов, особливо в студіях латини і греки. У всіх інших предметах вистарчали мені цілковито виклади професорів. Теологію студіював у Львові і скінчив з відзначенням у 1878 р.

Надзвичайна сила.

Вже в гімназії в часі вакацій ходив я на полювання, а часами з місцевою українською шляхтою, яка в Ляцькому становила майже половину населення; на вакаціях був я одного разу, по сім'ї класі з чотирма місцевими шляхтичами на полюванні і так лучилося, що прийшли ми над широку млаку й, щоб дістатися на другий бік, вирвав я з корінням 12-цалового в погруддю дуба і перекинув через млаку. Про цю подію розійшлася вістка по цілїм селі й околиці. Від того часу селяни й шляхта дуже мене поважали. Наведу ще деякі події, що свідчать про мою надзвичайну фізичну силу.

Як в школі, так і на теологічних студіях брав я все в оборону слабших. А тих, що вважали себе за силачів, вправді ніколи не вдарив, але все двома пальцями потиснув за шийку і тим їх усмирив. На другім році теології одного разу запросили мене у викла-

дову залю духовного семінара (як собі пригадую, ч. 41-ше); коли я туди прийшов, побачив з цілого семінара зібраних всіх, що вважали себе силачами, а було їх вісімнацять. Побачивши їх, зрозумів я, що вони зібралися, щоб мене упокорити. Коли на мене наступили, двох перших передо мною зударив до себе з такою силою, що зударились головами і попадали долів; а опісля двох, що були за мною, відтрутив від себе так, що попадали під стіну. Ці чотири були якраз найдужчі, а прочі, як це побачили, стали тікати від мене і стала нагінка по залі; котрого я зловив, брав двома пальцями за шию і викидав за двері. Деяким удалося самим утекти на коридор. Ціла та погоня тривала кілька мінут, врешті заля опорожнилася, а zostалися тільки ті чотири, що попадали на підлогу. Їх відтирав я зимною водою, два встали й вийшли з залі самі, а тих двох, що впали під стіну, взяв я під руки і відпроводив до їх мешкання; положилися до ліжка, а на другий день уже самі прийшли до рефектара на обід.

Теологію покінчив я на 22-ім році життя, так що до висвячення треба було чекати понад два роки, отже було доволі часу до вишукання собі подруги. Через цей час їздив я по краю та вступав до домів, де лише була сприятлива до цього нагода. Одного разу приїхав я на празник до одного священика в Надвірнянським повіті. На цім празнику було багато панночок, а три з них приходять до мене з такою пропозицією: «Ми чули, що маєте бути дуже сильні, тому урвіть цей шнурок». В тім шнурочку було сплетених вісім струн, а я їх питаю, що мені буде за те, як урву? — «То всі вас поцілуємо». На те я: «Згода. Не урву — то я вас поцілую». Об'язав я тоді одну й другу руку ручниками і тоді щойно взяв той шнурочок, потягнув що мав сили і урвав. Сів на кріслі серед сальону, а панни приходили й цілували мене (я їм усім поцілувати віддав). Мав я кілька інших подібних пригод, але оповім тільки про одну. Приїхав до мене до Ляцького дідич із сусіднього села, Кам'янок Малих, вірменин Глуховський, що визивав мене на змагання. Робили ми різні проби сили, вкінці я запропонував йому, щоб роздушив заднену дубову бочку від пива. Мучився з нею довго, але нічого не вдіяв, а я роздушив її колінами. По цих змаганнях з'їли ми оба по одній цілій шинці на снідання. —

Душпастирська діяльність.

В 1880-му р. оженився я з Емілією Шепарович, донькою пароха в Олеші, повіт Томач. Дня 18. I, 1881 р. висвятився, а від 26. II. 1881 р. став сотрудником в Олеші, де восени того року померла мені жена. Від 15. III. 1882 був сотрудником у Колодівці коло Станиславова, де парохом був 90-ти літній старушок, дідо моєї жени. 4. IV. 1883 іменовано мене сотрудником при Архикатедральній Церкві св. Юра у Львові.

Кулачківці.

Архикатедральним сотрудником у Львові був я всього несповна рік. В 1884 р. помер у Кулачківцях тамошній парох, а мій стричний брат, о. Юліян Войнаровський. Зосталася вдова з дітьми. Я був тоді сотрудником при Архикатедральній Церкві св. Юра у Львові. Вдова внесла просьбу до Консисторії про надання мені адміністрації в Кулачківцях, та спонукала мене, щоб і я про це старався, в наслідок чого я одержав адміністрацію і 17. V. 1884 перенісся до Кулачківцець.

По приїзді до Кулачківцець я ствердив, що мушу негайно занятися справою мешкання для священика, а рівночасно справою побудовання нової церкви.

Нововибудований парохіяльний дім був вправді під дахом, але стіни не були навіть обтинковані, а вдова з дітьми містилася в малій, сільській хаті. Церква була дуже заплучена. Її стіни від північної сторони поплдгнівали та зі старости грозили заваленням. Я постарався ввійти якнайскорше в контакт із парохіянами і на-в'язати з ними добрі відносини.

На весну 1885 р. був уже викінчений парохіяльний мешкальний дім і ми всі там могли перепровадитися, а в літі того року переконав я моїх парохіян про конечність побудовання нової церкви, і то, для зискання на часі, без конкуренції. Маючи їх згоду на мій плян, я удався до колятора, щоб і його приеднати для цієї справи. Колятором був вірменин Агопсович із Трофанівки. Коли я йому представив діло й потребу будувати церкву без конкуренційних датків, він, не хочачи очевидно причинитися вплаченням відповідної квоти, назвав мої наміри безвиглядними, а вкінці сказав, що заручає мені словом чести, що скорше поросте йому долоня волоссям, чим я збудую в Кулачківцях церкву. На це я відповів Агопсовичеві словами: «А я вас, пане колятор, переконаю, що віднині за рік буде стояти в Кулачківцях нова церква». Ми розпрощалися, а я відійшов з твердою постановою точно додержати заповідженого реченця.

В найближчу неділю я виголосив проповідь, до якої нав'язав справу конечности збудування церкви, та оголосив, що кожної неділі й кожного свята буду відправляти акафісти на «фонд будови церкви», щоб дати нагоду кожному з парохіян причинитися добровільними датками до здійснення цього нашого наміру.

Перший акафіст приніс несподівано таку поважну квоту, що церковні провізори, захочені цим успіхом, вибралися до пані

Агопсовичевої, і просили о даток на будову церкви. Вона вручила провізорам на це 2 (дві) ШУСТКИ!¹

Згадані акафісти давали такі добрі висліди, що вже восени того самого року я рішився поїхати до Слобідки Лісної, щоб закупити там на церкву деревний матеріал. Власником Слобідки був п. Півко, з яким я вже попередньо мав нагоду завітатися. Був це поляк меншої інтелігенції. Ми умовилися про ціну, про рід матеріалу і списали точну умову на письмі. Півко ставив вищу ціну за дерево від пня, нижчу за дерево від верху. Я розумівся на лісі, бо від наймолодших літ я інтересувався лісом, і щоб мене коштувало дешевше, я сказав Півкові, що приймаю останній «шніт»² від верха, але «цопф»² мусить бути завгрубшки 11 цалів. Півко на це згодився. Вправді смерека від верха гудзовата, але в будові є витриваліша, ніж чисте дерево. Певна кількість кльоців мала мати довжини 8 метрів, проча шість метрів. Кожен кльоц мусів бути розрізаний і мала бути випущена з нього цалева дошка. Півко переняв на себе обов'язок перевезти своїм коштом з лісу до тартаку і перерізаний своїм коштом матеріал віддати нам в означеному реченці. Для зведення матеріалу на місце будови селяни поділилися на дві тури, так щодругий день пів села возило дерево. Дуже часто їздив і я з ними.—

Перший раз, коли ми приїхали по дерево, виступає Півко з ляментом, що він заключив дуже злий інтерес, бо мусить платити за саму доставку до тартаку від фіри на три шустки дорожче, ніж я плачу йому за кльоци і перерізування. Вправді «цопф» кльоців має лиш 11 цалів, але тому, що це верхній «шніт» і дерево є збочисте, то в грубшій кінці кльоци мають від 16—22 цалі грубости, чого він не передбачив.

Остаточно дав я йому звільнення від обов'язку випускання тертиць, хоч я міг був наставати на виконання писемно заключеної умови, а дістав я таким способом знаменитий матеріал за дуже дешеві гроші. Ще ліпше було з дубиною. Я закупив її у дідича Агопсовича з Ксбильця, який від літ провадив торгівлю дубовим матеріалом на велику скалю, доробився на тім великого маєтку і вважав себе першорядним знавцем у цій ділянці. Умовляючися про купівлю дубини, я замовив матеріал на один цаль грубший, ніж було мені дійсно потрібно і я подав виразну умову, що дуби-

¹ «Фльорен» — монета спершу вибивана у Фльоренції. Згодом били її різні країни Європи, як свою власну монету. Прийнялася вона в краях німецьких та австрійських. Тут була відома під назвою «гульден» або ринський срібла. Її вартість була коло 45-50 амер. центів. Гульден мав 100 крейцарів. 10-крейцарова монета мала назву «шустка».

² Це означає, що кльоц (колода) мав мати в тоншому кінці 11 цалів, себто 29 см. в промірі, а цілий верх від 29. см. вгору відпадав. Такі некорисні для продавця умови, як ця, в торгівлі деревом були рідкістю.

на мусить бути оправлена на «шарфкант».³ Агопсович згодився на це, ми списали дуже ригорозальну умову, та визначили високе «пенале»⁴, якщо котра зі сторін не додержала б постанов умови. Я зложив високий задаток, а решту мав заплатити при відборі матеріялу. Коли надійшов час відбору матеріялу, покликую до лісу Агопсовича і прошу його сконстатувати, що весь приготований матеріял не відповідає нашій умові, що я є вільний від обов'язку перебрання такого матеріялу, а Агопсович мусить платити «пенале».

Тому, що Агопсович зрубану дубину вже в зимі велів майстрам оправляти, то очевидно сира дубина з весною мусіла скинутися і матеріял дійсно не відповідав нашій умові. Це я передбачав.

Агопсовичеві не лишався інший вихід з цієї ситуації, як запропонувати мені угоду. Він дав мені матеріял за половину ціни, а я помилував його від «пенале». Точно в заповідженім мною Агопсовичеві в Трофанівці (1866 р.) реченці стояла в Кулачківцях готова церква 36 метрів завдовжки, 18 метрів завширшки й 18 метрів висока. З великою приємністю згадую цей час мого побуту в Кулачківцях. Між мною і громадою витворилися відносини повного довір'я й зичливости. Всіх одушевляла ідея здвигнення церкви, жертвенність селян була гідна подиву, кожний старався зложити як найбільше. Пригадую собі, що одна парохіянка принесла на ту ціль 300 срібних сороківців. Силою авторитету та одушевлення вдалося в такому короткому часі довершити задумане діло. В часі одного літа зібрав гроші на будову церкви, в часі зими звіз матеріял, а на друге літо побудував церкву.

П'ядики.

В р. 1885 виставлено на конкурс між іншими також парохію П'ядики, Коломийського повіту, і Колодіївку Станиславівського повіту.

Колодіївку знав я вже з попереднього часу, бо був я там приватним сотрудником у діда моєї блп. жени о. Шепаровича, 90-літнього старика. Прийшов я там безпосередньо по смерті моєї жєни, прибитий цим ударом долі, та старався в праці та в сповнюванні душпастирських обов'язків знайти розраду. За те полюбили

³ Це означає, що тут ходило про т. зв. кантовий матеріял, популярно званий кантівкою. Цього матеріялу вживалося як у будівництві так і на залізничі порogi (швелі). Щоб дерево приспособити на «кантівку», треба було його з 2-ох чи 4-рьох сторін або обтисувати топорами (широкі плоскі сокири), або призмувати на т. зв. «гатрі». Очевидно, таке дерево і якістю і в ціні було вище від округлого дерева.

⁴ «Пенале» — то була кара, умовлена на випадок недодержання умови.

мене скоро парохіяни, а також у місцевого колятора Каетана Пассакаса (вірменина) я здобув собі скоро похильність і поважання.

Двір Пассакаса був побудований недалеко приходства, я грав добре віста, був товариським чоловіком, тож користав з частих його запросин і був бажаним у нього гостем. Я подався отже на Колодіївку, але також на П'ядики, які презентував князь Роман Пузина. Цей останній, з успосіблення поважний і побожний чоловік, цинив мене за збудування церкви в Кулачківцях і за мої товариські прикмети, та коли оголошено конкурс на П'ядики, сам перший зложив мені візиту, і просив, щоб я подався на ту парохію. —

Коли про це довідався Каетан Пассакас, що компетую о П'ядики, поїхав до єпископа та постарався, що мене взято в пропозицію лише на Колодіївку, а випущено з пропозиції на П'ядики. Проти того поминення я зголосив відклик і зажадав виточення канонічного процесу, якщо є які річеві причини поминення мене. Мене прийнято відтак у пропозиції на П'ядики без канонічного процесу і 7. III. 1886 я переселився як новоіменований парох до П'ядик.

П'ядики лежать під самою Коломисю і майже лучаться з нею, неначе передмістя. Ця парохія була дуже запущена, а парохіяни цілком здеморалізовані та зледачілі. Жіноцтво з П'ядик мало в Коломії в деяких шинках стале місце своїх сходин, щоденно заповняло ці шинки та управляло проституцією на велику скалю.

Дев'ятьдесят процентів господарів з П'ядик були понад міру задовжені в «крилошанським банку» і по жидях, мало котрий із селян провадив сам господарку, бо звичайно селяни винаймали свої ґрунти швабам з передмість Коломії, а самі волочилися по зарібках у Коломії та запивалися.

Треба було з цілою енергією забратися до праці, щоб поправити цей сумний стан парохії.

В своїх проповідях старався я стягнути ціле село до церкви, заінтересувати людей засадами християнської науки і моралі, та обговорювати в тактовний спосіб занепад і деправацію в селі, навіть під господарським оглядом.

Одного разу, коли я говорив про лінивість, зубожіння, та зішов на обговорювання арендування ґрунтів німецьким колоністам, які дороблялися на ґрунтах п'ядицьких господарів, а ці господарі бідніють з року на рік, і відтак завидують маєтку швабам, я сказав: «Так поступаючи далі, ви в своїм засліпленні і в завістї ще є готові столочити кіньми вночі швабам сьогорічні буйні засіви, замість при пильности і праці самі користати з власного поля.»

Це мое упімнення взяли селяни навідворот і столочили кіньми швабам усі їх засіви на п'ядицьких ґрунтах.

Шваби прийшли до мене на скаргу, я розмовився з ними, як треба, сказав, що цей раз буду старатися, щоб селяни звернули заподіяну кривду, але рівночасно їм раджу, щоб розв'язали винайом із селянами, коли справа прибирає вже розміри такої анімозії.

Справді селяни заплатили шкоду, а осінні засіви вже самі поробили на своїх ґрунтах.

Вище я згадав, що п'ядичани були задовжені в «крилошанським банку». Той банк був тоді якраз у ліквідації і стягав немилосердно залеглі довги. При допомозі своїх знайомих у Львові вдалося мені заключити з тим банком дуже корисну умову про ричалтову сплату всіх довгів з П'ядик. Потрібні на це гроші я зібрав у короткім часі, та за марну квоту вспів звільнити п'ядичан з утяжливих довгів.

Щоб відзвичаїти п'ядицьке жіноцтво від щоденних мандрівок до Коломиї, я часто ранком засідав при гостинці та, як лиш котру жінку приловив, завертав назад до П'ядик і велів йти до мене на поле до роботи, а платив такі самі ціни за роботу, як у Коломиї.

По якимсь часі удалось мені цю мандрівку жіноцтва до Коломиї припинити. Рівночасно з цією економічною роботою пильнував я може ще більше й релігійної сторони моїх парохіян. Багато з них застав я несповіданих по 30 літ і більше. Я запросив до себе звісного тоді знаменитого проповідника о. Моха і влаштував у П'ядиках двотижневу місію. Від рана до пізньої ночі мали селяни щодня нагоду слухати популярних проповідей, а результат моїх старань був такий, що відтак мав я до сповіди денно 50—100 осіб.

Село поволі зміналося під кожним оглядом на ліпше, та небавком стало вірцевим. Нині можу сміло сказати, що для священика нема більшого вдоволення з його труду, як праця в запущеним селі. В короткім часі люди так мене там полюбили, що були б за мене чи для мене все віддали.

Коли я по літах, кандидуючи на посла до австрійського парламенту, приїхав до П'ядик на віче, щоб виголосити кандидатську промову, та явився між народом, усі голосно заридали. Плакав і я з утіхи, не був у силі промовляти і на цім віче скінчилося. Та не бракло мені з П'ядик ані одного голосу. До П'ядик належали також Кам'янки малі, Годи та Добровідка.

Вже в П'ядиках виринула в мене ідея приспорення селянам землі дорогою парцеляції. Я бачив, як малоземельні селяни по мимо всіх зусиль не можуть підвестися економічно, а навпаки стають предметом визиску, а крім того я запримітив, що коли наш селянин має стільки землі, що вона дає йому і його родині безпеку, він держиться запопадливим, роботящим, ощадним, тверезим, приступним до культури, а що найважливіше, стає релігійним.

Не маючи власної рідні, я постановив собі жити для моєї ширшої рідні — для Українського Народу.

Приманлива була та ідея приспореження землі нашому селянству, але в практиці дуже трудна тоді до переведення, передовсім тому, бо на купно ґрунту треба було гроша, а наше селянство, як звісно, вбоге, його не мало.

Але й на це знайшовся спосіб. По багатьох конференціях з дуже здібним і праведним чоловіком, меценасом д-ром Тадеєм Соловієм, синдиком Краєвого Банку у Львові, ми прийшли до висновку, що кожний селянин, хочби не мав і крейцара готівки, може купити ще стільки ґрунту, скільки дотепер має, а то через затагнення гіпотечної позички в Краєвім Банку у Львові на 4% і на 18 літ сплати. Половина позиченої суми мала б обтяжати дотеперішній, а друга половина закуплений ґрунт. Маючи таку концепцію, вже не тяжко було мені приєднати до моєї ідеї Краєвий Банк.

Як звісно, велика посілість у Галичині була тоді по найбільшій часті дуже задовжена (в наслідок неекономічного життя шляхти і лихої господарки), попиту на більші посілости не було, селяни не хотіли купувати домінікальних посілостей; грошей на найпотрібніші інвестиції годі було дідичам роздобути, часто грозили їм ліцитації за залеглі довги, отже розпарцелювання частини більшої посілости між місцевих селян за таку високу ціну, яку може дати лише заінтересований селянин, являлося знаменитим рятунком шляхтича в його ситуації, а давало позичаючому банкові солідного клієнта, що бере позичку на продуктивну ціль, що скріплювала його маєткову силу. Краєвий Банк, добачаючи в моїй пропозиції рятунок інтересованих шляхтичів, задовжених дуже часто таки в цім банку понад міру, пішов радо на мою ідею і згодився на уділювання мені такого кредиту.

Так уже в П'ядиках розпарцелював я частину П'ядик, Кам'янки малі і Добровідку, а Годи, які належали до парохії П'ядики, в обшарі коло 600 моргів, розпарцелював я згодом як парох Балинець.

Топорівці

Між тим отворилася парохія Топорівці, повіт Городенка. Була це одна з перворядних парохій, мимо того, що дуже віддалена від гостинця і від залізничої стації.

Колятором був князь Роман Пузина і він сам заявив мені, що бажав би мене мати в Топорівцях, бо потребуючи оборотового капіталу, хотів би розпарцелювати цю посілість між місцевих селян.

Ґрунти в Топорівцях є перворядної якості, лише сіножаті гірші, бо мають значну верству торфу. Отже, хоч трава є висока,

вартість її мінімальна. За ці сіножаті платили селяни при парцеляції 25—50 корон⁵ за морг.

А що в Краєвім Банку уділяли позичок на морги і сіножаті мали таку малу ціну, то це улегшувало селянам купівлю орного ґрунту, бо з частини дотичної позичкової суми покривали вони ціну за сіножаті, а за решту купували орне поле.

Без довшого роздумування прийняв я пропозицію князя Пузини, та перенісся 18. 11. 1891 до Топорівець, бо стан моральний і економічний у П'ядиках був уже так піднесений, що й інший священник міг легко дальше провадити цю парохію.

Коли я проголосив у Топорівцях парцеляцію двірських ґрунтів, появилися в селі агітатори тодішньої радикальної партії⁶, що стояла під проводом д-ра Северина Даниловича, та почали відмовляти селян від парцеляції.

Радикальна партія заступала тоді погляд, що для поправи положення нашого простого народу, треба наперед село спролетаризувати, а відтак радикальна партія так зорганізує селян, що двори мусітимуть платити за роботу такі ціни, які радикали подиктують. Відповідно до цієї ідеології добирали радикали найдивоглядніших аргументів, щоби лише повздержати селян від купування ґрунтів при парцеляції. І так поширювали згадані агітатори радикальної партії в Топорівцях версію, що в найближчій часі видасть цісар розпорядок, силою якого одержать хлопи задармо всі двірські ґрунти, отже було б нерозумно видавати гроші за ґрунт при парцеляції. Ця агітація мала навіть в Топорівцях великий успіх, але лише між багатшими селянами. Біднота, рада набути землю, стояла при мені. Приходили до мене не раз і багатші радитися, чи брати участь у парцеляції з огляду на поголки про цісарський розпорядок. Одного разу кажу я на такий запит: «Як думаєте? Що зробили б ви, якби хтось прийшов до Вас відбирати вам землю? ...» На це відповідає мені один багач: «Та

⁵ «Корон» — з кінцем XIX в. ухвалено в австрійському парламенту валюту реформу. Валютною одиницею установлено «Корони». 2 Корони становили рівновартість давнішого гульдена (ринського). Корона мала 100 сотиків (пфенігів) здавкової монети.

⁶ Українську радикальну партію основано в Галичині в 1890 р. Першу її програму уложив був І. Франко 4-5 жовтня 1890 р. в двох частинах, а саме максимальній і мінімальній. Максимальна змагала до «переміни продукції згідно з здобутками наукового соціалізму, себто колективного устрою праці і колективної власности засобів продукції, повної волі одиниці і її впливу на політичне життя... позитивної науки, раціоналізму в справах віри, реалізму в мистецтві...» а мінімальну схарактеризував сам Франко так: «Радикалізм є впливом не стільки широких наукових теорій... тільки систематизованням того, чого домагається народ». Отже, як бачимо, було це намагання погодити такий тоді модний соціалізм з селянством, при акомпаніаменті нефортунних виступів проти віри та духовенства. Як усі крайні теорії, він дуже радо послуговувався й демагогією. По першій розмаху почав скоро втрачати впливи і відігравав малу ролу в нашому суспільному житті.

я розвалив би йому голову». «Ну, — кажу — то тяжко припустити, щоб можна дідичам відібрати землю». Відповідь на це була, що один дідич не є в силі всім селянам порозвалювати голови. Та мимо того питали присутні, чи купувати ґрунт, чи ні? Я відповів: «Якщо це правда, що цісар дарує хлопам панські ґрунти, то дурний був би той, хто купував би землю, але я вважаю це за неможливе, бо це було б безправство. Але ви подумайте і порадьтеся самі між собою, я вас ані не відмовляю, ані не намовляю.»

І дійсно багатші зібралися на нараду і рішили не приступати до парцеляції. Зате вся біднота приступила до купна, та по списанні контрактів масово виїхали до Америки на зарібки. До кількох літ сплатили вони цілу ціну купна, а деяким зосталася ще із зарібків готівка.

Багачі лютилися, що радикали звели їх з розуму, та позбавили доброї нагоди набути у своїм селі ґрунти. Почали убігатися о купно панських ґрунтів у сусідніх селах і фактично топорівчани закупили всі сусідні домінікальні обшари. Так проти ідеології радикалів стали Топорівці одним з найбагатших сіл у Галичині.

Балинці

В часі побуту в Топорівцях бував я в дооколичних дворах і мав там нагоду познайомитися з багатьма польськими і вірменськими шляхецькими родами. — Одного разу в часі гостини в дворі в Торговиці Пільній, просили мене аж три знайомі дідичі, щоб я подався на опорожнену парохію Балинці. Колятором Балинець був той самий Агопсович із Трофанівки, що так застерігався перед будовою церкви в Кулачківцях.

Балинці, з їх просто страшними відносинами в парохії, були мені добре знані. Становище селян до церкви було в найвищому ступні вороже. І так, наприклад, одному парохіянинові, який дав на Службу Богу, підпалили селяни хату, другому скинули дах із хати, третьому в зимі виймили вікна з рамами, іншого побили, і т. д.

Я здавав собі справу з того, як трудне буде мое там становище як пароха, але саме для того я захоплювався і тишився нагодою попрацювати в такому запущенім селі, та виладувати свою енергію.

Це вороже становисько парохіян до Церкви мало свою, мені звісну історію. Іменно, я брав участь, як протоколянт, у дисциплінарному слідстві проти попереднього пароха Балинець, яке зарядив Ординаріят внаслідок скарги парохіян, і я знав, яку велику частину вини цього сумного стану поносив дотичний парох. Деякі

його поступки не вмію інакше пояснити, як психічно-хоробливим станом, по ствердженню якого належало такого священика усунути від виконування парохіяльних чинностей.

Для характеристики наведу лиш один примір його захланності й нетакту.

Як у багатьох парохіях на Покутті, так і в Балинцях є звичай, що селяни дають парохіві за відвідання їх домовства і покроплення свяченою водою по Йордані «кіску» кукурудзи або решето лущеної кукурудзи і два крейцарі. Отже підчас такого обходу виніс один господар тому парохіві решето кукурудзи (з чубком) і дуже чемно перепрошував, що дає лиш один крейцар, бо другого вдома нема. На це парох ударив того господаря два рази в лице. Можна собі уявити, як фатально вплинув такий поступок на інших парохіян.

Згадуючи про цей випадок, пригадав я собі одну подію з полічниками, та хочу мимоходом її тут розповісти. Ось що мені лучилося.

Будучи вже парохом у Балинцях, мав я діло до нотаря в Снятині, і приїхав на стацію до Снятина передполуднем. Маленькі візочки з жидиками вже були відїхали, лишився на станції лиш один фіякер. Звичайна фіякерська такса з двірця до міста була одного гульдена, але фіякер, побачивши, що я не маю іншої оказії поїхати до міста, хотів мене визискати і жадавав два гульдени. Я міг бачитися з нотарем о третій годині пополудні, на дворі була погода, жадної другої орудки я не мав в Снятині, тож сказав фіякерові, що це за висока ціна і я піду собі до міста піхотою.

Коли вже я пройшов яких 200 метрів від двірця, доганяє мене фіякер і каже, що вже завезе мене за гульдена. На це я йому сказав, що тепер я дав би йому лише 80 крейцарів. Фіякер озлобився, поїхав собі дальше, але по якимсь часі знову стає і пропонує мені їзду. Я подав йому знову нижчу ціну, бо вже кавалок дороги я мав за собою. Так повторювалося кілька разів, остаточно фіякер згодився відвезти мене до міста за 50 крейцарів. Відвіз мене до готелю, а довідавшись, що я пополудні вертаюся на двірець, каже мені: «Прошу мені тепер не платити, я хочу Вас пополудні відвезти, жадаю за це лиш одного гульдена, приїду по Вас тут до готелю вчасно перед поїздом і Ви заплатите мені разом». Я згодився. Коли прийшла означена година, чекаю на фіякра, але його нема. Довідаюся, що вже всі фіякри з міста поїхали на двірець, бачу, що до відїзду є ще лиш 20 минут, отже їду піхотою в напрямі до двірця, поіритований поступком фіякра. Вже за містом стрічаю на гостинці фіякра з Городенки, що став попасати коні. Годжуся з тим фіякром, що заплачу йому 5 гульденів, як доведе мене вчас до поїзду, якщо ж не доведе — не має права жадати заплати. Фіякер згодився і в повнім гальопі,

з гори через міст, карколомною їздою вспів завезти мене на станцію рівно з надходячим поїздом. Я заплатив йому 5 гульденів, купив білет і спішуся сідати до вагону, а в тім моменті заходить мені дорогу попередний фіякер і жадає 50 крейцарів, які я йому винен. Мене опанувало страшне обурення. Оглянувшись, побачив я в почекальні якогось бродягу, сильного і великого ростом, та кажу йому тихо: «Слухай, дав би я тобі 2 гульдени, як би ти дав цьому жидови добре в морду, за те, що хотів мене визискати і обдурив безлично». На це відповів мені цей чоловік: «Присяй-Богу, дам му так у морду, що буде варта і сто гульденів». Виймаю гроші, плачу 2 гульдени і кажу голосно: «Дай з цього решту отському жидови!» «Ну-ну, добре, каже цей чоловік, ходино, Іцку, сюди».

Я мусів спішитися до поїзду і був уже на пероні, як почув лоскіт від двох пощочин. Я всів, поїзд рушив та я бачив ще крізь вікно, як цей фіякер, тримаючися обома руками за лице, вибіг із страшним вереском на перон, очевидно, щоб мене здоганяти, але вже мене не допав. У Снятині був я зовсім незнайомий. — Вертаючися до своїх споминів про Балинці, мушу зазначити, що колятор убігався через своїх знайомих про позискання мене на цю парохію не тому, що там був такий страшний релігійний і моральний занепад і що населення до безміри розпилося, а тому, бо не міг дати собі ради з крадіжками і пільними шкодами на двірським обшарі. Селяни крали у нього все, що лиш могли зарвати, розкрадали все з поля, з гумна та зі шпихліра.

Згадану ворожнечу між парохіянами й парохом визискали знаменито для себе радикали і в короткім часі мали там своїх фанатичних приклонників і агітаторів.

Я рішився перенестися до Балинець, а Топорівці надав князь Пузина моему старшому братові, Юліянові, який був на дуже лихій парохії в Гориглядах.

До Балинець я перенісся 16. III. 1894 р. Перші два роки мого побуту в Балинцях я ніде ані на крок з парохії не видалаявся, ані до міста, ані до нікого з сусідів. Я старався сповняти свої душпастирські обов'язки дуже точно, мав я щонеділі і свята обдумані проповіді, але про радикальну агітацію не згадував я в церкві ніколи ані словом.

В Балинцях була радикальна партія так поширена, що 84 господарів пренумерували радикальний часопис, читали його дуже пильно, та почали до мене заходити на диспуту. Я ніколи не відказувався від таких розмов, і в короткім часі прийшло до того, що у мене щонеділі й свята по вечірні збиралося повно старших і молодших господарів, щоб боронити засад, вичитаних у радикальних газетах. Очевидно, я також перечитував дуже точно кожне число радикальної газети, і був до такої диспути завсіди належно приготований. Коли була піднесена яка слущна справа

в радикальному часописі (що також часом лучалося), то я признавав слухність, але все інше, що не годилося з засадами християнської науки, вмів я збити влучними аргументами й приєднати до мого погляду присутніх. Цих недільних сходин у мене на парохії я так пильнував, що навіть як коли заїхав хто до мене у відвідини, я не виходив навіть привітати гостей, доки селяни не розійшлись, що звичайно мало місце аж коло 9. год. вечора.

Мое становисько в Балинцях дуже мені влегшувала та обставина, що тамошні люди знали мене з діяльності в Кулачківцях, які сусідують безпосередньо з Балинцями. Вкінці я мав такий вислід моєї праці, що радикали втратили в Балинцях своїх приклонників, а баличани стали в повіті агітаторами проти радикалізму.

В сусіднім містечку, в Гвіздці, віддаленім 3 кілометри від Балинець, обслуговують латинську парохію оо. Бернардини. Вони влаштовували в себе щороку відпуст, який розпочинався 1. серпня, а тривав, при участі гр. кат. селянства з доколичних сіл, кілька днів.

Щоб цьому покласти кінець, я проголосив, що в мене в Балинцях відбудеться на Іллі велика місія. Я постарався про приготування цієї Місії, запросив першорядних проповідників, в їх числі оо. Василян, Філяса і Сотера Ортинського, пізнішого єпископа Америки, тож здвиг народу був такий великий, що я сам запричащав 5.600 людей.

Другого дня місії Бернардини, не маючи у себе що робити, приїхали ранком до мене, щоб помагати в Місії. Я дав їм гарно поснідати і запровадив опісля до церкви. Посиділи вони в церкві до пів-до-дванадцятої, а потім потихеньку винеслися, бо ніхто не приступав до них до сповіди.

Такі Місії влаштовував я відтак усе на Іллі щороку протягом 6 літ, і в Гвіздці у оо. Бернардинів відпусти зникли.

До парохії Балинці належить іще Трофанівка і Бучачки, так що я мав три церкви, але всі вони так близько положені, немов в одному селі.

Всі ці три села мали велику кількість самих подальших ґрунтів, коло 1160 моргів, що тягнуться аж під Торговицю, віддалену від Балинець на півтори милі. Ці ґрунти випродали були селяни жидам. Мені вдалося спонукати селян до відкуплення цих ґрунтів, а крім того до закуплення ще одного двірського лану. Потрібні на це гроші я роздобув для селян при помочі моїх зв'язків.

За моїм старанням і порадою закупили також балинецькі селяни значні обшари лісу в Сопові і Коршові для власного вжитку. А що корисна була ця купівля, переконалися вони з того, що коли кілька з них продали по кількох літах куплений ліс, дістали вдесятеро вищу ціну, ніж заплатили.

У згаданих трьох селах жило тоді багато жидів, які при кожній нагоді визискували й ошукували селян.

Я заложив у кожнім селі християнську крамницю на уділах, сам провадив дуже точну котролю, згуртував коло них усю селянську клієнтелю, а навіть запорядив, щоб ці крамниці відкуповували весь товар, що його селяни з околичних сіл несли що-понедліка на ярмарок до Гвідзця. Ці крамниці розвивалися дуже гарно, приносили уділовцям добрий зиск, а до кількох літ жида, не маючи давніх зисків винеслися з цих сіл, а навіть із корчм.

Лише в Бучачках зостався ще один жид і не думав забиратися. Він мав дуже порядну хату і великий город. Цю хату заасекурував він високо, а потім її підпалив, щоб побрати асекураційне відшкодування. Наслідком цього пожару згоріла тоді також сусідня хата одної бідної вдовиці.

Кличу я цього жида до себе і питаю його: «Чим я йому так провинився, що він хоче мене перед світом знеславити?» По різних допитах кажу йому, що «це є немсжливе, щоб він не знав, що хлопи про нього думають і що можуть його таки повісити. І як буде перед світом виглядати парох, котрого парохіяни повісили жида?» ... Ще тої самої днини добив я з ним торгу за стайню, стодолу і ґрунт і жид виїхав із села.

За клясичний приклад солідарности, яка панувала тоді в моїй парохії, хочу згадати тут про такий випадок.

Багатий ґазда Грабовецький мав одну хату, в котрій сам жив, а другу в середині села при гостинці. Раз приходить він до мене, що мусить цю хату при гостинці продати жидови, бо він дає йому за неї 2.500 гульденів, ціну, якої Грабовецький ніколи не може другий раз осягнути. А жид давав таку високу ціну лиш для того, бо мав намір заложити там крамницю і скуповувати від прохожих, що йшли на ярмарок, усякий товар.

Я остаточно дозволив Грабовецькому на цю продаж, а жид дійсно заложив там крамницю. Одначе показалося, що рахунок жида був зовсім фальшивий. До його крамниці ніхто з села не заходив, а при гостинці стояв постійно відпоручник громадської крамниці і скуповував товар від прохожих, а жидови селяни соромилися продавати. Жид сидів у цій хаті понад два роки, а вкінці я купив її для Церкви за 250 гульденів, себто за десяту пайку того, що жид заплатив. Розуміється, жид виїхав.

З колятором жив я мирно, вимагаючи рівночасно пошанування мого становиська. В Балинцях був звичай, що парох розпочинав свій пойорданський обхід із свяченою водою від двора. Я задержав цей звичай, але коли одного року прийшов я зі свяченою водою до двора і не застав там нікого з господарів дому, тільки економа-жида, я посвятив як належить двір і обістя, але

більше вже моя нога в дворі не станула. Власниця двора, п. Агоп-совичева, виїхала того самого дня вмисне з дому до сусіднього села. Це запримітили й селяни, і це лиш піднесло між ними авторитет і скріпило їх довір'я до мене. З дня на день здобував я в селі більшу прихильність і прив'язання.—

Одного року в дні святкування знесення панщини, коли я, як звичайно по відправленню при «Хресті Свободи» величавого молебня, вже без епітрахіля говорив до народу промову, відповідну до хвили, та натякаючи про поневолення нашого народу під Польщею, згадав про визвольну боротьбу нашого народу, про війни Хмельницького, Гайдамаччину та її відгемін в організації наших карпатських опришків і їх пімсту на тих, що гнобили і визискували бідний нарід, — трохи розгорячився та сказав кілька гострих слів на адресу тих, що ще нині гноблять і поневіряють наш нарід, присутня на цім торжестві полька заденунціювала мене в старостві за публичне підбурювання народу проти польських дідичів.

Негайно появилися в селі жандарми, з'їхала комісія з староства, переслухувано майже всіх присутніх на тім торжестві, і всі селяни одногосно й рішуче заперечили, наче б щось подібне чули з моїх уст. Не помогли жадні грозьби, доходження zostалися без результату, бо село стояло за мною як одна скала.

У всіх трьох моїх селах було всього чотири особи латинського обряду.

Шкільна Рада, яка, очевидно, йшла проти мене, призначила до Балинець учительку польку. Я посідав у моїй парохії (3 села) свою організацію так наладану, що всі мої зарядження йшли посередньо, а саме через трьох мені цілком відданих мужів довір'я. Їм повіряв я мої прикази в чотири очі, але ціле село знало, що те, що подають ці мужі довір'я, є моїми зарядженнями. Отже покликав я цих моїх мужів довір'я і кинув клич, що селяни мають так поводитися з цією учителькою, як би її не бачили і ніхто не має до неї ані словом обізватися.

Коли вона зайшла до крамниці що купити, всі поводитися так, якби не чули, чого вона бажає, як би її не було, і ані за крейцар нічого їй не продали. Вона мусіла собі сама ходити по воду до криниці, сама принести дров і т. п. По упливі пів року просила вона на «Милій-Бог» Шкільну Раду, щоб її перенесла чим скоріше з Балинець, бо там загине. І дійсно її зараз потім забрали.

На всі три села моєї парохії була тоді в Балинях лиш одна двоклясова школа, в якій могло поміститися найбільше 160 дітей, а всіх обов'язаних до шкільної науки було 740. То ж я віднісся до Шкільної Ради з просьбою завести у нас 4-клясову школу. Розуміється, моему проханню відмовлено. Хоч наша школа була двоклясова, то головну вагу кладено на науку польської мови.

Отже я сказав своїм мужам довір'я, щоб вони старалися, аби діти не говорили по-польськи, хоч би з них шкіру дерли, та щоб повторяли, що «тому не хочуть учитися по-польськи, бо в Балинцях не мають з ким по-польськи розмовляти, а з дво-клясової школи не можуть навіть піти учитися ремесла до міста, то ж польська мова їм непотрібна. А коли б заложили в Балинцях 4-клясову школу, то була б потреба вчитися і по-польськи.» Учительський персонал у цій школі був український і інспектор вимагав від нього під загрозою дисциплінарки науки польської мови, тому я сказав цим учителям, що як діти не хочуть по-польськи говорити, треба послугуватися різкою. Але лиш яка дитина була вибита за те, що не хотіла говорити по-польськи, діставала ще того самого дня через мужа довір'я 1 корону. Очевидно, — діти були раді бійці, та знаменито додержувалися бойкоту польської мови.

Коли учитель бив яку дитину за бойкотування польської мови, інші діти підносили в клясі такий вереск, як би з них хто дер шкіру.

Це донеслося до Шкільної Ради. Приїхав на доходження інспектор раз, другий, третій, приїхала зі староства комісія, велися індагації⁷ по пару днів, жандарми не виходили з села — все надармо. Батьки дітей, переслухані в слідстві, казали (за моєю інструкцією), що вони б раді, щоб діти вчилися по-польськи, але діти не хочуть та кажуть, що в Балинцях їм непотрібно польської мови.

Шкільна Рада приобіцяла відкрити в кожній з трьох громад власну 2-клясову школу, одначе всі три громади заявили проти того і жадали 4-клясової школи. Така боротьба тривала чотири роки. В тім часі побудувала громада за моєю ініціативою просторий шкільний будинок.

Так остаточно була приневолена Шкільна Рада відкрити в Балинцях 4-клясову школу з українською викладовою мовою. Це була перша українська 4-клясова школа в Галичині. Відтак відкрито таку саму школу в Кулачківцях і в Коршові, а потім в інших місцевостях.

За мого побуту в Балинцях побудовано великий громадський будинок, де містилися крамниця, читальня й театральна зала, 18 метрів завдовжки. Замилуваний у музиці та співі учитель, Василь Барнич, запровадив сільський хор, а щоб співаки приходили на проби точно і мали свій гріш на потреби хору, я відступив їм до вжитку 30 моргів ґрунту. Не приходило це мені тяжко, бо парохія Балинці мала в дотації 260 моргів першорядного ґрунту.

Всі богослуження в неділі і свята відбувалися при хоровому співі. Хор давав також концерти й аматорські вистави. Театраль-

⁷ «Індагації» — загально вживане тоді слово — означає допити.

ні вистави відбувалися дуже часто і театральна дружина так вправилася, що опісля виїздила з представленнями до Коломиї, до Станиславова й до інших міст.

Всі ці виступи мали надзвичайний успіх і признання так, що вкінці рішилися хорова і театральна дружина виїхати з своїми концертами і представленнями до Канади. Також у Канаді мали вони дуже великий успіх і гарні доходи так, що навіть їм не приходило на гадку вертатися додому. А виїхали були найліпші голоси. Ціле це підприємство в Канаді вкінці розбилося по тій причині, що всі дівчата-хористки поробили там знамениті партії. Деякі вийшли заміж навіть за дуже багатих людей, а також мужчини, об'їзджаючи з виступами по цілій Канаді, познаходили собі полатні заняття. З цієї театральної трупи не вернувся ніхто додому, вони збільшили нашу еміграцію в Америці. Невтомний Василь Барнич зорганізував другий хор.

У нас по селах є загалом дуже занедбане садівництво, а його розвиткові стоять на перепоні передусім шкоди в садовині, які селянство само робить.

В Балинцях вспів я зацікавити селян цією галуззю господарства, та навчити їх шанувати садовину. Повстали сади з шляхетними овочевими деревами, а навіть поля й дороги пообсаджували садовиною. Щоб охоронити деревця від шкоди, яку робили звичайно чужі, проїжджаючи селяни, баличани удержували при гостинці нічні варти, а коли приловили шкідника, добре його перетріпали.

Щоб зорганізувати опіку й виховування малих дітей, особливо в порі пільних робіт, я закупив від Василя Барнича гарне домівство з трьома морґами города в сусідстві трофанівської церкви, над рікою, та дарував СС. Служебницям, які сповняли за моїх часів свою задачу з великими пожитком для села.

Упорядкувавши домашні справи в Балинцях, я постановив поширити свою діяльність, а маючи в парохії сотрудника, зачав вести парцеляцію більшої посілости на ширшу скалю.

Як я це вже вище зазначив, ішов мені Краевий Банк дуже на руку через уділювання потрібних позичок. Яке я мав там довір'я, ілюструє найкраще факт, що на парцеляцію Олеші дав мені Краевий Банк на мій «сольо вексель» 600.000 корон, на тодішні часи справді величезну суму.

Затягнення позичок у Краєвим Банку, очищення табулі селян, які брали участь у парцеляції, очищення табулі великої власности й інтабуляція позичок на селянських ґрунтах — все це давало при парцеляції багато праці та спинювало роботу. Крім цього малося до діла на кожному кроці з польським урядництвом по дотичних урядах, а це вже приносило для українця різні труднощі й перепони.

Тому я, роздумавши справу, розділив парцеляційну роботу в той спосіб, що комерційну частину, себто умовлення ціни купна, отаксування і поділ парцеляційного об'єкту, означення ціни продажу, зібрання задатку і т. п. провадив я особисто без жадної помочі, а для виконання бюрової роботи і правних зносин із властями, я створив «Польський Парцеляційний Банк» з людей чесних і мені відданих. Я оснував його вже по перших спробах парцеляції і він віддавав мені знамениті прислуги, перейнявши на себе всю бюрову роботу, за що я платив йому півтора до два 0/0 з ціни купна. Цей Банк переводив парцеляції також на свою руку в Західній Галичині, а в Східній Галичині розпарцелював два маєтки, очевидно, полякам. Над цією справою не затримуюся, бо в своїм часі видав я в парцеляційній справі окрему брошуру й мав кілька разів публичні відчити.

Опісля цей Польський Парцеляційний Банк був зліквідований під закидом мальверзацій, директори Дескур і Гуриш арештовані, а їх приватний маєток засеквестровано.⁸ Як опісля показалося, зроблено це все з польського шовінізму ендеків виключно за те, що помагали мені в парцеляції. Все діловодство знайдено взірцеве й чесне, закиди зловживань показалися неправдивими, тож директорів звільнено і маєток їм віддано.

Волчківці

Першою парцеляцією, яку я робив з Балинець, були Волчківці, Снятинського повіту. Власник Волчковоць, близький свояк колятора Агопсовича, зголосився сам до мене з просьбою зайнятися парцеляцією. Волчківці, положені при гостинці, мали найліпші в Галичині ґрунти. Я поїхав до Волчковоць, щоб поговорити з людьми і представити їм користі з парцеляції, а відтак заповів на найближчу неділю в цій справі публичне віче в Волчківцях.

Але не спали і противники парцеляції, радикали. Вони поширили негайно через своїх агітаторів поголоску, що дідич лиш чекає на те, щоб селяни заплатили йому гроші за ґрунт, очистили дотичну панську табулю, а тоді дідич, покликуючись на те, що це домінальні ґрунти, відбере їх селянам.

Коли я приїхав до Волчковоць на віче, чекав уже на мене один господар з відомістю, що вже від ранку увихається по селі д-р Данилович і відмовляє господарів від парцеляції. На це я сказав: «Запросіть Даниловича, нехай приїде на віче і нехай пояснить перед усіми людьми, в чім є лихо в парцеляції. Коли

⁸ «Засеквестровано» — означає зайняття для покриття евентуальних зобов'язань, що випливають із карного чину.

справді докаже, що парцеляція шкідлива, то й я відступлю, бо не хочу для вас лиха, лиш добра. Нехай люди послухають, що буде Данилович говорити про шкідливість, а що я буду говорити про користі з парцеляції, а опісля нехай осудять і поступлять, як схочуть.

Люди зійшлися коло церкви в поблизькому саді. Промовляв уперед д-р Данилович, та головно закидав, що з парцеляцією зв'язані великі кошти. Потім я представив користі з парцеляції, і подав на основі вже попередньо переведених парцеляцій точний рахунок коштів.

По обох наших промовах радили осібно селяни коло чверть години, а опісля вислали до нас обох депутацію з трьох господарів, яка так заявила: «Ціла громада стоїть за парцеляцією, але zarazом дуже просить, щоб егомосьць, як би потребували адвоката, взяли собі якогось розумнішого, ніж д-р Данилович».

Так отже можна було приступити до парцеляції Волчковець і селяни радо розібрали всі двірські ґрунти, але не дали ані задатку готівкою, ані не заплатили своїми грішми одного крейцара на ціну купна. Треба було її покрити позичками, затягненими в Краєвім Банку. В наслідок агітації радикалів, мимо всього, боялися ще селяни, щоб дідич по одержанні ціни купна і сплаченні довгів не відібрав назад розпарцельованого ґрунту з того титулу, що він був домінікальний, що, як сказано, голосили радикали.

Тому селяни замість зложити задаток готівкою, пообідали лиш призначені їм пайки, та заявили, що якби котрий не приступив до парцеляції, то дідич е управнений зібрати збір із дотичного засіву.

Щойно на другий рік, коли селяни поволі переконалися, що агітація радикалів була несовісна, більшість парцелянтів сплатила нараз готівкою позичку в Краєвім Банку, заплативши без потреби кошти позички.

Вище сказане дає дрібну ілюстрацію до зрозуміння трудностей, які робили тодішні радикали при парцеляції панських ґрунтів поміж наше місцеве малоземельне селянство, визискуючи їх несвідомість злобною та дурною агітацією.

Не буду тут згадувати, які та серед яких обставин перевів я парцеляції з Балинець, бо про це говорив я нераз на публичних доповідях.

Тютюн і цукроварня

У віддаленні півтори милі від Балинець лежить містечко Заболотів. Там була державна фабрика тютюну й щороку відбувалася відбірка тютюнового матеріялу з повітів Східної Галичини.

У всіх повітах Східної Галичини надається ґрунт зовсім добре під управу тютюну, а селяни на Покутті управляють радо тютюн

не лише для зарібку, але також тому, щоб мати цілий рік власний тютюн до курення.

Ця галузь селянського зарібку не могла минути моєї уваги, а що я чув нарікання між селянами на неправильності при відбиранні тютюну від селян, то в часі відбірки тютюну я два роки їздив до Заболотова і цілими днями приглядався, як відбувається ця відбірка.

Управляли тютюн також власники великої посілости і відбірка їх тютюнового матеріалу відбувалася рівночасно з відбіркою від селян.

Слідкуючи за цією відбіркою, я закріпив, що вона відбувається за певною уложеною системою, та що селянський тютюн, хоч був він старанно висушений і добре зложений, відбирають в 30% як «мотеруху», а в 20% «до закопання», натомість двірський тютюн клясифікують в 50% як тютюн першої кляси. Надвишкою ціни, яка припадала дійсно за відібраний селянський тютюновий матеріал, ділилися урядники тютюневої комісії з дідами на шкоду селян.

В першій році я віднісся негайно до Львова до Дирекції Скарбу, в другій році до «Генеральної Режі-Дирекції» у Відні, — але навіть відповіді не одержав. Якраз в тім році заводила «Переворська Цукроварня» плянтації цукрових буряків у Східній Галичині. Я зараз ввійшов у контакт з Дирекцією Переворської Цукроварні та заключив з нею умову, що переведу плянтації цукрових буряків у Східній Галичині для новопобудованої цукроварні в Жучці, коло Чернівців. Ця умова була для плянтаторів корисна тим, що нікому невільно було входити з ними в контакт, крім мене.

Дирекція Переворської Цукроварні давала мені насіння, рядові машини й кошти удержання потрібного персоналу. Я навчив кільканадцять (18) селян, як мають поводитися з рядовими машинами, бо мені було неможливо самому всюди бути.

Через своїх довірених агентів проголосив я в усіх сусідніх повітах, що селяни мають заперестати управу тютюну, а натомість кожний, хоч би й найбідніший, має посадити бодай грядку цукрових буряків.

Відповідно до того, скільки котрий селянин посадив буряків, я виплачував йому на переднівку зачет, аби не потребував бігати на зарібки, але щоб вчасно занявся сапанням засаджених буряків. Відбірку буряків я переводив через моїх довірених людей і вислід для селян був дуже корисний.

На другий рік продукція буряків буде ще більша.

Тепер уже приїхав до мене з Відня делегат з Центрального Тютюневого Уряду і просив, щоб я відкликав мій заклик до селян проти садження тютюну. У відповідь на це я пригадав йому мої

безуспішні інтервенції в справі несовісного класифікування хлопського тютюнового матеріялу в Заболотіві, я сказав, що певно і він не міг би дораджувати селянам, щоб дозволяли себе визискувати, і відправив його ні з чим.

Ця загальна управа цукрових буряків мала ще інші корисні для селянства наслідки, а саме піднесла більше, як утроє, плату найманого робітника так, що коли в попереднім році плата косаря була 30—40 крейцарів на день, то вже по році управи буряків піднеслася вона на півтора до двох гульденів. Це було в роках 1900—1902.

Пропагувати управу буряків спонукала мене ще більше, ніж визиск, довершуваний на селянстві при відбиранні тютюну, та обставина, що якраз тоді велася у нас у цілій Східній Галичині агітація за рільничими страйками, скопійованими за взором страйків промислових робітників по містах.

Не подумано над приспоренням селянинові роботи, а страйки рільничого робітника доведено до крайности так, що в 23 багатьох випадках виступало проти селян військо, відбувалися масові арештування, слідства і процеси, що в багатьох випадках приносило селянам економічно фатальні наслідки.

Через переняття на себе обов'язку заведення управи цукрових буряків на такому великому просторі, був я в тім часі так перетяжений працею, як ніколи в житті. Тримав я тоді трьох секретарів і дуже часто всім нараз і кожному зокрема диктував зарядження до різних людей. Цю справу управи цукрових буряків провадив я лиш два роки, а відтак залишив її внаслідок ось такої події.

Користаючи з одного деканального соборчика, я постановив спонукати зібране там духовенство до пропаганди між селянством в їх парохіях управи цукрових буряків і виступив там з відповідним рефератом у Сороках, повіт Коломия. У відповідь на мої виводи накинулись на мене присутні священики в дуже різкий спосіб, заявляючись противниками пропагованої мною ідеї. Вони казали: «Добре вам пропагувати управу цих буряків, як ви з того маєте великі користі, але ми є також рільниками і тепер через ваші буряки мусимо платити робітника втрое дорожче».

Очевидно не хотіли вони зрозуміти, що поліпшення економічного становища селянства означало також поліпшення їх власного становища, бо наші селяни є дуже жертволюбні, та як лиш котрий має до цього спромогу, то не забуде дати їй «на Боже» і дасть також парохові. Мене взяла лють по причині цих закидів, бо я за мою працю, за мої готові видатки в подорожах, ба навіть за вікт, який давав секретарям, не брав ані крейцара винагороди, про це можна б переконатися ще нині в старих актах Переворської Цукроварні. Не йшло бо мені про зарібок для себе, але про переведення ідеї, яку вважав корисною для нашого селянства.

Моїх 260 моргів ерекціонального ґрунту цілком мені вистарчали на моє удержання. Тоді я видав першу брошуру українською мовою про управу буряків.

Тож я сказав тоді зібраним тверде слово правди, а перед дирекцією Переворської Цукроварні я зрікся на наступний рік проводу і відвічальности в акції управи цукрових буряків. Дирекція Переворської Цукроварні приняла моє зречення радо, бо ще більше і голосніше скаржилися на управу цукрових буряків у Східній Галичині власники великої посілости, які мусіли платити робітникам утроє або й учетверо дорожче, а навіть спроваджувати робітників із Західної Галичини. Селяни управляли буряки ще і в третім році, але переконавшись, що при відбиранні буряків їх ошукують і визискують, закинули цю управу на цілій території.

Невдовзі по згаданім соборчику приїхав до мене вдруге делегат з Центральної Управи Тютюну у Відні з просьбою, щоб я відкликав мій поклик до селян проти управи тютюну. Тоді вже я відповів йому, що в наступному році селяни будуть уже управляти тютюн, але лиш на пробу, чи клясифікація тютюну при його відборі в Заболотві буде справедлива.

Поширення тверезости

Не можу поминути ще одної справи, яку я перевів у часі свого побуту в Балинцях.

В цілім коломийському повіті було дуже поширене п'янство. Я придумував над способом, якби положити кінець тому лихові. Правда, у мене в Балинцях було вже мало пияків, загал села держався тверезости і я вспів переконати своїх парохіян, щоб замість пити ліпше відживлятися, одначе мені йшло про поширення тверезости по можності на цілій коломийський повіт.

Я рішився скликати в цій справі повітове віче до Балинець та заповів його завчасу наперед і приготував собі відповідний до селянської психіки реферат. Я зібрав точні дані, скільки платить коломийський повіт податку від продажі спірту, від корчем, шинків і від дрібної продажі горілки. Оскільки собі пригадую, я вичислив, що оплата всіх цих родів горілчаного податку в коломийському повіті давала поважну цифру 1,600.000 корон, а рівночасно ґрунтовий податок становив 410.000 корон. Подаючи вічевикам ці цифри, я пригадав їм, скільки то треба було не раз у селі перевести еґзекуцій для стягнення ґрунтового податку, а горілчаний податок платило селянство добровільно, бо пани не п'ють простої горілки, але ліпші трунки. Я представив зібраним селянам, скільки чого річно могли б купити за цю суму, а між іншими обчислив,

яка б це могла бути довга ковбаса за 1,600.000 корон. Вийшло, що можна б потягнути її з Балинець до Відня і назад з Відня до Кракова. Звісно, що наші селяни є на ковбасу дуже лакомі, хоч їдять її лише на Великдень. Я подав також обрахунок, скільки ґрунту могли б селяни за ці гроші річно викупити від панів та за скільки літ не стало б у панів ані клаптя ґрунту.

Цей мій реферат сподобався селянам надзвичайно і зробив на них велике враження. По моїй промові забирали слово селяни, та на попертя моїх виводів вичисляли, скільки котрий видав на горілку з нагоди хрестин, весілля, поминок або празника. Інші обчисляли, скільки видали на горілку за ціле життя, а дискусія була так жива, що наше віче закінчилося аж досвітком, коло 4 години рано.

З ентузіазмом прийнято ухвалу, що всі присутні на вічу зобов'язуються розвести у своїх селах агітацію, щоб селяни перестали пити горілку.

І справді вийшов результат, про який — здавалось — не можна було навіть мріяти. Цілий повіт перестав пити. Додаю, що тоді в коломийському повіті винаймала від держави всі коршемні аренди спілка коломийських дідичів та піднімала їх дальше жидам.

На другий тиждень по цім моїм вічу з'їхалися коломийські дідичі на нараду до Повітової Ради.

Як мені донесла спісля обслуга, були ці наради присвячені моєму вічу, причім усі присутні були проти мене незвичайно вороже наставлені. По тих нарадах пішла депутація до старости з неймовірним обвинуваченням, яке було навіть повторене в польських газетах, що я «організую селян, роблю з ними в лісах оружні виправи, щоб опісля вирізати панів.»

В наслідок цього обвинувачення вислав староста до Балинець тайну поліцію, відділ жандармерії й комісію для переведення слідства. Я довідався також, що проєкт цього обвинувачення вийшов від одного дідича, який бував у мене дуже часто, удавав мого приятеля і до якого я завсіди відносився прихильно.

Комісія з Коломиї заїхала наперед до Гвіздця і стала там розпитувати про мое поведення. Поїзд із Коломиї приходив до Гвіздця пів до десятої рано, а мої прихильники повідомили мене в Балинцях ще перед полуднем, що проти мене з'їхалася комісія і мабуть буде мене арештувати. Я не робив собі багато з цієї поголки, лиш денервувало мене вижидання, бо комісія не над'їжджала до Балинець, а як я пізніше довідався, від'їхала з Гвіздця до Коломиї о 5 год. попол.

Всі переслухані в Гвіздці особи прямо викпили комісію, що далася надати такими дурними вигадками.

Все ж таки в Балинцях збільшено втрое постерунок жандармерії, а жандарми вели дальше слідство в Балинцях і в доколичних громадах.

Розуміється, жандарми не могли нічого проти мене допитатися і остаточно дали староству реляцію, що причиною занехання пиття горілки в повіті було мое віче.

Сугґестія — найпевніше лікарство.

У всіх моїх парохіях старався я не лише про релігійно-моральне, культурне і економічне подвигнення селян, але радо служив я їм у всяких життєвих потребах, оскільки лиш сягала моя спроможність. Тож приходили до мене селяни просити за пораду в справах правних, будівельних, ґрунтових помірив, у справах родинних, в сусідських спорах, а навіть у справах лікарських.

Не маючи ніяких відомостей у лікарській ділянці, я старався намовити хорого, щоб порадився лікаря, та взагалі намагався призвичаїти селян, щоб в разі якої недуги удавалися до лікаря. Не зважаючи на це, приходилося мені дуже часто виступати самому в ролі лікаря, бо селяни мали до мене таке довір'я, що годі було не уважити їх налягань і просьбу о пораду.

В ліченні хорих уживав я нешкідливих засобів і вже такі ліки уздоровлювали хорих через їх автосугґестію. Загально вживаними у мене медикаментами були: рициновий олійок, хініна, чорна кава і т. п. Дуже часто заповідав я хорому час, коли подужає і це завсіди точно сповнялося. Пригадую собі один випадок, коли мене покликано до сповіді дуже тяжко недужої жінки в Добровідці, коло П'ядик. Лежала в гарячці та була, очевидно, зовсім вичерпана з сил. По сповіді просить мене ця жінка, щоб я дав їй якого ліку. Я дав їй один порошок хініни і кажу: «Хоч цей лік є в смаку поганий, але він тобі pomoже і до завтра вижене з тебе твою хворобу». На другий день їду рано попри хату цієї хорої й бачу, що моя пацієнтка білить стіни. Побачила мене, дякує дуже щиро й каже: «Я справді цілком здорова, добре мені єгомость сказали, я чула, як мені хвороба вийшла ухами». Іншим разом покликано мене до парохіянина вдівця, тяжко хорого, щоб приготувати його на смерть. По прийнятті Св. Тайн просив він мене, щоб я заопікувався його маленьким сином. На це я відповів йому, що не буде потреби, бо я дам йому добре лікарство. При собі мав я в кишені тільки кістку цукру і то досить забрукану. Цей кусник цукру дав я йому, кажучи: «Ти виздоровієш і завтра будеш сапати кукурудзу». Успіх був такий, що справді на другий день, коли я їхав попри його хату, бачив власними очима, що він цілком поздоровів і сапав кукурудзу.

В селі Трофанівці, що належало до парохії Балинець, приходив до мене від часу до часу на лічення один чоловік середнього

віку господар. Він жалувався, що має внутрішні тяжкі болі, одначе з його опису хвороби годі було догадатися, що це за недуга. Тому я за кожний раз давав йому рицинового олійку. Одного разу прийшов він до мене, яко хорий, але я не мав рицинового олійку, тому дав йому картку до аптеки. Купив він цього олійку, але по трьох днях приходить до мене й просить, щоб я дав йому свого ліку, бо цей з аптеки нічого не варт. Я вже мав дома рициновий олійок і сказав йому, щоб — як подужає — зараз прийшов до мене. На другий день приходить і виславляє мій лік, каже, що лише зажив його й відразу чувся немов відроджений.

В короткім часі мав я між селянами славу першорядного знавця недуг, та до мене сходилися за порадою не лише мої парохіяни, але також селяни з далеких сторін.

Та мав я справді один лік дуже успішний на ниркову недугу, і цим ліком явилічив дуже багато хорих, бо наші селяни занепадають дуже часто на нирки як з причини перестуди, так теж з п'янства. Цей лік діє механічно та є на диво корисним результатом. Тому хочу його тут занотувати.

До одної літри кип'ячої води кидається дві столові ложки льняного насіння і вариться так довго, скільки треба часу до змовлення одного «Отченашу». Опісля відливається насіння, а відвар дається хорому пити, сам або з молоком, скільки хорий може випити. Це повторяється 8—12 днів, а навіть і довше. Здобутий у відварі через варення дуже ніжний льняний олій діє цілюще на запалені ниркові проводи і спричиняє усунення осаду в цих проводах.

Цим ліком лікував я також багато наших інтелігентів. Так напр. мец. Євген Олесницький, що кілька разів їздив на лічення за кордон і там йому не помагало, при помочі мого ліку виздоровів до тижня. Чи це помагав мій лік, чи суггестія, цього вже осудити не можу.

За всяку поміч чи пораду, яку я подавав селянам, я не брав ніколи жадного гонорару, ані якого небудь відшкодування за мої на це видатки.

І справді мої парохіяни вміли це оцінити, слухали мене і поважали, як діти рідного батька. В неділі і свята церква була повнісінька, майже ніхто не заставався вдома, моїх наук слухали радо та уважно, часто приступали до св. Сповіді, а із Службами Божими, які наймали, я прямо не міг собі дати ради й мусів часто інших священиків просити. Приносів і пшеничного хліба було так багато, що не лиш вистарчало мені на утримання дому, для мене і для служби, але й для моєї бурси, яку я утримував в Коломиї для 40 хлопців. Решту роздавав я бідним, але за марні ціни, більше для форми.

Бурса в Коломиї

Допровадивши — як вище згадано — до того, що в Балинцях основано чотириклясову школу, я рішив використати це і далше, щоб випровадити в люди здібніших хлопців. В тій цілі купив у Коломиї дім, примістив у нім як управителя чесного газду таки з Балинець, та улаштував там бурсу на сорок хлопців.

На удержання цих учнів я давав щодня гроші на м'ясо і посилав хліб, а рідня бурсаків посилала молоко й муку. Це тривало коло 12 років.

По моїм відході в 1910 р. з Балинець до Львова трималася ця бурса ще два роки, а опісля відкупило у мене дотичну реальність «Українське Жіноче Товариство». Донині жаль мені, що ту бурсу зліквідовано.

Коломийська Повітова Рада⁹

До Повітової Ради в Коломиї був я вибраний ще з П'ядик. Ми мали тоді там лише 12 мандатів із сільської курії. У Виділі засідали вправді також наші представники, селяни і священники з москвофільського табору, але корисної роботи не було і з тими останніми мав я часто сутички по причині їх пасивного становиська в справах, які торкались економічних інтересів нашого селянства. Тому, коли надійшли нові вибори до Повітової Ради, я, обізнаний уже і з Повітовою Радою і з відносинами в цілому коломийському повіті, постановив зайнятися переведенням цих виборів так, щоб вони вийшли на користь місцевого селянства. В тій цілі я зробив передусім порозуміння з жидами на таких умовах: «Села належать до селян і там жиди зрікаються цілком своєї сфери впливів. Міста Коломия і Печеніжин (де жиди були в більшості) залишається жидам і я зобов'язуюся підпирати в Повітовій Раді жидівські постуляти щодо цих міст. Жиди зобов'язуються при виборах до Повітової Ради заховуватися супроти нашої лісти прихильно, або бодай задержати прихильну неутральність.»

Маючи цю угоду, я забрався енергійно до дальшої підготовчої акції, в якій були мені дуже помічні д-р Лесь Кульчицький, пізніше директор Земельного Банку, і д-р Дембіцький, тодішній адвокат у Коломиї.

⁹ «Повітова Рада» — це було самоуправне адміністраційне тіло, яке мало означений для себе круг діяння в повіті, а саме справи доріг, шкіл, суспільної опіки, санітарні огневі, тощо.

Результат виборів приніс мені світлу перемогу. На 26 членів Повітової Ради вийшло до неї 18 українців з моєї лісти.

Проти моєї лісти була, очевидно, і москвофільська і радикальна.

З селянської курії впало на мою лісту 240 голосів, на москвофільську 15 голосів, не зважаючи на те, що все духовенство в коломийському повіті, за винятком одного о. Смериковського (який не мішався до політики), належало до москвофільського табору, а на радикальну лісту впало 7—8 голосів.

Ця перемога викликала в рядах моїх сторонників велике одушевлення так, що підносилися голоси, щоб мене вибрати повітовим маршалком. Однак я, маючи на оці дальші цілі, поставив домагання, щоб маршалком вибрано князя Романа Пузину, власника Гвіздця, який зв'язаний цією почесною, одержаною з українських рук, ставився від тої хвили до всіх селянських і взагалі наших національних справ дуже прихильно і в усім ішов нам на руку. Я й без становиська маршала лишився рішучим чинником у тодішній Повітовій Раді.

Не можу поминути мовчки однієї події, яка приключилася в тому ж часі, а яка наглядно засвідчує подивугідну карність наших селян, якщо їх зорганізується в совіснім намірі, для їхнього добра.

Зараз у першому році діяльності нововибраної Ради була розписана ліцитація на доставу шутру¹⁰ до повітових доріг. До цього часу переводили жиди доставу шутру, хоча фактично возили його селяни, а жиди, не вложивши найменшої праці, користали з труду селян. Отже треба було не лише звернути увагу селян на розписану ліцитацію, але також розвести рухливу агітацію, щоб селяни внесли оферту на доставу шутру, бо такого ще не бувало. Остаточно селяни порозумілися і внесли оферту. Але жиди внесли оферту — на 14 крейцарів нижче за 1 куб. метер шутру. Я затвердив жидівську оферту, але зажадав високої кавці на забезпечення точної доставки в означених реченнях. По зложенню цієї кавці я розіслав своїх довірених людей по селах у повіті з приказом, щоб жаден селянин не винаймав жидам шутровиська, ані не важився возити їм шутру. Мої агітатори говорили: «Коли жиди взялися за доставу шутру, то нехай наймуть собі до цього жидівських фіякрів із Коломиї».

Повітова Рада не мала обов'язку дати оферентам шутровиська. Оскільки собі пригадую, були зобов'язалися жиди доставити шутер по ціні 1 ринський і 34 крейцарів. Коли ж побачили, що селяни змовилися й не найматимуться возити шутер, розвинули в цілім повіті шалену агітацію, щоб лиш зломити селянську со-

¹⁰ «Шутровисько» — місце при повітовій дорозі, де складано шутер, себто дрібний камінь, призначений на направу доріг.

лідарність у цій справі. В тій цілі споювали селян, обіцяли їм щораз вищі ціни, навіть по 5, а вкінці по 10 ринських за метер шутру, але ані один селянин не зломив мого приказу, хоч було ще досить у повіті таких пияків, що мали коні. Скінчилося на тім, що жиди не довели ніякого шутру, втратили кавцію і ані на другий рік, ані в пізніших роках не вносили вже оферт на доставку шутру. А селяни взяли в наступному році цю доставку за ціну вдвое вищу, ніж була перша їх оферта. Тут мали селяни очевидний доказ, які можуть осягнути користі, якщо тримаються солідарно.

Думаю, що не буде зайвою тут одна увага про наших селян.

Селянин не довіряє жадному сурдутовцеві. Є це результат його досвіду, бо всякий старається визискати в свою користь його дурноту. Але коли селянин переконається, що хтось є йому прихильний і пожиточний на ділі, то піде за таким чоловіком без застереження в огонь і в воду. Тому, хто хоче здобути довір'я селян і серед них працювати, мусить мати такт, терпеливість і дійсно добрі наміри для них.—

Як уже вище згадано, перемога української сторони при виборах до Повітової Ради під моїм проводом скріпила ще більше довір'я селян Коломийщини до моєї особи, але рівночасно викликала проти мене у ворожих мені таборах, москвофільським і польським, завзяту нагірку.

Передусім накинулося на мене москвофільське духовенство в повіті з різними наклепами та інсинуаціями. В москвофільських і польських часописах появлялися напастливі дописи проти мене, пішли також доноси проти мене, пішли доноси і скарги до Ординаріяту. —

Мене обвинувачовано, що я йду на матеріальне знищення греко-католицького духовенства, що скасував у себе в Балинцях церковні треби, і цим шкоджу іншим священикам, що, як скрайній радикал, я не вагався виступити з своєю окремою лістою проти лісти, зложеної спільно всім духовенством Коломийщини і т. д.

Я не звертав уваги на ці напасти, а йшов далі вибраною мною дорогою. Що торкається треб, то вони в мене в Балинцях не були високі. За похорон зі Службою Божою платили мені від 5 до 10 зл. р., але платних Служб Божих було в мене так багато, як у жадній іншій парохії.

Правда, були в мене випадки, що я по похороні звертав гроші. Коли, напр., у хаті померлого селянина я застав таку біду, що не було навіть верети на постелі, а обдерті діти доповняли образ нужди, то я за кілька днів, коли вже не було небезпеки, щоб прощито ті гроші при похоронній тризні, віддав удові гроші, заплачені мені за похорон, бо не годилося з моєю совістю задержати ці гроші для себе.

При наступних виборах до Повітової Ради в Коломиї зв'язалися вже в одну коаліцію москвофіли під проводом звісного д-ра Дудикевича, адвоката в Коломиї, поляки і староство та спільно пішли проти мене.

Результат був такий, що моя ліста перепала. А сталося це таким способом:

За виборчою ординацією виборчим актом проводить комісія, вибрана з виборців, а картки голосування на комісію відбирає комісар, назначений староством. Отже цей комісар по відібранні карток оголосив фальшиво, що вибрано комісію противної сторони. В цій комісії були, крім поляків, також три москвофільські священики. Між цими останніми знаходився також о. Могильницький, парох із Сорік, коломийського повіту, чесний і праведний чоловік.

По відбутім голосуванні на членів Повітової Ради оголосила ця комісія, що моя ліста здобула меншість голосів, отже перепала.

Здобувши так перемогу, москвофіли уладили для своїх сторонників велике прийняття, сполучене зі зборами. На цих зборах промовляв д-р Дудикевич, потім інші москвофіли, а всі величали свою світлу перемогу. Вкінці забрав слово о. Могильницький та у відважних словах вилаяв своїх політичних однодумців за підлоту, якої допустилися при сфальшованні результату виборів. Він заявив рішуче, перед цілими зборами, що моя ліста мала фактично 12 голосів більше ніж їх ліста, а комісар з комісією допустився надужиття, оголошуючи фальшивий вислід голосування. —

На цій промові закінчилися, а почалася п'ятитка. —

Сфальшовані вибори полишилися в силі. Я не вносив протесту, бо знав, що він є безвиглядний, зрештою я бажав, щоб селяни мали раз нагоду переконатися, хто є їх ворогом, а хто приятелем. —

Ударемнені заходи оскувати український царцеляційний банк.

Оскільки собі пригадую, дістав я в році 1900 від посла Миколи Василька листа з закликом, щоб негайно приїхав до Відня, бо йому вдалося дуже прихильно настроїти тодішнього президента міністрів д-ра Кербера¹¹ до ідеї парцеляції панських ґрунтів у

¹¹ Д-р Ернест Кербер був прем'єром від 1900-1904 р. Це було в перший і останній раз, що цісар Франц Йосиф I іменував прем'єром звичайну людину не шляхотського роду. Коли Кербер обняв теку прем'єра міністрів, він стрінувся з сильною чеською опозицією. Щоб налагодити справу, він запропонував поділ території на 3 зони: чаську, німецьку й

Східній Галичині між українських селян. Отже треба було ще й мені з Кербером обговорити цю справу та поставити доцільні внески. Очевидно, я зараз поїхав до Відня, відбув конференцію з Васильком і проф. Степаном Смаль-Стоцьким, та в їх товаристві був прийнятий на авдієнцію у Кербера.

По вислуханні реферату і по виясненні справи поручив мені д-р Кербер, щоб я виготовив статут для «Українського Парцеляційного Банку», причім щодо кредитів заявив мені, що на його припоручення дістанемо на парцеляційні трансакції від одного віденського банку 4-процентовий кредит у висоті 10—15 мільйонів корон.

Урадуваний такими корисними виглядами, я забрався з цілою енергією до зладження статуту для цього банку і в тій цілі познайомився з статутами всіх головних банків в Австрії, та на їх основі зладив статут для Українського Парцеляційного Банку, забезпечуючи йому всякі можливі та найдаліше йдучи управління. Одначе тоді не прийшло до уконститування задумаго Банку, бо не поблядали цьому численні політичні події в краю і в державі.

Мабуть 2—3 роки пізніше кликав мене д-р Кербер знову до Відня в тій самій справі. Приїхавши до Відня, пішов на конференцію з прем'єром Кербером у товаристві послів Василька,¹² д-ра Смаль-Стоцького¹³ і Юліяна Романчука¹⁴, як голови тодішнього нашого парламентарного клубу.

мішану (мінімум 20% меншин), але зустрівся з сильною опозицією і чехів і німців. Чехи внесли коло 2000 петицій та зажадали окремої дискусії над кожною. Коли міністерство намагалось припинити обструкцію, чехи відповіли голосною обструкцією при ужитті різних інструментів, як також каламарів, чорнила, ліній і пр. Тоді уряд розв'язав парламент і розписав нові вибори, а в міжчасі робив заходи, щоб узискати потрібну йому більшість у парламенті. Вправді його економічні реформи були корисні й оживили промисл та торгівлю, одначе національні спори не припинилися і Кербер, заведний у своїх надіях, з кінцем 1904 р. уступив з свого становища.

¹² Микола Василько (помер в 1924 р.). Український політик і дипломат, посол до буковинського сойму і австрійського парламенту. В останніх десятиліттях перед світовою війною мав великий вплив на суспільно-політичне життя буковинської України, 1918 до 1921 р. дипломатичний представник ЗУНР в Австрії, опісля УНР. в Швейцарії і в Німеччині. — Людина європейських манер, освічена й заможна, мав досить поважні впливи в австрійських сферах, якими віддавав нам незаперечні заслуги. Доказом цих його впливів є вже хоча б і той факт, що він потрапив дістати до переговорів у Бересті, хоча засадничо австрійський уряд не допускав представників австрійських українців. Побуг-Маліновський у своїй найновішій історії Польщі твердить, що «Василько був у приятних відносинах з австр. міністром Черніном, не в одному випадку був його інформатором». (Ст. 117, том II.).

¹³ Д-р Степан Смаль-Стоцький (1859-1938 р.). Український мовознавець, політичний, культурний, громадський і економічний діяч на Буковині, професор університету в Чернівцях (1884-918) та українського університету в Празі, член НТШ, ВУАН, довголітній національний провідник буковинських українців, основник майже всіх українських това-

Прем'єр Кербер прийняв мій проєкт в цілості з тим, що наш Банк матиме право випускати облігації до висоти тисячі мільйонів корон, а віденський Банк, який дасть нам кредит до висоти 15 мільйонів корон, буде обов'язаний льокувати ці облігації під контролею уряду. До часу, поки українці не зложать половини закладового капіталу, делегат віденського банку, який дає нам кредит, матиме рішальний голос у всіх справах, що торкаються парцеляції. Звертаючися до Романчука, сказав тоді Кербер: «Хіба ж не потребую підносити, що те, що тепер одержують українці через заложення власного парцеляційного банку, не є звичайною концесією на фінансовий інститут — ваш нарід стане при помочі цього банку паном на власній землі.»

Коли ми по цій конференції вийшли з міністерства, зараз почали обговорювати все, що там було порушене в дебаті.

На моє велике здивування, я завважив, що голова нашого клубу Романчук не лише не поділяв нашої радості з вислїду конференції, але, навпаки, став пригноблений і сумний. Я попросив його вияснити, чим чується він так діткнений, або занепокоєний, що це аж відбивається на його лиці (мав слъози в очах). На це відповів мені Романчук прямо до слъоз схвильований: «Таж це наша руйна!.. Ми мусітимемо платити річно 400.000 корон самого проценту від призначеного нам кредиту!.. А звідки ж ми візьмемо таку суму гроша?!» Я зараз став пояснювати йому, що будемо мати обов'язок платити процент лиш від тих сум, що нам фактично виплатять на парцеляційні цілі, себто за закуплений селянами ґрунт, а селянин буде радо платити тих 4% за власність і за вживання цього закупленого ґрунту, а не за дармо. При цім я покликався на мій дотеперішній досвід, як точно й легко платять селяни такий процент і такий довг за набуту землю, та підносив, що дотепер не мав я ані одного випадку, щоб якого парцелянта скаржив банк за незаплачену рату. Всі мої висновки не трапляли Романчукові до переконання. Йому здавалося, що ми пустилися на

риств в Чернівцях, посол до буковинського Союму й австрійського парламенту, заступник маршалка Краєвого Виділу Буковини 1904-13, посол ЗУНР в Празі 1919 р.; ворог теорії т. зв. праруської мови, виводить українську мову просто з праслов'янської (німецька наукова граматики на спілку з проф. Гартнером, шкільні підручники укр. граматики, тощо). (УЗЕ).

¹⁴ Юліян Романчук (1842-1932). Галицько-український політичний і громадський діяч та письменник. Учитель гімназії, дійсний член НТШ, один з творців новітнього українського відродження Галичини, основник Товариства «Просвіта» й НТШ, 1896-906 р. голова «Просвіти», основник і співробітник «Діла», 1883-95 посол до галицького союму і від 1889 голова укр. соймового клубу, в 1890 р. один з ініціаторів т. зв. «нової ери», 1891-97 і 1900-18 посол до віденського парламенту, до 1911 р. голова укр. парламентарного клубу, від 1911 р. віцепрезидент парламенту, за світової війни голова Укр. культурної Ради у Відні; 1904-1915 редактор збірного видання укр. клясиків п. н. «Руська письменність» (УЗЕ).

якийсь очайдушний інтерес, котрий мусить закінчитися компромітацією ініціаторів і нещастям для наших селян. Таким поглядом Романчука на цю справу я чувся так поіритований, що вже не продовжав ним початої дискусії, лише просив Василька, щоб він попробував в'яснити Романчукові справу. Вони оба говорили з собою ще довший час і мені здавалося, що Василько вів остаточно переконати Романчука.

Одначе з приєднанням голови парламентарного клубу не була ця справа ще для нас полагодженою. Її мав уперед розглянути «Народний Комітет» у Львові як начальна екекутива нашої партії, а відтак дати поручення нашому клубові, чи і як її сфіналізувати з централним урядом у Відні.

Підчас моєї другої конференції з прем'єром Кербером сказав він мені, що йому є звісні дотеперішні мої успіхи в парцеляційних справах і тому він очікує, що я стану технічним директором Парцеляційного Банку, бажав би одначе почути від мене, кого я пропоную на правного директора.

На це відповів я йому щиро, що ним може стати лиш д-р Євген Олесницький¹⁵, адвокат із Стрия, чоловік незвичайних здібностей і хрустального характеру, отже на обняття правного проводу такої інституції під кожним оглядом найвідповідніший.

Мені не спало тоді й на думку, які фатальні наслідки вийдуть з того, що я виявив отверто мій намір поставити д-ра Олесницького на чолі Парцеляційного Банку.

Вернувшись до Львова, я удався до голови Народного Комітету, д-ра Костя Левицького¹⁶, розповів йому льояльно і точно про

¹⁵ Д-р Евген Олесницький (1860-1917.). Адвокат, галицько-український громадський діяч, найвизначніший діяч народовецької, опісля національно-демократичної партії, посол до галицького Союму 1900-10 р. до парламенту 1907-18, організатор Стрийщини, «Красового Молочарського Союзу» та «Сільського Господаря», один з найкращих промовців, редактор «Зеркала», видавець «Русько-української Бібліотеки», писав журналістично-літературні праці, переклади п'єс для театру, тощо. Родина його походила з старого роду Олесницьких, з якого вийшов у XV. стол. кардинал Збігнев Олесницький. Та згідно з тодішньою «модою» вже батько д-ра Евгена соромився свого шляхетського походження і шляхетські документи мама «зужила в кухні на плячки». Так пропало багато історичних документів.

Його «Сторінки з мого життя» частину I-шу до 1890. р. і другу до 1896 р. видала С-ка «Діло» в 1935 р., одначе лишилась не виданою частина третя, в якій мабуть була б навітлена його політична діяльність, себто найважливіша частина спогадів. Він мав зв'язки з кругами арх. Франца Фердинанда, з яких вийшов проєкт перебудови Австрії та поділу Галичини, який був причиною смерті арх. Франца Фердинанда. Проєкт цей є сьогодні в віденському архіві.

¹⁶ Д-р Кость Левицький (1859-1941.). Галицько-український політик, громадський діяч, учений правник, член НТШ, заслужений на полі кооперації, посол до галицького Союму і австрійського парламенту, голова «Народного Комітету», провідник укр. національно-демократичної партії, основник багатьох укр. інституцій, директор «Центробанку», основник і редактор «Правничої Часописи»; від 1910 р. голова Укр. Клубу в австрій-

перебіг моєї конференції з прем'єром Кербером, і висловив побажання, щоб я міг в інтересі справи зreferувати цілу річ також на засіданні Народного Комітету, бо треба, щоб відійшла як найскорше відповідна директива до Відня до нашого парламентарного клубу. Д-р Кость Левицький відповів мені, що засідання Народного Комітету не може так скоро відбутися, отже я написав обширне письмо для відчитання на засіданні Нар. Комітету про користі з задуманого оснування Парцеляційного Банку, а сам відїхав додому.

По якімсь часі довідуюся, що Народний Комітет зайняв до справи негативне становище, та про це повідомив уже наш парламентарний клуб у Відні.

Я зараз поїхав до Львова, добився скликання засідання Народного Комітету та referував усно про великі національні користі з оснування такого Парцеляційного Банку.

Відбулося голосування і всі члени Народного Комітету (за винятком голови, д-ра Костя Левицького, який ані не промовляв, ані не голосував) заявили за заснуванням Парцеляційного Банку на умовах, які подав Кербер.

Заспокоений цим, я відїхав додому. По довшому часі довідуюся, що з Народного Комітету знову пішла реляція до нашого клубу, начебто Народний Комітет і на цім другім засіданні заявився одноголосно проти Парцеляційного Банку, а замість того жадає концесії на відкриття Щадничої Каси в Перемишлі.

Довідавшись про це, я зараз поїхав до Львова й спитав д-ра Костя Левицького, як він міг дати до нашого клубу таку, дійсному станові речі прямо противну реляцію в справі Парцеляційного Банку.

Відповідь д-ра Костя Левицького була така: «Це правда, що Народний Комітет ухвалив стояти за оснуванням Парцеляційного Банку, але ця ухвала не має сенсу, бо коли будемо мати Касу Ощадности в Перемишлі, то не потребуватимемо позичати цих грошей на оснування Парцеляційного Банку, а матимемо власні гроші. Тому я дав таку директиву до нашого клубу, щоб замість Парцеляційного Банку старався про концесію на Щадничу Касу».

Хоч як мені було тяжко та осоружно почути цю відповідь, я не зражувався й зараз поїхав до Відня, щоб цю справу обговорити

ському парламенті, згодом в Соїмі. З вибухом війни голова «Головної Української Ради» у Львові і «Загальної Укр. Ради» у Відні, президент державного Секретаріату ЗОУНР. Написав «Історія політичної думки галицьких Українців», «Великий зрив», «Німецько-укр. правничий словник та ін.

Однак надто дорожив «своїм Львовом» і старався всевладно в ньому рядити та, що найважніше, в вирішних хвилинах бракувало йому ширшого політичного світогляду, бо він оцінював тодішню політику так наче процес у Найвищому Суді у Відні, в якому остаточно закон мусить побідити. Це й було причиною його хибних потягнень. Та це не тільки він.

з нашим клубом. Посли Василько і Барвінський¹⁷ стояли вправді за оснування Парцеляційного Банку, але президія клубу на основі одержаної від д-ра Костя Левицького реляції про «ухвалу Народного Комітету» вже заявила була Керберові, що не рефлектує на Парцеляційний Банк, а просить про концесію на «Руську Каса Ощадности в Перемишлі.»

Цей зворот справи був для мене, призвичаєного вже до різних прикростей і противенств, одним з найтяжчих ударів у житті.

А причиною, чому ця справа прийняла такий оборот, було те, що правним директором Парцеляційного Банку мав стати д-р Євген Олесницький. Осідком Парцеляційного Банку мав бути Львів, отже й д-р Олесницький мусів би був перенестися зі Стрия до Львова, центру нашої політики. Отже д-р Кость Левицький, голова Народного Комітету, калькулював, що д-р Олесницький, займаючи в централі краю таке важливе для цілого нашого хліборобського населення становище, та розпоряджуючи такими великими фондами, може легко при своїй популярності і своїх високих кваліфікаціях стати в краю першим політичним провідником, а цього амбіція та жадоба влади д-ра Костя Левицького ніяк не хотіла допустити.

Твердження, яким тоді послуговувався д-р Кость Левицький, що Каса Ощадности в Перемишлі зможе поставити до диспозиції фонди, потрібні нам до парцеляції в таких самих розмірах, як «Парцеляційний Банк», було зовсім нестійне, що згодом показалося, зрештою це було від початку очевидне, що при економічним занепаді нашого народу Каса Ощадности в Перемишлі не буде в силі сповнити задач проектованого Парцеляційного Банку.

Щоби зрозуміти, яку велику народну втрату понесли ми через ударемнення оснування цього Банку і в яких розмірах могла бути зліквідована тоді польська більша посілість у Східній Галичині, мушу пригадати, що наслідком великого обдовження дідичі самі накидувалися тоді з продажею ґрунтів до парцеляції, що між нашим селянством панував прямо голод на землю, та що ціни за ґрунт були для селянина неймовірно корисні. При закупах усіх численних мастків, які я розпарцелював (крім Скнилова), я не платив за морґ ґрунту більше, як 100 корон.

Маючи право випустити облігації Парцеляційного Банку до висоти тисячі мільйонів корон, мали б ми були спроможність, як-

¹⁷ Олександр Барвінський (1847-1927). Педагог і політик та суспільний діяч. 1891 р. посол до віденського парламенту, 1894 посол до галицького сойму, творець т. зв. «нової ери» в 1890 р. В 1897 р. заснував помірковану «християнсько-суспільну партію» та її орган «Руслан». В 1917 р. іменованій членом австрійської палати панів. В першій галицькій уряді був короткий час секретарем віроісповідань. Був співробітником «Правди», «Діла» і інших часописів, де писав багато на шкільні теми. Склавав низку читанок і підручників української літератури та видав 14 томів «Історичної бібліотеки». 1893-897 був головою НТШ. Покинув спомини, частинно друковані (2 томи). УЗЕ.

що б були платили за один маєток навіть по 500.000 кор., закупити дві тисячі маєтностей великої посілості, розпарцелювати цю землю між наше населення, створити тисячі й тисячі самостійних сильних селянських господарств, а це мусіло б було потягнути за собою значне піднесення числа нашої інтелігенції. З економічним подвигненням став би був і світогляд нашої інтелігенції під кожним оглядом ширший. В 1918 р. прийшла девалюація австр. корони, отже при сплаті позички були б звернули в половині, а ґрунти були б заповідармо перейшли в руки нашого селянина.

Що паралельним наслідком такої парцеляції був би також упадок політичних впливів польського елемента у Східній Галичині, це розуміється само собою. Мотивом, задля якого Кербер був задумав наділити нас концесією на Парцеляційний Банк і вивінити його такими поважними засобами, був його намір ослабити політичну силу поляків в Австрії. Він бачив, що політика польських дідичів, які засідали в значній перевазі в «Колі Польським» у Відні, не йде по лінії інтересів австрійської держави.

Отже інтенцією Кербера було розпарцелювати більшу посілість у Галичині (оскільки це лиш можливе), позбутися з Кола Польського як найбільше дідичів, а на їх місце дістати до парламенту репрезентацію заможного українського селянства. Коли це не вдалося, переорієнтувався Кербер з конечности в сторону поляків, і — як звісно — забігав відтак запопадливо о прихильність польської шляхти.

Історія «Українського Парцеляційного Інституту»

Справа парцеляції більшої посілості у Східній Галичині ставала з кожним днем більше пекучою, а наша суспільність почала чимраз більше нею інтересуватися, і наш загал напірав на мене, щоб я заініціював оснування української парцеляційної інституції власними силами.

Остаточно я скликав в тій цілі до Львова з'їзд, який був навіть досить численний і на яким між іншими явилася також дирекція «Красового Союзу Кредитового» з д-ром Костем Левицьким на чолі. Директори Союзу Кредитового поставили і підпірали внесок, щоб таку парцеляційну інституцію оснувати при Краєвім Союзі Кредитовім, навіть з окремою дирекцією, підносячи, що Краєвий Союз Кредитовий є вже зорганізованою інституцією, тож ведення парцеляційного Інституту може негайно і легко наступити.

Я не був за тим, бо начальним директором Красового Союзу Кредитового був д-р Кость Левицький, а контакт із ним був для мене дуже небажаний.

Але коли на цих зборах усі згідно підчеркнули, що в цій Парцеляційній Інституті (при Союзі Кредитовім) буду в дирекції разом з д-ром Олесницьким, я- хоч дуже нерадо, остаточно згодився. По зборах від'їхав я додому.

Третього дня дістаю з пошти «Діло» і читаю у вступній статті, якого то ми великого діла доказали через заснування Парцеляційного Інституту. Стаття викпизає польських дідичів і каже під їх адресою, що вже можуть спокійно їхати до Монтекарльо, бо Войнаровський буде їм посилати гроші на гру в карти, але вже не мають вони чого вертатися до краю, бо їх ґрунти розпарцелюється між українських хлопів.

Не тратячи ані хвилини, поїхав я знову до Львова, щоб там спам'ятати наших людей, але дві статті на цю тему і в цьому тоні були вже надруковані, третю захопив я ще в щітковій відбитці, та задержав від оголошення.

По згаданих двох статтях видала дирекція «Краєвого Банку» всім своїм урядовцям сувору довірочну заборону входити зі мною в який небудь контакт і загрозила, що недодержання цієї заборони потягне за собою негайне звільнення дотичного урядовця зі служби.

Таким способом я відразу втратив опору о «Краєвий Банк», а також о «Польський Банк Парцеляційний», зосталася лише надія на наш Парцеляційний Інститут, який ще не був зорганізований.

Як це вже я вище згадав, було сказано на зборах, присвячених справі оснування української парцеляційної інституції, що буде вона основана при «Краєвім Союзі Кредитовім», що матиме окрему дирекцію, та що я і д-р Олесницький увійдемо до цієї дирекції.

Я напірав на скорі зреалізування цих постанов, і на однім із найближчих засідань дотичного виконуючого комітету поставив на ухвалу формальне внесення, що на правного директора того парцеляційного Інституту покликуються д-ра Євгена Олесницького.

На це забирає голос д-р Кость Левицький і каже: «Ми знаємо, яку широку клієнтелю посідає д-р Олесницький, які гарні має доходи зі своєї адвокатської канцелярії, а наша інституція не має спроможности дати йому, як директорові, відповідної платні, тому на жаль не можемо рефлектувати на особу д-ра Олесницького і мусимо шукати за іншим кандидатом».

Д-р Олесницький передбачав, що це піднесе д-р Кость Левицький, щоб лише не допустити його до Львова, і прислав мені день перед засіданням листа, яким заявляв, що в першій році парцеляційної акції він, як правний директор, посвячує всю свою діяльність цій справі, а платні в цій першій році жадає лиш по п'ятьдесят (50) корон місячно.

Я відчитав цього листа. По цім наступила довга мовчанка. Може з 10 хвилин ніхто не відізався. Вкінці забирає голос д-р Кость Левицький і каже: «Такої жертви зі сторони д-ра Олесницького ми не можемо прийняти і не приймаємо — я ставлю внесення заіменувати правним директором Парцеляційного Інституту д-ра Миколу Шухевича».¹⁸

Неначе на команду піднеслися руки присутніх за таким внеском д-ра Костя Левицького, вибрано д-ра М. Шухевича, а відкинено заоферовану співпрацю д-ра Олесницького.

Бажаючи дальшого ведення акції я, хоч противний такому складові дирекції, рішив, оскільки це можливо, працювати і з цими людьми.

Парцеляція Скнулова

Піс заснуванні цього «Парцеляційного Інституту» прийшла до парцеляції мастність Скнулів коло Львова. Оскільки собі пригадую, ціна купна цього маєтку становила 300.000 корон.

При пунктації я зложив завдатку 20.000 корон, а контракт мав бути списаний точно в дві неділі пізніше з тим, що я зобов'язався під утратою задатку при підписанні контракту зложити ціну купна 100.000 (сто тисяч) корон. Розуміється, я згодився на ці умови, забезпечивши собі вперед, що Красвий Союз Кредитовий висигне мені ці гроші в означенім реченці, подібно, як це я практикував з Краєвим Банком, передаючи рівночасно на дотичну суму кавційні векслі, попідписувані селянами, які брали участь у парцеляції. (З Краєвим Банком бувало й таке, що він вдоволявся лише моїм власним векселем, навіть на дуже високі суми).

День перед реченцем (а було це в четвер, бо точно пригадую собі, що я мав зложити цих сто тисяч корон у п'ятницю до год. 6, вечером), приніс я до Кредитового Союзу ці кавційні векслі, підписані скнулівськими селянами, і вручив їх д-рові Шухевичеві, бо д-ра Костя Левицького тоді в бюро не було. Д-р Шухевич заявив мені на те, що векслі перебирає, але готівки завтра мені не виплатить, бо мусить наперед провирити дотичну селянську табулю, що потриває якийсь час. Я почав представляти йому, що в довглітній моїй практиці з Банком Краєвим, я діставав гроші на такі векслі без згаданої провирки табулі, що з провиркою табулярного підкладу міг би я такі векслі зреалізувати в кожній чужій інституції, а не потребував би до того власної парцеляційної, та що, полагаючи на льояльність Кредитового Союзу, я прийняв

¹⁸ Д-р Микола Шухевич — адвокат у Львові.

таке ригорозальне зсбов'язання заплати сто тисяч. На це відповів мені д-р Шухевич, що він сам не рішає і мусить це все обговорити з начальним директором інституції, д-ром Костем Левицьким. Ми розійшлися з тим, що я прийду завтра перед полуднем по гроші.

На другий день о 10 год. рано був я вже в бюрі Кредитового Союзу, а д-р Шухевич заявив мені, що може виплатити мені потрібну суму найскорше за 2 тижні, по провіренні табулі.

На мою увагу, що в такім випадку пропаде двадцять тисяч селянського гроша, зложеного, як задаток, відповів д-р Шухевич зовсім спокійно: «Я не можу на це нічого порадити, д-ра К. Левицького нема в канцелярії і не буде, бо є зайятий». По цім висказі вже не було тяжко зорієнтуватися в ситуації. Я зрозумів, що їм іде про те, щоб мене дискредитувати перед селянами і зробити мене неможливим у веденні парцеляційної акції.

Несподівано я опинився в дуже скрутнім положенні! Не було ані хвилі до страчення! Я кинувся між своїх знайомих християн і жидів, і до години три чверти на шесту мав уже зібраних вісімдесят кілька тисяч корон. Точно о 6-ій годині, не обідавши навіть, я станув у адвоката противної сторони до списання контракту.

Парцеляція Скнилова була з національного становища дуже важлива, бо це є неначе передмістя Львова, а поляки завсіди старалися поселяти довкола Львова польських колоністів. Парохом Скнилова був тоді о. Йосиф Фолис, звісний патріот і дуже рухлива людина. При переводженні парцеляції Скнилова мав я в нім дуже велику поміч. Я перевів лиш оцінку ґрунтів, подав плян парцеляції, зладив спис набувців, а списання контрактів, очищення табулі та сплачення решти ціни купна я полишив о. Фолісові.

Мої видатки, спричинені парцеляцією Скнилова, як доїзд залізницею з Балинець, готелі та побут у Львові і т. д., що винесли разом 640 корон, я покрив з власної кишені, та не зачислив їх нікому, ані о. Фолісові, ані парцелянтам. А Союз Кредитовий, який числив на унеможливлення мені парцеляції Скнилова, вже по доконанім факті забігав так довго коло о. Фолиса, доки він йому не віддав правної сторінки в цій парцеляції, на чім, розуміється, Союз Кредитовий мав гарний заробіток.

Парцеляція Миловання

Не зважаючи на мій, так фатальний досвід із Союзом Кредитовим у парцеляції Скнилова, я ще раз пробував з ним співпрацювати в парцеляційній акції, а саме в справі парцеляції Миловання і Стриганець, Товмацького повіту.

Ці обі маєтності закупив був Гіпотечний Банк на ліцитації за несплачені довги і хотів віддати їх мені до парцеляції, та зажадав лише, щоб я перед перебранням у посідання тих маєтностей, зложив кавцію за Миловання 30.000 кор., а за Стриганці 20.000 кор. (В Милованні був значний господарчий і живий інвентар, хоч маєток був розміром менший).

Пертрактуючи в цій справі з Союзом Кредитовим, я просив скликати формальне засідання. Засідання скликано на 10 год. перед пол. на той самий день, в яким я мав в 12 год. вполудне списувати контракт із Гіпотечним Банком. В цьому засіданні брали участь д-р Кость Левицький, д-р Микола Шухевич і хтось третій, кого не пам'ятаю. Я представив користі з парцеляції Миловання і Стриганець, виказуючи, що маємо можливість набути їх майно майже за безцінь, бо, приміром, у Стриганцях були два гарні фільварки, обшару 1400 моргів, а цілий долішній фільварок, положений над Дністром, мав землю першої кляси. Надто з ціни купна треба було зараз заплатити лиш 25%, а решта могла бути сплачена до 18 літ при 5%-ім опроцентуванні. Пояснивши все точно, я попросив позички 50.000 корон на зложення згаданої кавції за Миловання і Стриганці. Дирекція Союзу Кредитового вислухала ласкаво моїх пояснень, але коли я зажадав цих 50.000 корон позички, — настала глуха мовчанка, і всі похнюпившись вперто мовчали. Ніхто не забирав голосу і ми, як німі, сиділи так довший час, найменше чверть години.

Ця мовчанка була для мене виразною мовою. Я втратив терпеливість, встав, сказав їм кілька заслужених прикрих слів і відійшов, бо вже зближалася година призначена на списання контракту в Гіпотечнім Банку.

Я мав при собі 30.000 корон, бо знаючи директорів Союзу Кредитового, я числився з можливістю, що моя авдієнція в Союзі Кредитовім візьме такий оборот, отже я пішов прямо до Гіпотечного Банку і списав умову лиш о парцеляцію Миловання, заявляючи, що Стриганці мені не конвеніюють, бо якби я був сказав, що не маю потрібних 20.000 корон, були б мені не повірили. Мене важали за багатого чоловіка, а я не находив потрібним це спростовувати. Ці самі Стриганці, які тоді я міг набути для парцеляції за ціну 80.000 корон, продав відтак Гіпотечний Банк 5 літ пізніше за 400.000 корон. Я рішився зробити умову о купно Миловання ще й для того, бо там був парохом о. Микола Бачинський, незвичайно ідейний і робучий чоловік. Перший рік провадив я господарку в Милованні у власнім заряді, а мешкав у о. Бачинського, та почував себе в нього як у власнім домі.

Маєтність Миловання була куплена за таку низьку ціну, що хоч я продав значну часть ґрунтів по 30 до 50 кор. за морґ, мимо того лишився мені даром ще двір із садом і величезним городом коло 50 морґів. Цілу цю реальність я дав описля до розпоряджен-

ня Митрополитові Шептицькому, щоб там заснував для селянських сиріт ремісничу школу.

Переведення цієї ідеї в чин уважав я давно дуже важною і пильною річчю. У нас по селах було 95% ремісників польської народности і ці ковалі, стельмахи, столярі, бондарі, шевці і т. п. сповняли по наших селах функцію шпівнів двора, повітової ради, староства, та не раз паралізували організаційні заходи між селянством. Підховати власних українських ремісників по селах, було нам тому тяжко, що там були майже всюди одноклясові, а вийняткові двоклясові школи, а до науки ремесла вимагалось закінчення 4-клясової школи.

До заснування ремісничої школи в Милованні не прийшло по тій причині, що воно лежить задалеко від більшого міста, і показалось, що удержання учителів до кожного ремесла коштувало б задорого. Тому Митрополит подарував цю посілість Товариству «Просвіта» у Львові, на оснування там огородничої школи.

В Милованні закупив був Митрополит осібно 130 моргів поля, а я постарався, що цей ґрунт Митрополит задержав і по п'яти літах продав «Просвіті», бо огороднича школа не може обійтись без худоби й гною, і такого ґрунту дуже потребувала. Оскільки собі пригадую, заплатила тоді «Просвіта» за цей ґрунт найвище по 60 корон за морг.

Парцеляція Коршова

По переведенні парцеляції Миловання купив я на парцеляцію маєтність Коршів коломийського повіту, обшару 4.000 моргів. Гроші на це купно дав Митрополит Шептицький, а з Союзом Кредитовим по пригодах перед купном Скнилова і відтак Миловання я вже не хотів мати жадного діла.

Парцеляція Коршова тривала довший час, бо коли ціна купна була вже заплачена, не було причини квапитися. (Всі мої попередні парцеляції тривали не довше, як 6 місяців, бо мої кредити були також шістьмісячні).

Тут мушу дати пояснення, для чого Митрополит дав гроші на купно Коршова. Я був з Митрополитом знайомий ще з часів, коли він був станиславівським єпископом. Опісля, коли він став львівським архієпископом, був я з Митрополитом у контакті в деяких справах адміністрації митрополичих дібр. Митрополит знав, що я займаюся парцеляціями, і поручив мені, щоб я вишукав і купив маєток, положений близько Станиславова і з доброю комунікацією. А розходилося Митрополитові от про що. Як звіс-

но, одинокє станиславівське Єпископство було створене римською Курією без узискання урядової гарантії на відповідну єпископськє дотацію, тому митрополит бажав цю справу полагодити і забезпечити станиславівськєму Владиці відповідне удержання. А саме Митрополит хотів дати для станиславівськєго єпископства половину дотації в землі під умовою, що рівночасно уряд зобов'язється виплачувати другу половину готівкєю.

Коршів надавався до того пляну митрополита знаменито. Був положений від Станиславова недалеко, мав залізничу стацію в місці, на стації ставали всі поїзди, навіть поспішні, а коршівський двір положений при стації три мінати ходу. Отже Митрополит заофірував для станиславівськєї єпископії 600 (шістьсот) моргів дуже доброго лісу, фільварок обшару 300 (триста) моргів ґрунту, двір із приналежними будинками і 18 моргів саду. Як ліс, так і орне поле мали бути в одній, нерозірваній плсці. Отже, станиславівський Владика міг, — якби захотів, — мешкати в Коршові, а мимо того щоденно урядувати в Станиславові.

Розходилося лиш про згоду Єпископа Хомишина на таке вивінування. В цій справі я їздив до нього кілька разів, щоб представити йому ж користи цієї дотації, але Єпископ завсіди робив завваги, що платня в готівці є корисніша, бо певніша. Тоді побирав Єпископ коло 20. тисяч корон платні річно, отже заофіровані ґрунти мали станути в заміну за суму 10.000 корон річної платні. Не можучи переконати Єпископа Хомишина, що посілість Коршів дасть йому річно більше доходу, ніж 10.000 корон, я припровадив до нього купця Соломона Гамера, який заявив готовість зложити кавцію сто тисяч корон на те, що буде платити за річну секцію з коршівськєго лісу, заофірованого Єпископові, по 15.000 корон. Крім доходу з лісу лишався ще дохід із фільварку, городу і саду. Однак і цей реальний доказ не вспів переконати Єпископа Хомишина. Тоді митрополит запросив до двору до Коршова Єпископа Чеховича і Єпископа Хомишина на конференцію, щоб там на місці спільно обговорити корисність задуманої дотації в землі. Але Єпископ Хомишин не приїхав. Я удався негайно до Станиславова, щоб ще раз переказати запрошення на конференцію і повідомити Єпископа Хомишина, що оба Владики чекають на нього, але він відмовився коротко і не поїхав до Коршова. Через це, задуманий плян Митрополита вивінувати Станиславівськєму Єпископію землею не міг бути здійснений.

По літах, в часі знецінення австрійськєї корони, коли Єпископ Хомишин знайшовся без усякого удержання, не раз жалував свого нерозсудного кроку і признавав, що пропустив таку корисну нагоду економічного забезпечення своєї Єпископії.

Ліс і фільварок, призначений для Єпископства, треба було продати, і я осягнув за цю посілість, але без двору, без саду і городу, суму 650.000 (шістьсот п'ятдесят) корон. Двір із садом і

городом у Коршові подарував Митрополит Товариству «Сільський Господар» у Львові.

Крім згаданих вище парцеляцій маєностей, перевів я ще парцеляції в оцих місцевостях: Кривобрід Семаковецький і Сопів у повіті коломийським, Олеша і Горигляди в товмацьким повіті та Побереже в станиславівським. Понадто переводив я ще й інші парцеляції, котрих записки затратились у польським Банку Парцеляційнім, а дотичні парцеляції переведено 40 літ тому і для того про них не згадую. Можна одначе про них довідатися з спархіяльних шематизмів, бо в маєностях, які я розпарцелював, передавав я право презенти на парохії Ординаріятові.

Мій посольський мандат до парламенту

Ще парцеляція Коршова не була доведена до половини, як мене змусив «Народний Комітет» з початком 1907 р. щоб я кандидував з коломийської округи на посла до парламенту. В цім повіті поставив москвофільський табор кандидатуру свого лідера, звісного д-ра Володимира Дудикевича, а нашому національному таборові йшло про те, щоб його не допустити до парламенту. Маючи в Коломийським повіті широкі симпатії між нашим селянством, я побідив при виборах і став послом.

На 2—3 тижні, заки я виїхав до Відня на парламентарну сесію, стрінув мене в каварні в Станиславові знайомий жид... і запропонував мені таку спілку: «Він складає до моєї виключної диспозиції 500.000 корон на парцеляційний інтерес, я веду самостійно за ці гроші парцеляції, а йому вільно лиш на випадок, якби я продавав ґрунт задешево, дати ліпшого купця. Чистий зиск мав ділитися між нас пополовині».

Цієї пропозиції я, очевидно, не міг прийняти, бо вважав моїм першим обов'язком супроти виборців виконування повіреного мені посольського мандату.

Заки я розпізнався в парламентарних відносинах, був я того переконання, що могтиму стати нашому народові там більше пожиточний і поведу акцію його економічного подвигнення на широку скалю. Я напрацювавсь тяжко в парламенті, але без бажаного успіху, бо там рішала не річ, але кількість голосів. За моїм переконанням моє послування у Відні було змарнованим часом.

Великі замисли і широкі пляни

З переведеної парцеляції в Коршові переконався Митрополит Шептицький, який корисний вплив на селянина має його економічне подвигнення. Коли зарібник, селянський пролетар, стане через набуття ґрунту газдою, його психіка цілковито змінється.

Він інакше дивиться на світ, він двигается не лиш економічно, але й морально і релігійно.

Митрополит, користаючи з цього досвіду і маючи на оці великі релігійні та національні цілі, придумав повести парцеляційну акцію на далеко ширшу скалю. Саме в цьому часі у Франції йшла акція відбирання всім католицьким інституціям їх земельних до-тацій і ці інституції старалися, як лише могли, згрошевити свої нерухомості. В цей спосіб мали ці інституції (хоч потайки) до диспозиції значні запаси готівки. Весною 1908 р. поїхав я з Митрополитом до Парижа, щоб там узискати позичку на заснування в Росії Акційного Парцеляційного Банку з французькою фірмою, бо Франція стояла тоді з Росією в дуже приятних відносинах.

Митрополит Шептицький мав у Парижі в духовних колах широ-роки знайомості й вони оказались схильними піти нам у цій справі на руку. Лише в однім напрямі вийшла між випозичаючими й нами диверсія, а це щодо висоти позичкової суми. Митрополит жадав десять мільйонів фр. франків, позичаюча сторона не хоті-ла згодитися на таку малу суму і ставила як умову затягнення позички в сумі найменше тридцять мільйонів фр. франків. Пер-трактації в цій справі тривали два тижні і по багатьох заходах остаточно згодилися на суму 20 мільйонів франків. Значить, ми мусіли взяти вдвое стільки, як первісно хотіли. Митрополит умо-вився з позичаючими, що вони виплатять нам позичку тоді, коли російський уряд затвердить статут згаданого Акційного Банку. Вернувшись додому, ми виготовили дотичний статут і віддали ці-лу справу адвокатові в Варшаві Ротвандові.

За російськими приписами, цей статут повинен був дістати затвердження цілого ряду урядів і властей, починаючи від найви-щих, а кінчаючи на міністерстві фінансів і міністерстві внутріш-ніх справ. Ця процедура вимагала довгого часу і багатьох заходів. Заснування цього Акційного Банку мало на меті переводження парцеляції ґрунтів великої власности на українських територіях Росії між наших галицьких емігрантів, які дотепер виїздили без пляну на еміграцію до Америки, Канади і Бразилії, а також між місцеве населення даної околиці. В кожній такій парцеляційній оселі ми мали на меті поселити бодай 10 господарів, вибраних із свідомих галицьких селян-патріотів і наділити їх даром землею, коло 50 десятин обшару, зацо вони мали ширити між місцевим населенням українську національну свідомість. В цих оселях ма-ли стати також гр.-кат. церкви для поширювання католицької унії та школи для просвітніх цілей.

Заки буде затверджений статут цього Акційного (французь-кого) Банку, постановив Митрополит закупити від графа Тиш-кевича (чоловіка нам відданого) маєтність Дзедзіловичі, над рі-кою Березиною.

За цей масток, що займав обшар 14.000 десятин, заплатив Митрополит гр. Тишкевичеві 1.200.000 рублів. На цю квоту зложилися три брати Шептицькі, а саме: Митрополит Андрей, Протоігумен Клементій і генерал Станислав. Найбільше з них дав Станислав, бо мав тоді лежачу готівку.

Ще в році 1908 поїхав я до Дзедзілович.

Цей масток був лісовий, бо ледве 4.000 десятин було там ґрунтів економії. Двірські та фільварочні забудування були в дуже добрім стані та обширні.—

Стан деревостанів був щодо гінності такий гарний, що такого в Галичині не лучалося мені стрічати. Для характеристики тамошнього лісу наведу оці дати: Я велів раз зрубати одну смереку, щоби змірити її довгість і грубість. Показалося, що ця смерека мала до корони 33 метри довжини, а в погрудді 12 сантиметрів проміру. Хто розуміється на лісі, той знатиме, що це значить.¹⁹ В цьому лісі була також велика кількість осик, нерідко в погрудді проміру на 1 метер, а ані одної не стрічав я, щоб була все-редині надписована. На ці осики був попит, бо радо купували їх до Англії на сірники, але користь була мала, бо вивіз із лісу був дуже утруднений, а до залізничої стації треба було їх возити фірами. Були там також гарні партії дубини та яворини. Цей ліс мав вартість лиш оскільки, оскільки був можливий збут. А якраз ця сторона Березини, на котрій лежали Дзедзіловичі (права сторона), була багниста. Приступ до Березини в літі був прямо неможливий. В зимі можна було звезти дерево над Березину, але весною були там такі розтопи, що вода могла забрати все дерево.

Щоб докладніше розглянутися в ситуації та придумати евен-туальний спосіб збуту дерева, я найняв собі за невеликі гроші паровець і поїхав горі Березиною аж до Дзедзілович, та оглядав береги по обох боках.

Березина, це ріка не широка, але дуже глибока, а так пливе поволі, що треба добре приглядатися, щоб пізнати, в котру сторону пливе вода.

¹⁹ Мірєння ростучого дерева «в погруддю» є умовним способом поміру деревостанів на пні. Під погруддям розуміється 1,60 метра над поверхнею землі. Під короною в даному випадку треба розуміти сам вершок деревини з провідним гоном та дрібними 2-3 річними галузками. Така корона може мати 1-півтора м. довжини. Часто корону відрубують від кльоца там, де він мав 7 сантиметрів у промірі.

Що смерека вигналася на 33 метри в гору при промірі 12 см. на висоті грудей, то це мусіла бути смерека надзвичайної дорідливости. Звичайна смерека доброї якости при 12 см. проміру доростала 22-24 метрів. Смерека — це рід шляхетної чатинної породи, який має свої вимоги щодо ґрунту і вогкости. Росте в Галичині (з вийнятком чорнозему) й через північну Чернігівщину переходить у північну Московщину по Урал. Є дуже добрим матеріалом. Наукова назва «*Picea excelsa*».

Я провірив, що якраз під самими Дзедзіловичами знаходиться на Березині острів, обширу 84 десятин, а оточує його багно, але не дуже широке і неглибоке, з твердим підґрунтям.

В цьому острові знайшов я розв'язку своєї проблеми збуту дерева. Було ясно, що без великого заходу маю змогу в зимі виладувати там дерево, а щойно в літі сплавити дальше.

На дерево першої кляси був великий попит у Ризі, на гірші сорти був несбмежений збут у Києві і над Чорним Морем.

Цілий ліс був поділений на секції по сто десятин.

Я перевів дуже тнчо оцінку кубатури кожної поодинокї секції цілого лісу, та пізнав найдокладніше цілий терен. В літі я працював при тій роботі безнастанно, нераз по 16, а в зимі по 8 годин денно.

Показалося, що цілий обшар цього лісу мав лагідний схил до Березини. Я витичив відтак трасу для лісової залізнички аж до згаданого острова на Березині. Очевидно, треба було насипати через багно греблю під цю залізничку. Про наші наміри з Акційним Парцеляційним Банком ніхто там не знав нічого, крім двох білорусинів, наших знайомих ще з давніших часів. Були це: один адвокат, а другий знавець мистецтва — маляр.

Справа здобуття концесії на цей Банк посувалася корисно вперед, вже навіть Міністерство Фінансів уділило затвердження й акти опинилися вкінці в Міністерстві внутрішніх справ.

Але Міністерство внутрішніх справ отягалося з затвердженням і казало підлеглим урядам збирати як найточніші інформації про пляни й тенденції Банку.

Тимчасом надійшла денунціяція, що згаданий Банк основує Митрополит Шептицький, щоб дорогою парцеляції поширювати в межах Росії Церковну Унію та українську національну ідею, що делегат Митрополита, знаний український націоналіст, перебуває в Дзедзіловичах та підготовляє там парцеляцію цього маєтку.

Перебуваючи в Дзедзіловичах, я заховував від першої хвилі мого приїзду строгє «інкогніто». Я подавався за німецького гандляра деревом. Порозумівався зі службою й робітниками при помочі перекладача. Ні з ким з родини чи з знайомих у краю не переписувався і не одержував безпосередньо жадних листів з краю, знаючи, що для російської пошти не було листової тайни. Так отже міг мене й цілу справу зрадити лиш один із згаданих білорусинів. Маю причину думати, що це був то артист-маляр. Міністер внутрішніх справ оповів принагідно про ці всі сенсаційні відомості графові Уварову й додав: «Ми одначе з цієї справи не будемо мати жадної журби, бо концесії не дамо, а цей делегат Митрополита, що шибаеться в дзедзіловицьких лісах, там таки в корчах загине». Граф Уваров, їдучи опісля з Петербургу до

Москви, оповів це одному білорусинові, який знав мене з давнішого часу, а той прямо з Москви приїхав до Дзедзілович, щоб завчасу мене перестерігти перед грозячою небезпекою.

Не було іншого виходу: я мусів зараз вертатися додому!

Граф Тишкевич охоче згодився звернути нам ціну купна, бо мав інших оферентів на купно цього майна.

А втім цілий плян експльоатації лісу був готовий, кубічна маса деревного матеріялу знана, траса залізнички витичена і вивіз дерева до Риги і на Чорне Море підготований.

Так отже майже два два роки моєї дуже тяжкої праці пішло надармо.

Займаючись, як вище сказано, багатьма парцеляціями і навчений досвідом, як тяжкими були переговори в справі зятягнення позичок по чужих банках і фінансових інституціях, я спричинив скликання у Львові дня 8-го грудня 1909 р. установчих загальних зборів акційної спілки «Земельний Банк Гіпотечний» з акційним капіталом одного мільйона австрійських корон.

«Земельний Банк Гіпотечний» у 25-ліття його діяльності пише про мене таке: «А що дотеперішній голова Надзірної Ради о. Мітрат Тит Войнаровський був аж надто обтяжений ще іншими обов'язками, тому зрезигнував з предсідництва. Була це для Банку поважна страта. Отець Войнаровський, постійний директор Банку від початків його існування, відтак Член Надзірної Ради, а вкінці голова, такий заслужений для нас на господарській ділянці своєю практичною діяльністю, буде записаний на сторінках банку між тими нечисленними, що для нього найбільше заслужилися. Саме був він одним із тих, що в найскрутніших хвилинах Банку, як наприклад, при підвищенні акційного капіталу до 5 мільйонів золотих, зуміли найти успішний вихід із незвичайно важкого й складного положення.

Іменування членом Митрополичої Капітули

Вернувшись з Дзедзілович, я сповняв дальше обов'язки парламентарного посла у Відні, а по розв'язанню парламенту в березні 1910 р., вже не вернувся на парохію до Балинців, але внаслідок внесеного подання до Ординаріяту, одержав номінацію на каноніка Митрополичої Капітули й оселився у Львові. Крім звичайного реферату, який має кожний капітульний канонік, я перебрав адміністрацію Митрополичих Столових Дібр.

Адміністрація Столових Дібр Галицької Митрополії

В 1905 р., коли я був ще парохом у Балинцях, поручив мені Митрополит перевести контролю адміністрації столових дібр та подати, що в ній уважаю за вказане змінити. Відповідне письмо Митрополита цитую дослівно: «О. Канонікові Войнаровському. — Поручаю перевести стислу контролю Митрополічних Лісів і дібр Унева, Якторова, Крилоса, Галича, Перегінська й Подлютого. Всім місцевим зарядам поручаю о. Войнаровському предложити всі папери й рахунки. По переведенні контролі здасть о. Войнаровський точне справоздання з внесками щодо евентуальних змін в центральній Адміністрації.» — Андрей, Митрополит. Львів, 29. 6. 1905.

Ще за княжих часів вивінувано Галицьку Митрополію в багаті земські добра. Ці добра давали — відносно до своїх великих просторів — мінімальні доходи. Рільна господарка, по оплаченні видатків адміністрації, видатків на удержання живого і мертвого інвентаря, ремонт будинків, заплачення податків — не давала жадного доходу, а часто ще страти. Ліси давали дохід, але мінімальний. Мене найбільше зацікавила маєтність Перегінсько, що, хоч обіймала величезний простір 52.000 моргів, приносила річного доходу заледве 30—35 тисяч австр. корон. Це маєтність майже виключно лісова, побіч невеликого простору пасовиськ і полонин. Вирубане дерево річного етату спускали сплавами Лімницею до Галича і там продавали. Вирубували ліси, положені близько над Лімницею і Молодою, де були побудовані клявзи для приспорення води.

З катастральною мапою в руках перейшов я ці великі простори перегінських лісів і переконався, що вони були здебільша ще неткненими пралісами, особливо ті, що були подальше й тяжче доступні від Лімниці та її допливу Молодої. Вглянувши в лісову господарку в цій маєтності, запропонував я для піднесення її доходовости побудувати вузькоторову залізничку. Мій проект стрінув багато противників, які твердили, що будемо возити дерево яких 2—3 тижні, опісля залізничка стоятиме дармо й тому будова її не оплатиться.

Розвідувався я про фірми, що займаються торгівлею дерева, й між іншими довідався про дуже багату й солідну фірму І. Ф. Глезінгер у Тешині, що займалась експльоатацією лісів, та нав'язав із нею переговори. Знавець цієї фірми також оглянув ці ліси і піддержав вповні мій плян будувати залізничку.

Тому, що в персоналі цієї фірми не було ані одної особи, що знала б українську чи польську мову, не могла вона зайнятися викупном від селян землі під трасу залізнички, ані самою будовою

цеї залізнички. З огляду на це я намовив до цього діла гр. Домініка і Йосифа Потоцьких, доказуючи їм, що будуть мати з доставки дерева до Брошнева знаменитий дохід. Графи Потоцькі піднялися побудувати залізничку з Брошнева до Осмолоди, а фірма Глезінгер зобов'язалася платити їм за доставку дерева до Брошнева.

Я заключив з ними в імені Митрополії дня 7 квітня 1909 р. нотаріальний контракт, за котрим зобов'язалися вони за вируб тогочасного лісового етату, що виконувала фірма Й. і Г. Глезінгер, платити річно коло 320.000 корон. Потоцький вив'язався з закупна ґрунтів під будову залізнички блискуче, але саму залізничку побудував дуже марно, а особливо тандітно побудував мости. так що фірма була приневолена відкупити у нього залізничку і цілу трасу, а основно побудувати мости. Пороги під залізничку були букові, а фірма Глезінгер дала дубові; поставила деякі залізні мости, а також перебудувала всі залізничні будинки, а разом приняла на себе всі зобов'язання контракту з 7. IX. 1909.

По світовій війні австрійські корони безнастанно девальюались і з цієї причини мали ми з фірмою часті непорозуміння. Дня 14. січня 1924 р. протоколом спільної коференції з фірмою устійнено, що на майбутнє фірма буде платити за винайм вирубу дерева швайцарськими франками, а не коронами. Я тому вибрав швайцарські франки на валюту платности за вируб дерева, що валюта кожної держави, яка може попасти в війну, або лише пригтовляється до війни, що в теперішніх часах коштує великі гроші, може легко обнизитися в своїй вартості. Ще й тепер фірма нарікає, чому я не поставив за валюту платности долара.

Дня 4. лютого 1926 р. заключили ми з фірмою нотаріальний контракт на вируб річного етату ві 1932—1938 рр., при чому піднесено вже ціну від вирубу 1 гектара лісу на 100 шв. франків, так що за цілий вируб етату має фірма платити коло 360.000 шв. франків. Від 1932 р. половина залізнички переходить на власність Митрополії, а по 1937 році переходить на її власність ціла залізничка і за наступне 10-тиліття має фірма платити ще й за вживання залізнички, яку сама дальше мусить удержувати.

Так отже чинш піднісся вдесятеро від того, що був до 1909 року.

Зарваниця

В початках моєї діяльності, як крилошанина, лучилася нагода купити маєтність Зарваниця, Підгаєцького повіту.

Є це перше та найбільше відвідуване відпустове місто в цілій Галичині.

Склалося так, що саме тоді Митрополит перебував закордоном, а я вважав, що є конечною річчю закупити цю маєтність, щоб

парохія цього відпустового місця була в наших руках. Я знайшовся в скрутній ситуації, бо не було потрібного гроша на купівлю, а ціна становила 910.000 корон. Була це завелика сума, щоб її можна було приватно й скоро роздобути.

В цій ситуації я удався до тодішнього галицького намісника Коритовського і представив йому небезпеку, яка вийде з того, коли це відпустове місце закупають москвофіли, яким не тяжко постаратися про потрібні гроші, та які використали б певно це відпустове місце для москвофільських, протидержавних агітацій. Тому Митрополит хоче купити Зарваницю, але покищо перебуває закордоном і я не маю можливости перевести без нього потрібні трансакції для роздобуття грошей, отже звертаюся до австрійського уряду з проханням про позичку 500.000 корон на пару літ, а як Митрополит вернеться, то продасть інші ґрунти і сплатить цю позичку.

Намісник признав рацію моїм аргументам, велів негайно зладити відповідне урядове представлення до Міністерства Фінансів у Відні і я одержав до 12 днів з каси скарбового уряду позичку 500.000 кор. в готівці. Щодо ціни купна я вже собі дав раду. І так у 1913 році прийшло до купна маєтности Зарваниця, що обіймала 900 моргів ріллі, 253 морги лісу, гуральню, млин і каменолом, за ціну разом із переносною таксою 946.000 корон, що її при контракті вплачено з відтягненням гіпотечних позичок у Земельнім Кредитовім Товаристві на суму 328.000 кор. і 128.158 кор., заінтабульованих на цій маєтності. Ці гіпотечні позички опісля по війні здевальувалися і їх у 1925 р. зредуковано до суми 36.985 зл. і 14.440 зл.; їх — як довготермінові — тепер сплачуємо ратами.

Парцеляції митрополичих дібр на сплату позички 500.000 кор. не можна було перевести, бо заскочила нас у р. 1914 світова війна, російська інвазія, розпад Австрії, польсько-українська війна, большевицька інвазія, так що цей довг успів я полагодити аж в р. 1921. Це був довг до державної каси, довг в австрійських коронах, тому в часі девальвації австрійської валюти випала сплата цього довгу для Митрополії дуже корисно. А саме, на сплату цієї позички зложили ми разом з процентами в грудні 1921 р. квоту у висоті 489.708 польських марок.

Воєнний час

З кінцем червня 1914 р. я виїхав на відпочинок і лічення до Навгайму в Німеччині, а тимчасом прийшло до wypowiedження війни. Події йшли тепер із блискавичною швидкістю і я вже не міг вернутися до Львова, бо в перших днях вересня 1914 р. Львів зайняли російські війська.

Я приїхав до Відня і перебував тут до 1916 р. Протягом цього часу я доповнював у «Гофбібліотек» матеріали до моєї вже давніше розпочатої праці про долю українського народу під польським пануванням, яка опісля в році 1921 появилася друком німецькою мовою у Відні: *Das Schicksal des ukrainischen Volkes unter polnischer Herrschaft*.

В р. 1917 я виїхав до Гамбургу на зустріч Митрополита, який вертався з російської неволі.

Я був уже втратив надію побачити його в живих з огляду на дуже ворожий настрій проти нього серед урядових російських сфер.

Але через те, що тодішній царський режим уже падав і заносилося на радикальні зміни, а на національні і релігійні справи не стало часу звертати увагу, міг Митрополит вернутися додому.

Як у Відні, так і в краю у Львові, вітала Митрополита українська суспільність з найвищим ентузіазмом.

В р. 1917 запропонував мені через свого прокурюриста Банк . . . у Львові закупити кількадесят виключно жидівських маєтків у Східній Галичині та Буковині в розмірі 52.000 моргів на парцеляцію з тим, що цей Банк дасть мені потрібні на купівлю гроші в формі позички, заінтабульованої на дотичні маєтки. Деякі з цих запропонованих на продаж маєтків я оглянув. Всюди були господарчі будинки, мертвий і живий інвентар, знищені через війну. Для урухомлення цих маєтків потрібно було дуже великого вкладу грошей і відповідного персоналу до заряду, а я ані одним, ані другим не розпоряджав. А розпарцелювання таких великих обшарів ґрунту було в даних обставинах дуже тяжке, бо майже всі господарі були ще при війську, а в багатьох селах були хати й селянські господарства знищені війною.

В цій ситуації я віднісся до нашого парламентарного клубу з пропозицією, щоб подбав про концесію на Український Парцеляційний Банк і про потрібні державні кредити, щоб цей Банк міг перейняти до парцеляції згадані маєтки. Парламентарний Клуб узявся за це діло, але з незнаної причини переводив свої пертрактації в такому повільному темпі, що цю недоведену до кінця, справу заскочив розпад Австрії й до купівлі згаданих маєтків не жаль не прийшло.

Посіч

В р. 1918 закупив Митрополит Шептицький лісову маєтність «Посіч» з обшаром 3.800 моргів за ціну 2.400.000 австр. корон з тим призначенням, що дохід з неї має йти на утримання «Захисту Українських Сиріт», а Збоїска, які первісно мали служити цій цілі, подарував Митрополит ченцям Редемптористам. Частину

ціни купна за Посіч заплатив Митрополит готівкою, а решту в акцептах і в перших літах по купні Посіча цілий дохід з цієї по-сілости йшов на сплату цього довгу.

Під оглядом лісового господарства Посіч не представлявся ко-рисно.

До самого кінця війни на цілім просторі лісу був Посіч об-саджений угорськими військами. Щоб військо не дармувало, за-ставляла команда вояків вистелювати всі дороги деревом, чи то зрубаними латами. Та це була б менша шкода, але що по лісі за-лишено багато лат не обкоронованих, кинувся в лісах Посіча страшний корник²⁰.

Дальшою великою шкодою було те, що через неоглядність цих вояків, що пасли коні, повстав у лісі вогонь та знищив коло 800 моргів молодника, а дальших 800 моргів молодника знищено при кошенні сіна.

Згідно з контрактом, ми були повинні отримати від австрій-ського уряду відповідне відшкодування й, хоча польський уряд вступив в права й обов'язки попереднього уряду, я на внесене до польського уряду подання про виплачення відшкодування, одержав відповідь, що польський уряд не платить жадних відшкоду-вань за маєтки, набуті в повоєнний час, бо ці купна наступили в наслідок корисної кон'юнктури та принесли купуючому і без того великі користи.

В дійсності ці «користи» представлялися для українців так, що лише в одній Львівській дієцезії зискали 21.000 незабезпече-них сиріт.

Для впорядкування Посіча мусів я там частіше пересиджува-ти, а корнику позбувався тим способом, що обнизив ціну на де-рево і сусідні села, що потребували дерева на відбудову будинків, поничених у війні, вивезли мені в однім році з лісу все дерево, заражене корником. Опісля можна вже було завести цілком пра-вильну лісову господарку.

Молодники, винищені мадярами, є на укінченні залісення.

Посіч дає коло 30.000 швайц. франків річно чистого доходу, який іде на Сирітський Захист. Крім того, має ще цей Захист фільварок, обшару 140 гектарів першорядної землі, який Митро-полит закупив для Захисту в Зарваниці. Там у Зарваниці заку-пив Митрополит, крім того, ще 260 моргів ґрунту для манасти-ря Студитів, в яким сироти вчать всякого роду ремесла.

²⁰ Корник — загально вживаний в українській мові в Галичині польо-нізм. Українська назва повинна бути «короїди», це є жучки, які точать живі ростучі дерева і дерево по якомусь часі всихає. Нападають най-радше частинні дерева, які були яким небудь способом ушкодженні. Деколи виступають масово і творять справдішню язву лісів. На Гуцульщині дерева, заатаковані короїдами, звуть «мухариці».

Моя участь у наших інституціях у Львові

Перебуваючи, як канонік, постійно у Львові, мав я нагоду інтересуватися всіми ділянками, всіми фазами нашого суспільного життя. Я належав майже до всіх наших товариств та інституцій, часто ними проводив, а був час, що я проводив у 18 наших інституціях. Засідання в цих інституціях рабували мені дуже багато часу, бо на таких нарадах найчастіше члени промовляли без попереднього передумання теми і внеску, щоб лише говорити, не оглядаючися на зміст і актуальність своєї промови.

Найбільше часу і праці посвятив я товариствам «Сільський Господар» і «Збут худоби», які найбільше відповідали моїм ідеям служити економічному подвигненню нашого народу.

Товариство «Збут худоби» було засноване в цілі улегшення нашому селянству продажі худоби без визиску з боку посередників. Коли згодом до «Збуту худоби» ввійшла інтелігенція і півінтелігенція міста Львова, це товариство розминулося з своєю ціллю, тож я не мав там що більше робити.

Із «Сільського Господаря» я уступив по причині тяжкої, довготривалої недуги, а в 1929 р. вибрано мене знову президентом «Сільського Господаря». Та незважаючи на свій старечий вік я лишаюся на цьому становищі по сьогоднішній день. (Квітень 1936).

З політичної діяльності

Ціле своє життя я власне уникав політики, якою у нас так радо і так багато людей займається. Я мав більше замишування до економічних справ, які є основою для успішного ведення політики, а яким у нас мало й неохоче присвячувано інтересу і праці. Правда, зложилося так, що я був довший час заступником голови Народного Комітету, але я не ангажувався в політичній провіді, бо не бажав ніколи відігравати політичної ролі.

Одначе вкінці вийшло таке, що я був приневолений також підняти ініціативу в політичній напрямі.

З початком 1921 р. став до мене заходити д-р Порай-Мадейський з різними проектами унормування політичних, економічних, культурних і адміністраційних відносин українського народу в польській державі. Всі ці проекти я вислухував спокійно і безпристрасно, приймав їх до відома, але не прикладав до них більшої уваги, бо особа Мадейського не була для мене міродатна.

Щойно, коли тодішній прем'єр польських міністрів²¹ вислав до мене делегата в особі гр. Станіслава Лося²² з проектом федерації галицько-українського народу з Польщею, вважав я за вказане зайняття цією справою серйозно, щоб довести її до якнайкращого результату. Коли я на цю справу рішився і заявив готовість виїхати до Відня, щоб порозумітися з нашим Західньо-українським урядом під проводом д-ра Петрушевича,²³ запропонував мені гр.

²¹ Прем'єром польських міністрів від 23. червня до 18. липня 1919 р. був Владислав Грабський, а від липня 1919 до 8. червня 1922 Вінценти Вітос, представник селянства. Внутрішні справи були в руках Л. Скульського, а заграничні Е. Сапєги. Це був один із найважчих для Польщі часів. Тоді відбувалася конференція в Спа (відкрита 5. липня), на якій Польща потерпіла невдачу в всіх справах, а то Заользя, східніх Прус, Гданська, Шлеська і Вільна, як також у справах східніх границь як і східньої Галичини, рішення долі якої перебрала Антанта. Був це час побідного маршу большевицьких армій на Польщу.

²² Станіслав гр. Лось. Свій рід по матері виводив із князів мазовецьких, посвоячених у XII стол. із нашим князем Ярославом Осмомислом. За фахом історик, предметом якого старинна історія. Політично був сторонником т. зв. консерватистів, які намагалися налагодити можливі відносини між українцями і поляками. В цьому напрямі він працював і посередничав у переговорах, про які згадує о. Воїнарівський, та й пізніше. Між іншими, у 1931 р. він написав брошуру під наг. «За конструктивну політику на Червоній Русі». Цю брошуру зreferувала «Нова Зоря», а навіть перекладено на українську мову та видано в 1932 р. накладом «Організаційного Комітету Української Народньої Обнови». До цього перекладу гр. Лось написав окреме післяслово, в якому згадує, що «пригадав українському народові мало знаний епізод про спробу налагодження польсько-українських взаємин на широкій площині і шляхом порозуміння в переходовій добі в 1921 р.

В своїй брошурі: «За конструктивну політику на Червоній Русі» гр. С. Лось ставляє ось такі основні тези:

- 1) Національна окремішність українців — це факт довершений і тривкий.
- 2) Відношення укр. народу до польської держави залежить від становища укр. інтелігенції і марна праця «йти понад голову».
- 3) Примусова польонізація українців не доведе поляків до цілі.
- 4) Польська політика викривила структуру обох народів (гіперпродукція польської бюрократії і український інтелігентський пролетаріят) і має це направити.
- 5) Несправедливою кредитовою політикою поляки ослабили своїх, а українців загнали в залежність (головно економічну) від чужинців.
- 6) Треба означити контингент української інтелігенції.
- 7) Утраквізм у господарських організаціях шкідливий для обох народів.
- 8) Тепер ніяка угода неможлива, але можливе творення пригожих настрів.
- 9) В польських руках повинна бути політична ініціатива, а не тільки реакція на поодинокі прояви, як це було дотепер.

Щодо українців, то він старався доказати, що український державний інтерес наказує їм задержати «статус кво» принайменше до часу, доки комуністичний експеримент не принесе наглядних додатніх вислідів або доки не встане правдива українська держава.

²³ Д-р Євген Петрушевич (1863-1940). Галицько-укр. політик, націонал-демократ, організатор Сокальщини і Скільщини. Був послом до га-

Лось, щоб я, заки це зроблю, обговорив цілу справу з прем'єром польських міністрів і поїхав у цій справі до Варшави. Я удався до Варшави і відбув з президентом міністрів довшу конференцію, присвячену в цілості цій справі.

Президент міністрів заявив мені тоді зовсім виразно, що Польща готова на таку розв'язку нашої справи: «Східня Галичина дістає цілковиту самостійність в управі своєї цілої території, президент Укр. Нац. Ради д-р Євген Петрушевич стає намісником Сх. Галичини, всі старости на цій території і всі шефи східньогалицьких урядів будуть заіменовані зпоміж українців, натомість поляки застерігають для себе місця заступників цих шефів; справи адміністрації, культури, судівництва для цієї території належать до автономних справ краю під управою українського намісника і власного Союму — натомість до центрального уряду у Варшаві належать справи військові та справи політичних і торговельних договорів із заграницею».

Я прийняв ці інформації «ад референдум» і поїхав з ними до Відня, до президента д-ра С. Петрушевича. Зі мною поїхав також д-р Порай-Мадейський, завданням якого було відповідно зарекомендувати мене в польським посольстві у Відні.

Справа того цілого договору мала полишитися перед заграницею в строгій тайні, та виявлена евентуально аж тоді, коли договір буде довершений.

З през. д-ром Петрушевичем був я в добрих відносинах ще з давніших часів. Прибувши до Відня, я мав з ним у цій справі дуже довгу довірочну конференцію. Д-р Петрушевич поставився по вислуханні мого реферату доволі позитивно до цих пропозицій, підносив, вправді, деякі сумніви: мовляв, поляки визискають проти нас такі пертрактації заграницею, але я був переконаний, що в засаді д-р Петрушевич годиться на предложенний проект.

Другого дня скликав він свою колегію Уповажнених і, крім посла Вол. Сінгалевича,²⁴ який дораджував, щоб цих пропозицій не відкидати «а ліміне», але згодитися, щоб група наших характерних людей вела, поза нашим урядом у Відні, дальші пертрактації, з'явилися всі Уповаженні проти яких небудь розмов із поляками.

лицького Союму від 1910 р., а також до австрійського парламенту від 1907-18 р. За ЗУНР голова Української Національної Ради, від червня 1919 р. диктатор ЗУНР. Людина дуже характерна, чесна та широко віддана українській справі. По нашій програній виїхав до Відня, згодом до Берліну. До кінця життя діяв за границею в користь української державности. Помер у повному забутті і майже в нужді в Берліні дня 29. серпня 1940 р.

²⁴ Володимир Сінгалевич. З німецького роду Шіллінгів. Галицький укр. громадський діяч, посол до австрійського парламенту в рр. 1911-18, до галицького Союму в 1913 р., представник ЗУНР, у Відні 1921 до 23, уповажнений делегат фінансів ЗУНР, від 1930 р. директор Земельного Банку у Львові.

Отже през. Петрушевич дав мені відповідь, що українська сторона не приймає пропозицій поляків і не вдається з ними в жадні переговори та додав, наче на умотивування свого становища, що «ми не потребуємо і не можемо зходити з поляками в жадні пакти, бо ми певні, що Антанта дасть нам державну самостійність Східньої Галичини». На це я зауважив, що наперед треба б Східню Галичину відібрати полякам збройною силою, а я не знаю, хто, як і якими засобами мав би це під цю пору зробити. На це я вже не одержав пояснення від д-ра Петрушевича, лише він тривав при своїй заяві, що не вдається з поляками в жадні переговори. З цією відповіддю д-ра Петрушевича я пішов до польського посольства і зreferував її. На цю тему ми мали з польським послом ще довшу, поважну дискусію.

На другу, чи на третю днину запросив мене до себе польський посол і сказав, що має припоручення від свого уряду освідчити, що воно годиться на повну федерацію Східньої Галичини з Польщею. Український уряд був би у всіх справах незалежний, крім військових справ і справ закордонної політики.

Очевидно, я повідомив про це Президента Петрушевича, але з ним уже була неможлива дискусія в цій справі, бо Кость Левицький розвинув сильну агітацію проти договору з Польщею.

Отже я вернувся до краю ні з чим та льояльно повідомив про цілу справу передових людей у Львові.

Багато з них брали мені за зле, що я вдавався в розмови з поляками й інтервенював у справі дотичних пертрактацій. Головно ціла радикальна партія станула вороже проти мене, та називала мене національним зрадником. В краю розійшлися поголоски, мовби поляки купили мене до цієї справи грішми та виплатили мені одинадцять мільйонів лір. Хто розпустив ці злюбні поголоски проти мене, цього я не знаю, але думаю, що в цю блягу ніхто серйозний не повірив, бо невдовзі потім я з приручення членів Народного Комітету перебрав, як його голова, політичний провід нашої партії.

Не зважаючи на те, що справа порозуміння з українською стороною не пішла по думці пропозицій польського уряду, польський уряд не зірвав зі мною зносин, але удержував між мною й міністерством закордонних справ контакт в той спосіб, що граф Лось, який мав у Галичині близьких свояків, при нагоді відвідин у них завсіди заходив до мене й ми обговорювали бодай коротко політичну ситуацію.

Я бував також в контакті з польськими міністерствами, з тієї нагоди, що часто виїздив до Варшави на ватиканські конференції, та мусів стикатися з урядовими колами на офіціальних приняттах.

Справа українського університету у Львові

Пригадую собі, на однім з таких прийнятть у тім часі сидів я при однім столі з графом Лосем і міністром освіти.²⁵

Ми говорили на різні біжучі теми, а відтак зійшли на справу українського університету. Тоді я висловив погляд, що поляки повинні у власному державному інтересі негайно оснувати український університет у Львові, і мотивував цей свій погляд таким аргументом. Є знаною річчю — казав я — що молодь з Наддніпрянської України ставиться до Польщі дуже прихильно, то ж, якби польський уряд заснував тепер український університет у Львові, то на цей університет запишеться вся молодь Наддніпрянської України і безперечно буде мати вплив на українську молодь Галичини. Наслідком цього впливу галицька молодь успособиться прихильно до Польщі, й таким способом буде створена основа до мирного співжиття між українським і польським населенням у Польщі.

Я бачив, що цей аргумент трапив їм до переконання, а незабаром по моїй розмові почав гр. Лось переписку зі мною в справі оснування українського університету, хочби у Львові. Маю у себе кілька його листів у цій справі.

З цих переговорів я не робив жадної тайни перед нашими краєвими політиками. За якийсь час одержав я від нашого політичного проводу лист, щоб я не важився вести з польською стороною дальших переговорів у справі українського університету у Львові «бо Українська Нація не прийме жадного університету з рук поляків».

По одержанні цього листа я написав до гр. Лося, що займаюся лиш економічними справами, що я не компетентний вести переговори в справі українського університету, та що було б найвідповідніше, щоб він звернувся в цій справі до котрогось із наших професорів університету.

Оскільки знаю, звернувся був відтак гр. Лось до тодішнього проф. тайного українського університету д-ра Василя Щурата.²⁶

²⁵ Як виходить із змісту, то це було б у рр. 1922-23. Від 31. липня до 16. XII 1922 р. був прем'єром міністрів Ю. Новак, а міністром освіти в його кабінеті від 21. липня був проф. В. Куманецький. По вбивстві Нарутовича 16. XII 1922 загрозилла державі анархія, бо соціялісти і польська військова організація рішили застосувати відплату. На це не погодився Пілсудський і за порозумінням з ним прийшов кабінет «сильної руки». На чолі кабінету став 18. XII 1922 р. генерал Сікорський, справи заграничні обняв Александер Скішинський, а міністром віроісповідань і освіти прзначено Й. Мікуловського — Поморського.

²⁶ Д-р Василь Щурат. Галицько-український письменник, поет і літературознавець. Член ВУАН, дійсний член і колишній голова НТШ, перший ректор українського тайного університету у Львові. Написав поезії «Люкс

Які вони вели з собою переговори, мені ближче невідоме. В місяці р. була у Львові Українська Мистецька Вистава, на якій я стрінув д-ра Панчишина,²⁷ ректора тайного університету у Львові, і проф. д-ра Шурата. Я викликав їх на балкон і повідомив, що якраз попереднього дня відвідав мене проф. львівської техніки Бартель,²⁸ з яким я був знайомий від довгих літ, і повідомив мене, що перед кількома днями довідався у Варшаві, що президент міністрів Сікорський²⁹ (оскільки собі пригадую) уступить до двох тижнів, але перед тим готов полагодити справу отворення українського університету у Львові, якщо українці бажають його мати. В такому випадку він очікує, щоб компетентні українські чинники внесли негайно письмєнну петицію про це, а Сікорський має в Соїмі запевнену для цієї справи більшість.

Повідомивши про це згаданих панів, я зажадав від них у рішучих словах, щоб вони негайно виїхали як депутація українських професорів університету з такою петицією до Сікорського. Я аргументував, що таке поставлення справи є найвідповідніше, бо колегія наших професорів університету має можливість полагодити справу негайно, а якщо петиція виходить від неполітичних чинників, оснування українського університету у Львові не буде мати характеру політичної концесії, що для обох сторін повинно бути приемливе. На це сказали мені згадані панове, що вони цього не можуть зробити, бо не мають до цього мандату від нашої суспільности. Мої представлення, що тут мандат є зайвий, а рішення професорів університету є зовсім вистарчаюче — не трапляли їм до переконання і вони раз-у-раз повторяли, що не посідають мандату.

Так отже в цій справі нічого не зробили! Мабуть і донині чекають на мандат!³⁰

ін тенебрис», «Мої листи», «На тримбіті», «Раз до мене молодість прийшла», «Історичні пісні», автор перекладів «Слова о полку Ігоревім», «Пісні про Ролянда», з Горація і з європейських поетів. Писав також праці з Шевченкознавства, про галицьке відродження, про Кулша та інші, як от «Літературні начерки», «На досвітку нової доби» тощо.

²⁷ Д-р Маріян Панчишин. Лікар і визначний галицько-укр. діяч. Дійсний член НТШ і ректор укр. тайного університету у Львові. Написав низку спеціальних праць по українськи, польськи та німецьки.

²⁸ Казимир Бартель. Професор техніки у Львові, польський політичний діяч і кількараровий прем'єр польського уряду. Не був безкритичним шовіністом.

²⁹ Владислав Сікорський. По фаху інженер. Польський генерал і політик. В рр. 1921-22 був шефом генерального штабу, в рр. 1922-23 прем'єром польських міністрів і міністром внутрішніх справ, а в рр. 1924-25 міністром військових справ. —

³⁰ Проф. Микола Чубатий у своїй статті «Український тайний уні-

Оскільки собі пригадую, вніс я в листопаді 1923 р. до польського міністерства закордонних справ³¹ меморіал, в яким, подаючи огляд світової політики під цю пору, вказував на конечні наслідки цієї ситуації для Польщі та на потребу справедливого розв'язання української проблеми в межах Польщі. Між іншим було там сказано, що Антанта признала Польщі лише тому непольські національні території, бо хотіла мати сильну Польщу для охорони Європи перед большевицькою Росією. З різних даних видно, що большевицька Росія стала тепер організувати Азію проти Європи. Є фактом, що Польща з огляду на свої внутрішні відносини не представляє дійсно такої сили, як це думала в свій час Антанта, внаслідок чого Антанта буде приневолена приєднати для оборони Європи Німеччину, а це проти інтересів Польщі. Тому вважаю, що Польща повинна б у власнім інтересі налагодити ці лихі внутрішні відносини, дати українському народові на занятих нею територіях якнайповніші національні права, на взір давніших відносин між Австрією з Угорщиною, та на Західній Україні повстав би тоді азиль для політичних емігрантів з Великої України. Наслідок такої розв'язки був би той, що ціла Велика Україна (до чого й ми західні українці приложили б руку) стала б політично по стороні Польщі, а Росія без України представлялася б тоді третьорядною державою в Європі. Натомість Польща, оперта на самостійній Україні, стала б в Європі перворядною державою.

В пів року по пересланні цього мого меморіалу, закликала мене польське міністерство закордонних справ на конференцію до Варшави. Коли я прибув туди, казали мені обговорити цю kwestію з міністром Станиславом Грабським³² і додано мені до това-

верситет у Львові», поміщений в щоденнику «Америка» з 6-ого і 7-ого листопада 1856 р., пише між іншим таке:

«Моя місія до уряду президента Петрушевича в справі угоди з поляками щодо українського університету... Президент Петрушевич скликав мабуть на 2. чи 3. січня 1923 р. засідання свого кабінету, на яке й мене запросили. Пам'ятаю, що крім президента присутній був д-р Кость Левицький, д-р Сінгалевич, д-р Селезінка та ще хтось. Справу реферував я... Президент займав посереднє становище, д-р Сінгалевич та д-р Селезінка склонювалися до якихсь національно гідних розмов з поляками, а д-р К. Левицький займав непримиренне становище, вказуючи, що рішення в нашу користь недалеко, бо «Англіїці інтересуються дрогобицькою нафтою». Остаточно рішено не говорити з поляками в справі університету».

Таку інструкцію привіз я Кураторії Високих Шкіл у Львові». І дійсно в 2 місяці пізніше вирішено справу, але в нашу некористь, а заразом в тому році й заломився наш тайний університет. При цьому належить завважити, що друга мистецька виставка у Львові відбулася в останніх місяцях 1922 р.

³¹ В листопаді 1923 р. польським міністром закордонних справ був М. Сейда.

³² Станислав Грабський. Правник і політик, професор університету у Львові, кількарізовий міністер освіти. В своїх молодечих літах (1890-2)

риства графа Лося, який мав з дотичних конференцій списати протоколи. Але становище міністра Ст. Грабського до української нації було так крайньо шовіністичне, що гр. Лось не мав що списувати, а лише просив мене, щоб я на ці всі енуціяції Грабського дав Грабському письмненну відповідь.

Таку відповідь я дійсно йому дав, але вперед післав я її до відомости гр. Лося. За цю відповідь гр. Лось погнівався на мене і може з пів року по тім цілком не зносився зі мною.

У цій самій справі говорив я також з міністром Тугутом.³³

Він признавав усім моїм выводам рацію, але сказав, що «з теперішнім міністерством не можна в українській справі навіть говорити по причині безприкладної нетолеранції й національної загорлости. Він сам, як поляк, не може зі своїми міністерськими

був одним із основників «Союзу польських робітників», який старався оминати всяку акцію, зокрема політичну, а тільки пропагувати акцію масової боротьби з капіталом за допомогою пасивного опору, страйків тощо. В 1892. р. приступає він до «Союзу польських заграничних соціалістів», який мав за ціль «вільну демократичну Річ Посполиту» оперту о 4 прикметникове право голосування та людове законодавство при повному рівноуправненні народів, які входили б в її склад. В 1893 р. брав участь у міжнародному соціалістичному конгресі в Ціріху та в 1896 р. редагував соціалістичну «Газету людovu», в якій пропагував соціалістичну ідею на Литві і Русі. Вона заявляла, що «є вільна від закиду заборчости», бо їй ходить виключно про інтереси «революції».

Та вже декілька літ пізніше Грабський переходить до консервативно-націоналістичної «Ліги народовой», згодом стає співробітником польського шовіністичного щоденника «Слово Польське», яке невдовзі нав'язує тісні зв'язки з «подоляками», найбільш шовіністичною польською партією, яка в переважній частині рекрутувалася з власників дібр у східній Галичині. Тоді вже Грабський заперечував існування укр. нації, а Українську Галицьку Армію називав «українські банди». В часі першої світової війни прихилився до проросійської орієнтації Дмовського і польських народових демократів, виїмігрував до Росії і повернувся до Львова аж по розвалі Австро-Угорщини.

Будучи міністром віроісповідань і освіти спричинив ухвалення в 1924. р. шовіністичних польських законів в справах шкільництва, які у нас одержали назву «lex Grabski».

³³ Станіслав Тугут. В 1914 р. був членом Товариства «Звйонзек Патріотув», який мав на цілі визволення Польщі. При кінці 1914 р. ввійшов у склад «З'єднання строніцтв неподлеглосьцьових». В листопаді 1918 р. ввійшов в склад «Тимчасового людowego уряду польської републики» в Люблін, який видав маніфест, де обіцяв повну рінотраність усіх без різниці, громадянські свободи, удержавлення донацій, майоратів, 8-годинний день праці і т. д. В рр. 1922-27 був послом до Сойму, в цьому віцетрем'єром в 1924-25. Був головою партії «Визволене».

Уважався за «дуже червоного». В 1924 р. спільно з Ст. Грабським був внескодавцем шкільних законів знаних під назвою «lex Grabski». Заінтерельований в тій справі заявив, що «це було максимум уступств, які він міг осягнути в Грабського».

(Всі примітки до спогадів о. Тита Войнаровського опрацював Д. Богачевський).

товаришами знайти спільної мови, тому, здається, уступить зі становища міністра».

Мої передбачування, висловлені у згаданім меморіалі, сповнилися до йоти, а саме в році 1925 пертрактаціями з Німеччиною і пактом в Льокарно. Я це опісля пригадав гр. Лосеві, коли він трактував зі мною про справу українського університету в Кракові. В цій справі зайшла між нами сцисія, бо я сказав йому, що в тих відносинах, які тепер панують у Польщі, була б нам радше вказана реміснича школа, ніж університет, бо як польський уряд так і вся польська суспільність робить усе можливе, щоб не дати українській інтелігенції змоги існувати в Польщі, а тим самим витиснути її за кордон. Від цієї конференції граф Лось знову кілька місяців мене не відвідував, а навіть зірвав зі мною кореспонденцію.

Кураторія Національного Музею у Львові

На весні цього (1936 р. ред.) року, я намовив Митрополита, щоб zorganizувати «Кураторію Національного Музею» під проводом президента Децикевича, та склав на його руки суму 22.000 долярів для забезпечення з доходу з цієї квоти фонду на оплачування адміністрації Національного Музею у Львові.

ЗАКІНЧЕННЯ

Час моєї діяльності, як душпастиря і українського громадянина, був, як звісно, дуже різноманітний, та багатий на численні й не раз дуже важні події чи льокального, чи загально-народного значення. Це доба поступаючого скорим ходом відродження, організаційних спроб і змагань до визволення Галицької України. Наділений від природи дуже добрим здоров'ям, великою фізичною силою, та ще більшою енергією, я цікавився й старався брати активну участь майже у всіх публичних подіях того часу, тож мої переживання були численні й різnorodні. Та я списав тут лиш їх найважливішу частину, а саме головніші події, які донині полишилися мені живо в пам'яті, та які, як думаю, повинні бути записані для тих, що будуть цікавитися історією цієї доби, та відчувати потребу шукати в минулих подіях того часу науки для успішної праці серед нашого народу.

Мабуть не буде зайвим, коли на закінчення підчеркну, що, списуючи цю низку моїх споминів, я старався з цілою строгістю зберегти об'єктивність у переповіданні пережитого, та обмежився до фактів і подробиць, які добре затямив.

І не тяжко було мені зберегти цю об'єктивність, бо списую згадані вище переживання вже з віддалі довшого ряду літ, не маючи жадних особистих аспірацій, лишé щире бажання, щоб той, хто буде читати ці рядки, знайшов у них науку для добра нашого майбутнього.

У моему житті самі обставини так уклалися, що мене заохочували до моєї діяльності і улегшували мені її виконання.

Була це особливша ласка Божя.

Щойно по літах я зрозумів, що й передчасна смерть моєї бл. п. жени, що я їй тілом і душею був відданий, була особлившою ласкою Божою. Щойно по її смерті віддав я всю свою діяльність на Божу хвалу й для добра нашого Народу.

Львів, 1936 р.

о. Ізидор Сохоцький

Будівничі
новітньої української державности
в Галичині

ПЕРЕДМОВА

Моя праця — це поширена й доповнена доповідь, яку я виголосив 18 жовтня 1958 р. на сходинах Осередку праці Наукового Товариства імені Шевченка у Філядельфії. Тема розвідки нелегка, хоч як вона вдячна і потрібна до оброблення. Новочасною історією Галичини наші історики дотепер мало цікавилися. Нема у нас зокрема поважніших праць про діяльність наших громадських і політичних діячів з критичною її оцінкою. Джерел до таких дослідів на американській землі не багато. Я використав усю доступну мені літературу. Воднораз спираюсь на моїх спогадах про наших провідних людей, з яких я багато знав особисто, а з деякими як проф. Романчук, през. Петрушевич, — був у дуже близьких зв'язках. Часті розмови з ними були для мене джерелом пізнання й авторитетного насвітлення багатьох подій, яких вони були учасниками або творцями. Використав я теж інформації людей, що знали галицьких провідників і, позитивно чи негативно, оцінювали їх діяльність. Статті про Юліяна Романчука й Євгена Петрушевича були вже друковані деінде, але тут вони перероблені і доповнені.

Бібліографію подаю при кінці. Для заощадження друку подаю у відсилачах тільки автора і сторінку його праці. Коли ж у бібліографії є кілька праць того самого автора, тоді подаю теж і назву праці, на яку покликаюсь.

Автор

ВСТУП

Кого я розумію під будівничими української державности в Галичині? Історію творять безперечно одиниці, а не маса. Якщо ці одиниці обдаровані Богом геніяльністю, то їм удається часто спрямовувати розвиток і хід подій у бажаному для себе напрямку. Але й вони мусять мати пригожий ґрунт для своєї діяльности і відповідних, відданих собі людей, при помочі яких могли б реалізувати свої задуми. Без цих реальних основ для своєї діяльности й геніяльна одиниця не може багато зробити. Та з другого боку при наявності сприятливого ґрунту і люди не геніяльного покрою можуть творити історію свого народу. Бог не дав нам у новітніх часах провідників на міру Хмельницького чи Мазепи. Але в Галичині був, завдяки довголітній, послідовній праці, приготований ґрунт і кадри відповідних людей для державного будівництва.

Як відомо, Галичина була штучним, чисто механічним зліпком української території, що входила колись у склад галицько-волинського королівства, з польською етнічною територією на заході, що по розборах Польщі перейшла до Австрії. Офіційна назва цього краю була: «Королівство Галичини і Володимирії з Великим Князівством Краківським, Освенцімським і Заторським». На означення національних відносин уживали в новітніх часах часто неофіційних назв: Східня Галичина, себто українська і Західня, себто етнографічно польська. В час прилучення цих земель до Австрії українське населення було в них у поважній більшості, аж доки в 1918 р. в наслідок полонізаційної акції чисельне відношення між обома народами в краю менш-більш вирівнялося, хоча в Східній Галичині число українців переходило 70%, а поляків було тільки коло 14%.

Та хоч спочатку і через довгий час українці в Галичині чисельно перевищували поляків, то під політичним поглядом не мали вони великого впливу, бо були тільки етнографічною масою, що не підходила під поняття самостійного народу. Впродовж довголітньої неволі стратили українці шляхту і міщанство, себто верстви, що саме в тих часах репрезентували нарід, творили національну культуру і організували національне життя. Аж згодом

виготовилася верства високо-освіченого українського духовенства, що перебрала провід і репрезентацію народу.

Із цієї верстви вийшов пробудитель Галичини і творець українського руху, о. Маркіян Шашкевич. Він не лиш увів до письменства народню мову, але відновив теж приспані історичні традиції Галичини, пов'язав їх із такими ж традиціями Наддніпрянщини, пробудив почуття єдності всього українського народу і так став апостолом соборно-української думки.¹ Коли у 1848 році вибухла в Австрії революція, ця верства створила для репрезентації народу «Головну Руську Раду» з її органом «Зорею Галицькою», першою українською газетою на всіх українських землях. Змістом діяльності Ради були слова, що містилися в першій її маніфесті з 15 травня 1848 р.:² «Будьмо тим, чим ми можемо і повинні бути. Будьмо народом!» Рада стала на становищі окремішності українського народу від польського і московського та проголосила єдність галицьких українців з наддніпрянськими українцями. Вона відкинула домагання поляків, щоб українці погодилися на відновлення польської держави в історичних границях і в ім'я того, що — як писала в маніфесті — наш нарід «був колись самостійним і рівнявся в славі наймогнішим народам Європи», висунула домагання поділу Галичини на польську й українську та створення зі Східньої Галичини і північної Буковини сурогату української державності: окремої австрійської провінції з власним законодавчим соймом і власною українською адміністрацією під управою цісарського намісника у Львові. Мала це бути широка національно-територіяльна автономія українських земель під Австрією, далеко ширша від автономії Гетьманщини першої половини XVIII ст. до часу її скасування московським урядом.³ Домагання це заступала в австрійським парламентах перша Українська Парламентарна Репрезентація, що складалася з 35⁴ послів під проводом єпископа Григорія Яхимовича й о. Володимира Шашкевича. Воно мало в тодішніх конституційних умовах всі вигляди на успіх і було близьке здійснення.

Та завдяки політичним змінам, що наступили по здушенні революції в Австрії, і впливам польської шляхти на цісарському дворі вдалося полякам не допустити до поділу Галичини. Нова конституція, що прийшла по ері абсолютизму, затримала неподільність Галичини з краєвим соймом, у яким українці, в наслідок куріяльної виборчої ординації, залишилися в поважній меншості. (Хоч у 1861 р. українці становили 55% усього населення Галичини, здобули вони при перших виборах до сойму того ж року 49

¹ Гнатюк В.: ... , стор. 6; Будзиновський В.: ... , стор. 20; Левицький К.: Історія політичної думки... стор. 7 і наст.

² Левицький К.: Історія політичної думки... стор. 21 і наст.

³ Баран Ст.: ... «Орлик» ч. 11.

⁴ Левицький К.: Історія політичної думки... стор. 32.

послів, себто 33% усіх послів — максимум того, що вони при виборах без адміністраційних надужитъ могли досягнути. На ділі українських послів враз з москвофільськими в пізніших каденціях не було ніколи більше, як двадцять, отже коло 10% усього складу сойму). Надій на зміну того стану не було жадних, бо виданий цісарем краєвий статут для Галичини постановляв, що зміна цього статуту, отже і зміна виборчої ординації, може наступити тільки в наслідок ухвали законної соймової більшости. Не поліщило становища теж поширення конституції і громадянських прав у виданих цісарем «основних законах» 21 грудня 1867 р. Польська шляхта в Галичині, по упадку польського повстання 1863 р., погодилася з цісарем Францом Йосифом коштом українців. Галичина мала стати сурогатом польської державности під скипетром Габсбургів.⁵ Усі спроби змінити цей стан заходами українського представництва перед австрійським урядом або безпосередніми переговорами з поляками (спроба українсько-польської угоди, за ціну признання українцями неподільности Галичини, заініційована віцемаршалом сойму Юліаном Лаврівським 1869 р.), ні до чого не довели. Не зважаючи на проголошені в «основних законах» принципи рівности і свободи всіх громадян та рівноправности всіх народів, розвиток, а навіть існування українського народу в Галичині мали залежати виключно від волі поляків.⁶

В наслідок цих невдач у змаганні до повної національної емансипації, велика частина провідної верстви психічно заломилася. Без потрібної моральної сили, не заправлена до послідовної боротьби за національні права, консервативно-аристократична у своїх поглядах, вона не брала до уваги можливости організувати широкі маси і шукати в них підпори для дальшої боротьби. Вона зневірилася в успіху самостійного національного розвитку українського народу під Австрією. «Головна Руська Рада» розв'язалася добровільно 30 червня 1851 р. Інтелігенція вибирає найлегше, себто одна її частина польщиться. З дітей численних українських урядовців з 1860-их років ані один, якщо не пішов на теологію, не лишився українцем.⁷ Друга частина стала орієнтуватися на Росію; мовляв, тільки вона може нас врятувати від національної загибелі. Народжується т. зв. москвофільство. Припиняється всяка праця над народом. В літературі запановує «язичіє» (мішанина української, церковно-слов'янської і російської мов) та мертвечина, засмічуються такі інституції, як Ставропігія, Народній Дім, Галицько-руська матиця, що мали бути огнищем просвітнього, літературного і наукового руху. Здавалося, що ідея народньої окре-

⁵ Стахів М.: т. I. стор. 66 і наст.

⁶ Слова міністра Байста: «Рішення питання, як і в якій мірі мають русини в Галичині існувати, залишається галицькому соймові».

⁷ Вудзиновський Вяч.: ..., стор 7.

мішності і національної самостійності українського народу в Галичині погребані раз-на-завжди.

Та саме тоді твори Шевченка роблять у Галичині цілу революцію. Вони пригадують ідеали Шашкевича і змінюють світогляд частини духовенства і наростаючої світської інтелігенції, що не стратили віри в справедливість своєї справи і стали орієнтуватися на власні сили народу. Звідси дістали ці люди назву народовців. Вони переходять беззастережно на народню мову і стають в опозицію до польщини і російщини. Появляються українські періодичні видання: Вечерниці (1862—3), Мета (1863—5), Нива (1865), Русалка (1866), Русь (1867), «Правда» (1867 з перервами до 1880).⁸ Нав'язуються зв'язки з наддніпрянськими письменниками. Народовецький рух з'єднує собі щораз більше прихильників. Був це рух спочатку чисто теоретичний,⁹ та в міру наростання свіжих сил, переходять народовці до праці на всіх ділянках національного життя. Поволі формується нова, в більшості світська верства, що по літах підготовчої праці перебирає провід і репрезентацію народу. Були це спочатку «професори» (Юліян Романчук, о. Омелян Огоновський, Олександр Огоновський, Олександр Барвінський, Наталь Вахнянин і ін.), а опісля «адвокати» (Євген Олесницький, Теофіль Окуневський, Кость Левицький, Євген Петрушевич, Володимир Охримович, Євген Левицький, Теофіль Кормош, Володимир Бачинський, Сидір Голубович, Володимир Загайкевич, Іван Макух, Лев Бачинський, Лонгин Цегельський і багато інших).

Спочатку народовці нехтували історично-державними традиціями княжих часів, захоплювалися мало ще тоді дослідженою козацькою (Куліщівське козаколюбство, як казав Франко¹⁰) і гайдамацькою та виявляли доволі радикальні суспільні погляди. Було це у тодішніх умовах правдивою революцією бо підкопувало головну основу ідеології тодішньої провідної верстви. У 90-их роках минулого століття виглядало, що в наслідок впливу Михайла Драгоманова на університетську молодь верства ця — бодай у поважній частині — прийме соціалістичну плятформу. Та завдяки тісному пов'язанню з духовенством вона еволюціонувала та прийняла у переважній більшості помірковано-демократичну ідеологію. Саме це злиття консервативної й ультра-демократичної ідеологій, що проходила назверх може й непомітно, було джерелом суто-національної і реалістичної програми і тактики нової провідної верстви.

Ця верства винесла на своїх плечах, у співпраці з духовенством, увесь тягар праці над відродженням народу. Не було це тільки ухвалення програм, резолюцій, декларацій та виголо-

⁸ Гнатюк В.: ..., стор. 48.

⁹ Франко І.: ..., стор. 4.

¹⁰ Франко І.: ..., стор. 4.

шування високопарних промов. Було це тяжке, безперервне і послідовне лупання скали, що стояла на шляху розвитку і поступу народу. Боротьба з москвофільством — цим виявом зневіри у власні сили народу — і знищення його; боротьба з п'янством, що загрожувало руїною і так безпримірно бідного селянства; створення, завдяки довголітній боротьбі, українського народнього шкільництва; боротьба з неграмотністю дорослих; праця над позашкільною освітою і національним освідомленням широких мас по читальнях «Просвіти»; організація молоді в «Соколах» і «Січах»; праця над економічним піднесенням селянства, що виявилася в закладанні церковних і громадських шпихлрів, цілої мережі щадничо-позичкових кас і банків, асекураційного товариства «Дністер», кооперативних споживчих крамниць та інших кооперативних установ, організації рільничих страйків і сезонної зарібкової еміграції та врешті створення краєвого товариства «Сільський Господар» wraz з його філіями і кружками по селах і рільничими школами; боротьба за середнє і високе шкільництво і творення приватних народніх і середніх шкіл по містах; утримування коло 50 бурс по містах для незаможної молоді; створення неофіційної Академії Наук — Наукового Товариства ім. Шевченка; створення політичних партій і організаційне охоплення ними інтелігенції, селянства і почасті робітництва; створення преси і різних видавництв — оце головні стовпи цієї величезної праці нової провідної верстви. Наслідком цієї праці було незнане в історії інших народів перетворення впродовж відносно короткого часу темної, безпросвітної маси в національно свідомий, зорганізований і здисциплінований колектив.

У цій безперервній праці і боротьбі формувалась оця провідна верства та виринали народні провідники. Мірилом здатности їх до проводу були — поза їх особистим хистом — праця і заслуги для народу. Плитка демагогія або хоч би навіть самі теоретичні програми не мали ціни у галицького селянства. Нарід обдаровував своїм довір'ям і висував на провідні становища людей, що їх працю він бачив і позитивно оцінював.¹¹ Були між ними побіч священиків гімназійні учителі, університетські професори, у великій мірі адвокати, судді, селяни, журналісти. Зокрема наросла вже була по-

¹¹ В час перших загальних виборів до парламенту у 1907 р., кандидував на посла в однім із надзбручанських виборчих округ знаний із своєї праці на цім терені, член національно-демократичної партії, Михайло Петрицький. Свою кандидатуру зголосив теж соціал-демократ Володимир Темницький, пізніший міністер закордонних справ УНР. Він об'їхав округу, відбув цілий ряд віч, і тоді завівзав в газетах Петрицького, щоб зрікся своєї кандидатури, бо його вибір запевнений. Та прийшли вибори і Петрицький дістав понад 40.000, а Темницький усього кількясот голосів. З тих самих причин стратив мандат при виборах до парламенту у 1911 р. соціал-демократ Яцко Остапчук у Тернопільській окрузі, де в 1907 р. був вибраний послом.

важна кількість селянських діячів, здібних організаторів і добрих промовців, що були знаменитими помічниками інтелігентів у їх громадській праці та потрапили заступати національні і соціальні інтереси своєї верстви у галицькому соймі і навіть у віденському парламенті.

Характеризували цих провідників ідеалізм, безкорисність, ставлення інтересів народу понад інтереси особисті, толеранція, взаємне розуміння і довір'я. Не хочу, щоб мене посуджено в тенденційності. Люди, що про них говорю, були людьми і тільки людьми, — вони мали різні темпераменти, мали свої особисті і групові амбіції, траплялися часом і демагоги. Але назагал характеристика їх, яку я подав, є вірна. В Галичині не було в тих часах такого партійного засліплення і фанатизму, як це було на землях колишньої Росії, або як ми це спостерігали в недавніх часах та це бачимо тепер у нас. Партійна боротьба рідко виходила поза рямці дозволеного християнською етикою. Це було самозрозумілою річчю, що для рятування посольського мандату члени якоїсь партії голосували на кандидата іншої партії. (Так був вибраний здебільшого голосами націонал-демократів двічі послом до парламенту з Дрогобицької округи соціал-демократ Семен Вітик, щоб було кому організувати сильно спольонізоване робітництво нафтового басейну). Національні інтереси ставилися на перше місце і тому приходило у важливих справах до міжпартійних порозумінь, спільних виступів і творення спільних клубів (фракцій) в галицькому соймі і віденському парламенті. Тому з вибухом війни в 1914 р. повстала негайно, без довгих нарад і торгів, для представництва українських інтересів міжпартійна «Головна Українська Рада» у Львові, у 1915 р. «Загальна Українська Рада» у Відні і 1918 р. «Українська Національна Рада» у Львові. Жадна партія не квестіонувала того, що головою політичного проводу має бути член найсильнішої, націонал-демократичної партії,¹² як знову ця партія робила поступки іншим партіям і призначувала їм у політичних представництвах нераз більше місць, ніж це їм, відповідно до їх сили, належалося.¹³

¹² Національно-демократична партія мала під своїм впливом коло 30 % українського населення. Так напр. при виборах до парламенту у 1911. р. було вибрано послами з Галичини: 18 націонал-демократів, 5 радикалів, один соціал-демократ і двох москвофілів. При виборах до галицького сойму у 1913 р. було вибрано 23 націонал-демократів, 6 радикалів, один «старорусин», що прилучився до націонал-демократів, один безпартійний і один москвофіл.

¹³ Так напр. «Головна Українська Рада» складалася спочатку з 4-ох, а пізніше 6-тьох націонал-демократів, 4-ох радикалів і 4-ох соціал-демократів. Не мали теж націонал-демократи більшості у найважливішому органі ЗОУНР, якому належали усі суверенні права, «Виділі Національної Ради». На дев'ять членів «Виділу» було 4 націонал-демократи, 3 радикали, один соціал-демократ і один безпартійний — недавно ще член радикальної партії. Таких прикладів можна навести більше.

Нова українська провідна верства приготувала своєю працею на всіх ділянках національного життя впродовж десятків літ основи під будову української держави. Тяжко уваяти собі тепер ті величезні труднощі, які приходилося поборювати нечисленній спочатку українській інтелігенції. Галичина була віддана австрійським урядом у повне володіння поляків. Цісарським намісником краю був поляк і вся політична адміністрація була польська. Вони пильно дбали про те, щоб здушувати всякі спроби організації і національного розвитку українців. Теж галицьке судівництво було в польських руках. Існуючі державні закони про свободу і рівноправність поодиноких осіб і народів перед законом, довгий час у Галичині не узгляднювались. Тому, що в краєвій соймі українці були в меншості, сойм ухвалював один-за-другим закони, що закріплювали польське панування в Галичині. А до нього належало законодавство в земельних і санітарних справах, справах народнього і середнього шкільництва та культурного розвитку краю. Завдяки куріяльній виборчій системі були українці в переважній меншості теж у самоурядних Повітових Радах. Тому не мали вони жадного впливу ані в адміністраційнім органі краєвої самоуправи «Краєвій Виділі», ані в «Повітових Виділах», що від них залежало самоврядування поодиноких громад. Всі ці уряди були обсажені майже виключно поляками. Від політичних і самоврядних урядів залежало вповні темне і безпросвітне українське селянство і нечисленне духовенство. До того треба ще додати економічну залежність селян від польських поміщицьких дворів. Нічого дивного, що незначна польська меншість в Східній Галичині сподівалася зденаціоналізувати українців і погребати назавжди українське питання в цій споконвіку українській землі.

Та всетаки вдалося українській інтелігенції освідомити нарід, zorganizувати його, відбити польські наступи, перейти від оборони до наступу та здобувати у цій боротьбі щораз нові позиції.

З поширенням впливів народовецького табору стала розвиватися теж українська політична думка. По розв'язанні «Головної Руської Ради» прийшов повний упадок цієї думки. Протягом кількох десятиліть не було в Галичині жадної української політичної організації. Правда, в 1870 р. повсталася у Львові «Русская Рада», що хотіла перебрати провід народу в свої руки, але вона стала виявляти москвофільські тенденції і не здобула собі ширшого впливу, так що при виборах до парламенту у 1879 р. змогли перевести вибір тільки трьох послів — найменше число впродовж цілого існування цієї установи. Тоді за почином Юліяна Романчука повсталася у 1885 р. «Народна Рада», що мала бути відновленням «Головної Руської Ради». У своїй програмовій декларації стали основники нової організації на становищі єдності галицьких і наддніпрянських українців, окремішности українського народу

від польського і московського та відновили домагання поділу Галичини.¹⁴

При кінці минулого століття відроджується теж українська самостійницько-державницька і рівночасно соборницька ідея. Ідею цю видвигнув ще у 1848 р. о. Василь Подолинський, що у своїм творі «Голос Перестороги» перестерігав українців перед австрійською, польською і московською орієнтаціями та вказував їм одиноким можливу дорогу, а саме змагання до створення власної суверенної, соборної держави.¹⁵ Безперечно думки о. Подолинського мали вплив на членів «Головної Руської Ради» та їх діяльність. Та в наслідок політичних невдач в Австрії і переслідування українства в Росії ніхто більше цієї ідеї не видвигав.

Аж із скріпленням українського національного табору в Галичині ідея державної незалежності починає поволі, але щораз виразніше видвигатися в політичних програмах. Перші пригадали її народовці ще дуже обережними словами у «Народній програмі», устійненій на загальних зборах «Народної Ради» 1892 р. у Львові: «Ми Русини галицькі, часть народу русько-українського... , маючого за собою тисячлітню минувшість історичну, — народу, що утративши самодіяльність державну, боровся віками за свої права державно-політичні, а ніколи не зрікся і не зрікається прав самостійного народу...»¹⁶

У 1890 р. повстає в Галичині українська радикальна партія. На своїм четвертім з'їзді 1895 року заявила партія у своїй програмі, що «здійснення усіх її ідеалів соціалістичних можливе при повній політичній самостійності русько-українського народу і повнім, необмеженім праві його: рішати самому у всіх справах його дотикаючих. Зокрема, в Австрії стремити вона до утворення окремої руської політичної території з руських частей Галичини і Буковини з як найширшою автономією».¹⁷

За вставлення цих постулатів до програми партії боролися в ім'я «українського державного права» молоді її члени, здебільшого студенти віденського університету (Володимир Охримович, Євген Левицький, В'ячеслав Будзиновський і ін.) довгих п'ять літ. Противилися тому старші члени, між ними навіть Іван Франко, що були під впливом Михайла Драгоманова. Драгоманів, що проповідував своєрідний анархізм («безначальство»), заявлявся за самоурядуванням поодиноких країв і завзято поборював усякий політичний націоналізм. Послідовно був він теж противником поділу Галичини, вважаючи, що австрійська конституція запевнює всім народам монархії повну рівноправність. Тому, на його думку

¹⁴ Левицький К.: Історія політичної думки... стор. 219.

¹⁵ Баран Ст.: ..., «Орлик» р. ч. 11.

¹⁶ Левицький К.: Історія політичної думки... стор. 259.

¹⁷ Левицький К.: Історія політичної думки... стор. 284.

український робучий народ Галичини повинен спільно з таким же польським народом працювати над поваленням панування польської шляхти, а тоді прийде для українців повна рівноправність, без потреби відділюватися від поляків.¹⁸

На членів четвертого з'їзду радикальної партії мала безперечно вплив видана у 1895 р., ще перед з'їздом, праця члена цієї партії, Юліяна Бачинського, «Україна irredenta». У цій розвідці, що була на ділі викладом марксівської соціології, висунув автор постулат самостійности України, доказуючи її необхідність економічними аргументами.¹⁹ А втім, Франко визволившись по смерті Драгоманова з під його впливу, змінив свої суспільно-політичні погляди.

Національно настроєні члени радикальної партії разом з Іваном Франком залишили незабаром радикальну партію і створили з народовцями з «Народної Ради» під проводом Юліяна Романчука, при співучасті М. Грушевського, у 1899 р. нову, всенаціональну партію, що мала об'єднувати духовенство, світську інтелігенцію, міщан, селян і робітників. На установчому з'їзді цієї партії прийнято програму, в якій на вступі говорилось:

«Ми галицькі Русини, часть українсько-руського народу, що мав колись самостійність державну, відтак боровся віками за свої державно-політичні права, а ніколи не зрікся і не зрікається прав народу самостійного, заявляємо, що остаточною метою наших народних змагань є дійти до того, щоби цілий українсько-руський нарід здобув собі культурну, економічну і політичну самостійність та з'єднався з часом в одноцільний національний організм, в яким би загаль народу на свою загальну користь орудував всіми своїми справами: культурними, економічними і політичними.

Змагаючи до тої наконечної мети, а зважаючи на нашу приналежність до австрійської держави, ставимо собі для нашої народної роботи отсю програму: в межах Австрії, в справах політичних змагаємо до того, щоби в австрійській державі територія, заселена русинами, становила одну окрему провінцію з якнайширшою автономією в законодавстві і адміністрації; тим самим змагаємо до знесення дотеперішніх красвих статутів для Галичини і Буковини, до поділу Галичини на дві частини: руську і польську і так само до поділу Буковини на часть руську і волоську, та до утворення з руських частей Галичини і Буковини одної національної провінції з окремою адміністрацією і окремим національним соймом». А знов у відношенні до наддніпрянської України програма зайняла таке становище:

«Будемо піддержувати, скріпляти та розвивати почуття національної єдности з російськими українцями, та змагати до ви-

¹⁸ Будзиновський В.: ..., стор. 27 і наст.

¹⁹ Баран Ст.: ..., «Орлик» ч. 12.

творення разом з ними культурної одноцільності; будемо серед російських українців піддержувати такі змагання, котрі ведуть до перетворення російської держави з абсолютної і централістичної в державу конституційно-федералістичну, оперту на автономії народностей».²⁰

Постулат самостійности України прийняла у свою програму теж заснована у 1900 р. деякими сецесіоністами із радикальної партії, між якими був автор «Україна irredent-и» Юліян Бачинський, соціал-демократична партія. На тій самій позиції стояв заснований 1896 р. під проводом Олександра Барвінського «Католицький русько-народний Союз», що перетворився опісля в християнсько-суспільну партію.

До спопуляризування української соборницько-самостійницької ідеї в масах причинилася у великій мірі університетська молодь. На своїм з'їзді 14. липня 1900 р. по виголошенні Лонгином Цегельським реферату, приймає вона запропоновану ним резолюцію, в якій — по відповіднім умотивованні — заявляється, що «всі змагання і всі сили української нації належить спрямувати в напрямі здвигнення власного українського державного організму».²¹ Нелегальний студентський провід, що складався з десяти членів, пропагує це гасло у видаванім ним студентським органі-місячнику «Молода Україна».²² Члени таємних середньошкільних гуртків «Молода Україна» виховуються в самостійницькій ідеології. У поширенні ідеї української самостійности велику роль відіграла розвідка Лонгина Цегельського «Русь-Україна і Московщина», в якій автор цю ідею прекрасно обґрунтував.²³ Коли «Україну irredent-у» Бачинського і видану 1900 р. у Львові наддніпрянською Револуційною Українською Партією брошурку Миколи Міхновського «Самостійна Україна» читало обмежене число студентської молоді і старшої інтелігенції, то розвідка Цегельського була поширена масово по галицьких селах. Невеликий наклад «України irredent-и» ще в 1918 р. не був вичерпаний, а «Русь-Україну і Московщину» видала «Просвіта» у кількадесяттисячах примірників, дарма що галицький сойм відмовив з того приводу «Просвіті» значної щорічної грошевої дотації на її видання. Такий великий наклад був небувалою подією у тодішній галицькій дійсності. Розвідка Цегельського була могутнім чинником, що причинився до знищення москофільства серед селянських мас та притягнення їх до модерного українства. Пререроджене самостійницькою пропагандою селянство, зорганізоване і здисципліноване, стало твердою підпорою політичного проводу в його боротьбі за право народу бути господарем на своїй землі.

²⁰ Левицький К.: Історія політичної думки, стор. 327-8.

²¹ Бачинський Ю.: ..., стор. XII-XIII. (Передмова Вол. Дорошенка).

²² Цегельський Л.: «Молода Україна».

²³ Баран Ст.: ..., «Орлик» з ч. 12.

Я вмисне запустився трохи в історію, щоб на тлі зображених мною подій була більш зрозуміла діяльність головних представників української провідної верстви, що довгими літами підготувляла основи під українську державність, а в 1918 році приступила до дійсного її будівництва. Вибираю наймаркантніші постаті, хоч — само собою — було їх далеко більше. Люди ці були експонентами діючих тоді українських партій, вибраними представниками поглядів і змагань усього народу.²⁴

²⁴ Докладніше про домагання української самостійної державности в програмах українських партій, див. у передмові Вол. Дорошенка до 3-го видання «України irredent-и» Ю. Бачинського, Берлін 1924.

ЮЛІАН РОМАНЧУК

До найвидатніших провідників галицької вітки українського народу належить безперечно Юліан Романчук (1842—1932). Дев'яност років його життя — це ціла епоха в житті нашого народу. У тім часі пережив він «весну народів» 1848 року та зв'язані з нею великі надії, розчарування й упадок політичної думки 1860-80-их років, відродження її та щораз бистріший розвиток на всіх ділянках національного життя, що довів до створення на галицькій землі незалежної української держави в 1918 році. В праці над розвитком народу стояв Романчук завжди в перших рядах. Довгі роки тримав він у своїх руках керму української політики в Австрії, але сліди своєї діяльності, енергії та ініціативи залишив на всіх царинах українського життя.

Народився Романчук 24 лютого 1842 року в Крилосі коло Галича, де його батько був народнім учителем. Мати була донькою священика. Батько перенісся опісля до Дуліб коло Стрия і в Дулібах та Стрию покінчив Романчук народню школу. До гімназії ходив у Станиславові і Львові, де 1860 року здав з відзначенням іспит зрілості.

Національне виховання придбав Романчук у своїм патріотичнім домі. Талановитий хлопчина переживав усіма фібрами своєї душі політичні події в Австрії, які вдома стало обговорюватися. Від батька довідався про змагання й діяльність «Головної Руської Ради». Познайомився з творами Маркіяна Шашкевича та інших тодішніх українських письменників і придбав можливе на ті часи знання української історії. Маючи з молодю нахил до ширшої діяльності, заснував у гімназії тайний студентський гурток і видавав нелегальну газетку, та так передавав своє знання товаришам і заціплював у них любов до свого рідного.

По закінченні гімназійної науки записався Романчук на львівський університет і студював клясичну філологію. Велика пам'ять, замилювання до науки, працьовитість і солідність молодого студента звернули на нього увагу професорів. Вони радили йому продовжувати студії і габілітуватися на професора університету. Романчук мав усі дані на те, щоб зробити університетську кар'є-

ру, але роля кабінетного вченого йому не всміхалася. Він рвався до ширшої національної праці, чого доказом є те, що в часі університетських студій був анонімним співробітником «Слова», єдиної тоді української газети, що в тім часі не виявляла ще москвофільських тенденцій. Романчук приступає до народовців і очолює тих, що перейшли від теоретичного українофільства до органічної праці над розвитком народу. Працю цю треба було починати від самих основ, то ж не було майже ділянки національного життя, до якої не приложимо би він своїх рук. Ідеологію своєю творив Романчук у молодому віці під впливом творів Шашкевича, а пізніше поезій Шевченка. В моїх руках був цілий Кобзар Шевченка, переписаний власноручно Романчуком з одинокого примірника, що його привіз із Києва до Львова український купець Димет. Усі поезії Шевченка знав він на пам'ять. Щоб забезпечити собі матеріальне існування, став Романчук уже 1863 року учителем німецької гімназії у Львові, звідки перейшов у 1868 році до української академічної гімназії. На становищі учителя цієї гімназії залишився аж до 1900 року, коли на власне бажання перейшов на емеритуру.

Першою ділянкою Романчука була педагогічна праця. Як довголітній учитель першої, і довгі часи єдиної української середньої школи, він був не лише зразковим учителем клясичних мов, але і прекрасним виховником повірених йому учнів. Зпід його руки вийшли цілі кадри національно свідомої, ідейної і характерної молоді. Був теж Романчук одним із найбільш діяльних і заслужених членів шкільної комісії, що під проводом директора академічної гімназії о. Василя Ільницького займалася укладанням і справлянням шкільних підручників українською мовою. В 1879 році вийшли друком зладжені ним «Руська читанка для четвертої кляси народних шкіл» і дві частини «Читанки для низших середних шкіл». Історичною заслугою Романчука є те, що він зірвав з «язичієм» і ввів до підручників народню мову, а опісля заходом його та Олександра Барвінського введено до них і фонетичний правопис.

Другою ділянкою праці Романчука була освіта народніх мас. Народовці здавали собі ясно справу з того, що без піднесення освіти селянства і робітництва жадна організаційна і політична праця серед них не буде можлива. Тому заснували вони у 1868 році для цієї цілі товариство «Просвіта». Романчук був одним із головних основників «Просвіти» і з того приводу зладив відозву до українського громадянства. Ціле своє життя був тісно зв'язаний з цим товариством, довгі літа був членом його Головного Виділу, редагував його видання, писав для нього популярні книжечки, а в рр. 1896-1906 був його головою. В 1902 році видає Романчук накладом «Просвіти» перше в Галичині повне, популярне видання творів Шевченка, з поясненнями, що скоро розійшлося. Заохоче-

ний успіхом почав він від 1904 року видавати під фірмою «Просвіти» науково-популярне видання клясиків української літератури «Руську Письменність», перезвану по війні на «Українське Письменство». У 25-и томах появилoся вперше на всіх українських землях повне видання українських письменників від Котляревського аж до Нечуя-Левицького із життєписами та широкими поясненнями мало вживаних або незрозумілих для загалу слів. Це була колосальна праця, коли зважити, що Романчук при редагуванні такого широко закреного видання не мав жадних співробітників і навіть сам переводив незвичайно солідно коректу, а водночас був головою Парляментарної Репрезентації і керував українською політикою в Австрії. Та не зважаючи на це, щороку появлялися два, а навіть три томи «Письменности». Мрією Романчука було, щоб «Руська Письменність» якнайбільше поширилася в масах і для того назначив на неї незвичайно низьку ціну (одна австрійська корона за том). Було це тільки тому можливе, що Романчук не брав жадної винагороди за свою працю, а навіть покривав своїм коштом закупно потрібних йому книжок і велику кореспонденцію з Наддніпрянською Україною. Значення «Руської Письменности» для національної справи було незміримо. Завдяки їй могли пізнати в цілості твори українських письменників по обох боках Збруча не лише середньошкільна молодь і старша інтелігенція, але теж селяни, згуртовані в читальнях «Просвіти» і так виховуватися у національній свідомості й почутті всеукраїнської єдності. «Руська Письменність» була дуже популярна і твори деяких письменників треба було видавати другим, а навіть третім накладом. Романчук був почесним членом «Просвіти».

Займався теж Романчук науковими дослідями над текстом творів Шевченка і свої праці з цієї ділянки містив у «Записках Наукового Товариства імені Шевченка», що до його головних основників у 1873 році він теж належав. За ці праці іменувало його товариство своїм дійсним членом.

Великі заслуги поклав Романчук і на полі української журналістики, до якої з-малку мав нахил. По кільканадцятьох роках праці постановили народовці вийти із сфери вузько національної на політичну арену і в тій цілі поставити свою пресу й організацію. Початок зробив Романчук, що до того часу був кілька років редактором місячника «Правда». Дня 1. жовтня 1879 року випустив Романчук перше число двотижневика, а опісля тижневика «Батьківщина». При газеті виходив особними книжечками «Руский правотар народний». Поява цього часопису була епохальною подією для розвитку свідомости галицького селянства. Видаваний чистою народньою мовою, знаменито редагований, з масою кореспонденцій від самих селян, що в них описували свої болі і потреби, добув собі з місця село. Франко оповідає у своїй праці «Молода Україна», з якою нетерпеливістю вижидали селяни поя-

ви нового числа газети та як гурмами виходили за село напроти поштаря, щоб якнайскоріше дістати його у свої руки.²⁵ По більше як двадцять років від появи «Батьківщини» писав про неї Франко: «Зерно духового життя, політичної і національної свідомости, кинені «Батьківщиною» під наші вбогі сільські стріхи, треба вважати одним із найцінніших здобутків нашого відродження. Вони принесли вже й не перестають й досі приносити свої плоди».²⁶ В 1880 році починають народовці видавати політичний тижневик, а незабаром щоденник «Діло», що перетривав аж до 1939 року і відіграв як всеукраїнський орган величезну роль. Романчук був не лише одним із його основників, але й постійним співробітником аж до кінця свого життя. Подбав теж Романчук про заснування для пропаганди української справи серед чужинців 1903 року у Відні місячника німецькою мовою «Ruthenische Revue», перезваного опісля на «Ukrainische Rundschau», і дописував до нього. У 1902 р. видав у Відні німецькою мовою брошуру: «Die Ruthenen und ihre Gegner in Galizien».

Приготовивши собі ґрунт у масах своєю працею в національно-культурній ділянці, приступає Романчук до політичної діяльності. В 1883 році стає послом до галицького сойму і започатковує нову українську політику гідної, смілої і невгнутої, послідовної боротьби за права українського народу. Започатковує теж Романчук зміну у відношенні народовецького табору до москвофілів. До того часу народовці не виступали супроти них агресивно, сподіваючися своєю діяльністю притягнути їх поволі до себе. Вони затримали навіть у своїй пресі і виданнях етимологічний правопис, який москвофіли вважали за найбільші святощі. Становище народсвців було спочатку правильне, бо ж переважна більшість т. зв. москвофілів була старорусинами, себто українськими консерватистами, перенятими глибоко традиціями княжої Русі. Їм нелегко приходилось освоїтися з демократичною програмою народсвців, що висували на перше місце народні маси, і може навіть надто їх ідеалізували. Не вірили вони теж, що діяльність українського проводу, сперта на тих масах, може принести поважніші зміни у положенні українського народу в Австро-Угорщині. Але успіхи народсвців на різних ділянках національного життя, — як це пізніше виявлялось, — могли ці настрої змінити. Та коли провід москвофілів став виявляти щораз виразніше об'єднательні московські тенденції, Романчук дав у 1885 році почин до оснування першого українського політичного товариства «Народна Рада» і довгий час стояв у його проводі. Оснування цього товариства означало емансипацію народсвців зпід впливу москвофілів і розрив із ними. За почином Романчука заснуються такі товариства

²⁵ Франко І.: ..., стор. 9.

²⁶ Франко І.: ..., стор. 24-25.

і по повітах, а перші політичні віча, влаштовані Романчуком на провінції, розворушують нарід. В 1889 році стає Романчук знову послом до сойму, а в 1891 р. послом до віденського парламенту.

Ім'я Романчука зв'язане з другою спробою порозумітися з поляками у 1890 р., т. зв. «ною ерою». Ініціативу до неї дав австрійський уряд, що з огляду на небезпеку війни з Росією хотів задоволити домагання українців і цим способом з'єднати собі їх прихильність до держави. Позакулісові переговори в цій справі, в яких брали участь теж наддніпрянські українці, тривали довгий час і в них головну роллю відіграв Олександр Барвінський, про що буду ще говорити при обговоренні його діяльності. Романчук був інформований про все тільки загальною. Уряд доручив перевести цю справу намісникові Галичини гр. Бадені. Намісник узяв на себе цей обов'язок, не думаючи одначе про поважні концесії для українців. На остаточній нараді з українськими представниками дня 24 листопада 1890 р., яких Бадені запросив до себе, Романчука не було.²⁷ Бадені поставив провід народовців в таке становище, що їм треба було проголосити заяву лояльності супроти австрійської держави і династії та свою орієнтацію на західно культуру через католицьку церкву.

Заяву таку прийшлося зложити Романчукові, як голові соймового клубу послів. Дня 25 листопада 1890 р. виголосив він у соймі промову, в якій з'ясував програму народовців. Згадавши про загрозу війни та що саме «ми підготовляємо поле для боротьби між Сходом і Заходом», перейшов історію змагань галицьких українців до розвитку, як самостійного народу, зачавши від Маркіяна Шашкевича і врешті подав такі точки програми народовців:

- 1.) Признавання самостійности своєї народности і мови, окремої від московської і польської та особлива дбалість про них;
- 2.) Вірність для австрійської держави і династії;
- 3.) Вірність греко-католицькій Церкві;
- 4.) Поміркований лібералізм;
- 5.) Дбання про розвиток селянства і міщанства.

Закінчив Романчук свою промову заявою, що має довір'я до уряду і відкликується до нього, щоб зайнявся глибше українською справою і відносився однаково до одного і другого народу. А до поляків звернувся зі словами: «Хочете згоди, то ми до згоди все готові, — коли хочете конче боротьби, то ми підйемо боротьбу».²⁸

Проти цієї заяви виступили москвофіли і радикали. Почалася завзята боротьба в українським громадянстві. Романчука засуджено прямо в національній зраді. Такий крайньо негативний

²⁷ Левицький К.: Історія політичної думки... стор. 236-7.

²⁸ Левицький К.: Історія політичної думки... стор. 239.

осуд можна вчитати ще й тепер в радикальних виданнях.²⁹ Але не бралось під увагу тоді і тепер теж не звертається уваги на причини, що були мотивами виступу Романчука, а саме на загрозу війни та інтервенцію уряду. Тоді було це для загалу закрите, але тепер є знане. Поляки від довших літ обвинувачували українців перед урядом у москвофільстві і представляли їх як непевний елемент. Негативне становище до ініціативи уряду використали-б вони певно перед урядом, як доказ правдивості своїх доносів. На випадок війни грозило б це народові прямо катастрофою. Жаден відповідальний політик, — а таким був Романчук, як офіційний представник народівців, — не міг взяти на себе такої відповідальності. Теж у своїй деклярації не міг Романчук вчислювати по-дрібно українських вимог до уряду, а мусів обмежитися загальними фразами, приймаючи, що уряд уперше від довгих літ зацікавився українською справою і хоче піти українцям на руку. Від зложення такої деклярації мало залежати даліше поступування уряду. А втім, завданням політичного проводу не є безнастанна негація, а, навпаки, використання кожної нагоди, що могла б принести користь народові. А саме тоді виглядало, що така нагода прийшла. Не можна теж забувати, що справа була подумана на широкій основі, бо були заангажовані і наддніпрянські українці. Тому Романчук, хоч не був безпосереднім творцем цієї т. зв. «нової ери», не міг поступити інакше, як поступив. Ніяк не можна вважати його виступу пониженням національної честі і капітуляцією перед поляками.

По виголошенні своєї деклярації займав Романчук вижидаюче становище і виголошував у соймі і парламенті промови та ставив запити в справі зміни системи правління в Галичині і зрівнання українців у правах — відповідно до засад конституції — з іншими народами Австрії. Коли ж переконався, що гр. Бадені не думає змінити дотеперішнього режиму, перейшов у 1894 р. знову до опозиції. За це провалив його намісник граф Казимір Бадені при виборах до сойму 1895 р. і при кривавих виборах до парламенту 1897 р., і то аж у 5-ти виборчих округах.

За останні десятиліття український табір завдяки послідовній праці над освідомленням народу та боротьбі за національні права поважно поширив свої впливи, перебираючи провід народу у свої руки. До нових завдань треба було нових метод, нової програми, що відповідала б ступневі розвитку народу, модерної організації і тактики. Народовці під проводом Романчука договорюються з національно настроєними членами радикальної партії і при співучасті Івана Франка та Михайла Грушевського творять 1899 р. нову, всенародно, національно-демократичну партію. Щойно ця

²⁹ Макух І.: ... Розділ «Нова ера в галицькій політиці» у передмові М. Стахова.

партія переводить політичну організацію краю, притягаючи до неї найширші маси народу. На чолі нової партії стає Юліян Романчук, як голова її екзекутиви «Народнього Комітету». В 1900 р. став Романчук знову послом до парламентау і залишається ним (перевибираний ще у 1907 і 1911 р.р.), аж до розвалу Австрії.

Як редактор «Руської Письменности», втримував проф. Романчук зв'язки і провадив широку кореспонденцію з українськими діячами і письменниками Наддніпрянщини. У 1903 р. взяв він участь, як делегат Галичини, у відслоненні пам'ятника Івана Котляревського в Полтаві. Уряд не дозволив промовляти на академії в честь поета українською мовою, але не міг того заборонити громадянинові чужої держави. Поява на естраді дуже репрезентативного старого парламентариста і провідника Галичини та його гарна промова українською мовою викликала у вщерть виповненій залі незвичайне враження. Багато учасників свята, що не чули ще українських публічних промов і думали, що українська мова ще невироблена і до таких виступів не надається, заявляли опісля, що їм аж по такій промові відкрилися очі і вони повірили в майбутність свого народу.

Увесь час послухання до сойму, чи парламентау був Романчук провідником українських незалежних послів та вів послідовну і гідну народу політику боротьби за національні права. Представляв собою тип культурної, поважної і зрівноваженої людини, що з'єднувала своїми виступами пошану навіть найзавзятіших противників. Був чистої крові ідеалістом, добро народу ставив понад усе, не любив інтриг і позакулісових ходів, а на провідне місце виходив тільки завдяки своїй праці і заслугам свого характеру. Для противних думок і поглядів був вирозумілий, дбав про полагодження непорозумінь у національному таборі, щоб запрягти всіх до спільної праці. Тому втішався серед усіх українців великим авторитетом. Не мав тільки зрозуміння до економічних проблем і ними ніколи не займався.

Редактор Федь Федорців у силуетці Романчука, поміщеній у стрілецькій органі «Шляхи», що виходив за першої світової війни у Львові, назвав Романчука «сонним маєстатом». Підкреслюючи його зовнішню репрезентативність, закинув йому певного роду охлялість і брак енергійних виступів у нутрі українського громадянства, на терені сойму і парламентау та перед урядом. Та коли залишимо на боці психічну структуру Романчука, то мусимо ствердити, що в часі основної його діяльності тільки така тактика була можлива. В часі виступу народовців на політичну арену і ще довгий час українській табір не представляв собою жадної сили. Треба було дуже обережної і тактовної поведінки, щоб затирати розбіжності і притягати до цього табору людей байдужих і незорієнтованих, передусім із «староруського» табору, до якого належала тоді більшість духовенства і взагалі української інтелі-

генції. З другого боку тільки невгнуті, але поважні і річеві виступи в парламенті і перед віденським урядом могли довести до з'єднання симпатій і зрозуміння та річевого трактування українських домагань. Хоч справа ця була незвичайно тяжка, то Романчук проломив перші леди незнання й ігнорації української справи чужинцями. Осяги політики Романчука не були спочатку великі, бо невеликими були й сили, на яких він спирався. Та в міру того, як український табір ріс і консолідувався, коли політична організація стала охоплювати щораз ширші маси, кріпшало і значення нашого представництва, що з ними рішаючі кола мусіли щораз більше рахуватися.

Зокрема треба тут підкреслити одну ділянку діяльності Романчука в соймі і парламенті. Як педагог розумів він краще від інших значення рідного шкільництва для народу, бо ж «чия школа, того нарід». Тому вже в першій промові в соймі порушив Романчук справу українського народнього шкільництва і оснування по головних містах Галичини українських гімназій та учительських семінарій. Романчук перший з українських послів виробив програму боротьби за українське народне і середнє шкільництво і виголосив в цій справі безліч промов та поставив багато внесень. Пізніше прийшла справа оснування українського університету. Вислідом діяльності Романчука було скорє оснування української гімназії в Перемишлі. За нею — по тяжких змаганнях — приходили що кілька літ нові гімназії. З цих гімназій, до яких оснування дав почин Романчук, вийшли цілі кадри свідомої, вихованої в національній душі інтелігенції, що включилася в національну працю та уможливила буйний розвиток народу на всіх ділянках національного життя. Теж на полі народнього шкільництва відносини з кожним роком кращали, в наслідок чого меншала неграмотність серед селян і їх можна було виховувати в національному душі пресою і по читальнях «Просвіти».

З початку ХХ-го ст. стала актуальною виборча реформа до парламенту. Противилися їй поляки, побоюючися, що в наслідок загального і рівного виборчого права число українських послів у парламенті майже зрівняється з польським і через це вони страять свої дотеперішні впливи в Австрії. Український провід зробив усе можливе, щоб ця реформа була зреалізована та щоб наш нарід при розподілі мандатів не був покривджений. Заангажувався в цю справу навіть український єпископат з митрополитом Шептицьким. В наслідок того уряд ставився річево до українських вимог. Але уклад сил у парламенті був такий, що без польських голосів виборча реформа не могла бути ухвалена. Щоб придбати ці голоси, поробили інші фракції коштом українців поступки полякам. На українців припало 26,4% мандатів, призначених для Галичини. Кілька українських послів враз із Романчуком не могли перешкодити такому вирішенню. Та все таки по виборах

на підставі нової виборчої ординації у 1907 р. появилось в парламенті коло тридцять українських послів із Галичини і Буковини. Відтепер українська політика набрала особливого розмаху. Наш нарід вислав до парламенту насправді своїх найкращих людей, що започаткували нову добу українського парламентаризму. Головою Української Парламентарної Репрезентації став знов Юліян Романчук. Він відіграв велику ролю, не лиш як гідний репрезентант українських змагань, але теж як людина, що зуміла погодити розбіжності, що впливали з політичних переконань і особистих темпераментів поодиноких послів, та спрямувати їх в одно русло. Коли пригадаємо собі таких послів, як В'ячеслав Будзинівський, Михайло Петрицький, Тимко Старух, Лонгин Цегельський, Лев Бачинський, Кирило Трильовський, Кость Левицький, Микола Василько, людей радикальних і поміркованих поглядів та суперечних собі вдач, що зійшлися вперше разом, то ясним нам стане, що не легко було втримати їх у карбах клубової дисципліни й одноцілих виступів. Завдяки своїй повазі, вирозумілості і тактові виконав Романчук це завдання якнайкраще.

Своїми поважними виступами і характерністю здобув собі Романчук загальну пошану в австрійським парламенті, що вибрав його 1910. р. своїм віцепрезидентом. Тоді зложив Романчук провід української політики в руки молодшого від себе Костя Левицького та залишився готовим на кожний заклик стати знов у провід і послужити народній справі. Як вияв вдячності за довголітній провід уфундували українські послы в залі засідань українського клубу в парламенті погруддя Романчука долота різьбяря Паращука. Якою пошаною втішався Романчук серед усіх українських послів, без різниці партійної приналежності, свідчить факт, що при відслоненні погруддя промовляв теж соціал-демократичний посол Семен Вітик, що не належав до українського клубу і в політиці йшов іншими дорогами, як Романчук.

В часі першої світової війни став Романчук на чолі «Допомогового Комітету» у Відні, щоб рятувати втікачів з Галичини, яку зайняли російські війська, перед голодом і просто фізичною загибеллю. Став теж головою «Української культурної Ради», що піклувалася українським шкільництвом на еміграції та своїми виданнями заспокоювала культурні потреби емігрантів.

В 1916 р. наступила криза в провіді української політики з приводу цісарського маніфесту, що заповідав відокремлення Галичини, а тим самим віддання українців в руки поляків.. «Загальній Українській Раді», що перебрала у 1915 р. провід української політики в свої руки, закидали, що вона дала вколісатись гарним словам австрійського уряду і не зуміла недопустити до проголошення маніфесту. Наслідком цього дотепершні провідники Кость Левицький і Микола Василько уступили, а провід політики перейшов знову до Парламентарної Репрезентації. Щоб не допустити

до нового розбиття політичного проводу, Романчук став знову головою Парляментарної Репрезентації і аж по році, коли пристрасті успокоїлися, передав провід Євгенові Петрушевичеві.

Провидіння дозволило Романчукові оглядати плоди своєї довголітньої праці і діждатися сповнення своїх задушевних мрій. Він став членом Української Конституанти, що 19 жовтня 1918 р. проголосила на українських землях Австро-Угорщини українську державу. Дня 10 листопада того ж року запрягнув Романчук у палаті колишнього намісництва, як найстарший член Національної Ради, членів Державного Секретаріату, першого уряду української галицької держави.

Коли українські війська залишили 21 листопада Львів, польська військова команда ув'язнила 76-літнього старця і повезла на залізницю, щоб відставити його до концентраційного табору.

Довідавшись про це від возного намісництва — українця, д-р Лев Ганкевич негайно удався до намісництва й повідомив графа Скарбка про ув'язнення Романчука. Граф сів до авта й погнався в напрямі до Перемишля, і мабуть у Медиці наздигнав поїзд. Забрав Романчука і за згодою польського генерала Розвадовського, відвіз його до Львова на вул. Камп'яна ч. 5.³⁰

Ще раз виступив Романчук публічно, коли по березневім акті Ради Амбасадорів з 1923 р., яким побідні держави віддали Галичину Польщі, відібрав дня 24 березня того ж року від многотисячних мас на площі св. Юра присягу, що вони цього акту ніколи не признають і залишаться вірними ідеї української державности. Поза тим цікавився Романчук громадськими справами до самої смерті. В його мешканні сходилася т. зв. «Рада Старих», себто старших громадських діячів, що обговорювала актуальні політичні питання і давала поради молодшим політичним провідникам, які вели активну політику. Зредагував до видання в «Українським Письменстві» твори Олександра Кониського, що на жаль не появились вже друком. Ще на місяць перед смертю помістив Романчук у «Ділі» статтю в справі зміни календаря. Помер 22 квітня 1932 р., проживши дев'яност років.

Так виглядало життя й діяльність Юліяна Романчука, цього — за словами Василя Стефаника — найчеснішого і найбільш працюючого провідника українського народу. На службу йому віддав ціле своє життя, цілого себе без решти. Не працював ні для почестей, ні для грошей. Коли раз довідався, що має бути наділений цісарським орденом, заявив негайно відповідним чинникам, що ордену не прийме, і уряд не предложив його до відзначення. Не придбав теж мастку, а віку свого доживав в недостатках,

³⁰ Д-р Лев Ганкевич: Перші дні польської окупації у Львові 1918 р. «Наш Світ» (Нью Йорк) 1961, ч. 2, стор. 7.

удержуючися з більш, ніж скромної, емеритури гімназійного вчителя.

Коли в деяких народів найвищим відзначенням громадського діяча є публічне признание, що ця людина заслужилася добре для свого народу, то те саме можемо сказати про Романчука. Поміж людьми, що працею цілого свого життя клали основи державности свого народу для його кращої долі, Романчук займає одно з перших місць.

ОЛЕКСАНДЕР БАРВІНСЬКИЙ

Одним із найбільш заслужених діячів народовецького табору був Олександр Барвінський (1847—1927). Син священника, що був майже п'ятдесят літ парохом села Шляхтинець коло Тернополя. Священики цього роду, а передусім роду Білинських, з якого походила мати Олександра, були розсіяні по цілій Тернопільщині. До парафії батька належали три села з двома церквами, а крім того завідував він п'ятнадцят літ іншою парафією з трьома селами. Не зважаючи на свої великі і прямо непосильні священичі обов'язки, сповняв він їх із великою ревністю. До того для утримання своїх восьми дітей, з яких три сини посвяtilилися теж священичому званню, а три доньки стали дружинами священиків, мусів провадити велику господарку. До життя ставився незвичайно поважно, був вимогливим для себе і для дітей. Олександр виховувався в атмосфері глибокої релігійності, твердої праці, обов'язковості і точності. Ці прикмети перебрав він від своїх батьків і не спроневірився їм ніколи.

Початкову науку побирав Олександр у Шляхтинцях і Тернополі; а в 1857 р. став учнем тернопільської гімназії. Була це ще тоді німецька гімназія, а учителями її були німці, чехи, поляки і нечисленні українці. Коли Барвінський був у вищих класах, управу гімназії перебрав о. Василь Ільницький, народовець і письменник, що був опісля довголітнім директором першої української гімназії у Львові і головою комісії для укладання підручників українською мовою для народніх і середніх шкіл. Хоча в домі Олександра говорили виключно по-українськи і панував в нім пієтизм до всього рідного, то глибшої національної свідомости він звідти не виніс. Не міг її теж придбати в тодішній гімназії. Про українську історію не згадувано в ній нічого, а навчання української мови і літератури стояло на дуже низькому рівні. Не було відповідних підручників до навчання і кваліфікованих сил. Учителями цього предмету були здебільше укінчені богослови або священики, з яких деякі були москвофільських переконань. Учні виносили з гімназії хіба тільки добре знання церковно-слов'янської мови.

Та коло 1863. р. повстала у Львові організація свідомих національно молодих людей, «Громада». Завданням її було ширити серед інтелігентної молоді національну свідомість та приготувляти її до праці для народу. Душею цього товариства був молодий богослов, навіяний правдивим месіянізмом, пізніший священник і народній діяч, Данило Танячкевич. Про завдання «Громади» написав він обширну розвідку п. з. «Письмо до Громади», що довгі літа мала великий вплив на українську молодь. Провадив теж широку кореспонденцію із старшими гімназійними учнями в краю, розбуджував в них національну свідомість та заохочував засновувати «Громади» у себе і приготувлятися в них через пізнання своєї історії, мови і літератури до праці над своїм народом. Завдяки Танячкевичеві тайні «Громади» повстали у кожному місті, де були гімназії. Вони були правдивою Рідною Школою для українських учнів німецьких, а опісля польських гімназій. Танячкевич постачав їм усі доступні праці з історії України українською, польською, німецькою і російською мовами, річники журналів і твори галицьких та наддніпрянських письменників. Тому, що друкованого «Кобзаря» Шевченка не можна було тоді в Галичині роздобути, львівська «Громада» обдаровувала свої поестри рукописними Кобзарями, які зладжував богослов Микола Михалевич. Надхнене слово Шевченка поривало за собою молоді душі громадян і формувало їх національний світогляд. «Громади» відгравали протягом кілька десяти років величезну роль у вивченні національної свідомости української гімназійної молоді. Вихованками їх були всі наші провідні люди в Галичині.

Така таємна «Громада» повстала теж у 1864 р. в Тернополі. Барвінський став її членом. Він зложив на руки свого товариша Івана Пулюя, пізнішого світової слави фізика, присягу, що «нічого і нікого не зрадить та що ціле життя буде працювати для свого народу». Барвінський узявся з великими запалом до читання присланих Танячкевичем «Громаді» різномовних праць з української історії, основно перестудіював річники видаваної Кулішем «Основи» та його «Записки о Южной Руси», переписав і вивчив на пам'ять Шевченків «Кобзар». Познайомився теж з Енеїдою Котляревського, творами Квітки-Основ'яненка і Марка Вовчка. На підставі цих лектур, рефератів і дискусій та святкувань поминок Шевченка на сходинах «Громади» сформувався світогляд Барвінського. Він став свідомим українцем і противником на все життя москвофільства. Пізнавши бодай загально українську історію і літературу, постановив продовжувати досліди мислувшини свого народу, його мови і літератури та за прикладом swojego директора, о. Ільницького, посвятитися учительському званню.

В 1865 р. здав Барвінський іспит зрілости і восени того ж року записався на львівський університет. За головний предмет своїх

студій вибрав історію та українську і польську мову й літературу. Крім того вивчив з власного почину російську, чеську і сербську мови, щоб мати змогу читати літературні і научні твори цих народів в оригіналах. Барвінський прикладався пильно до своїх студій, користуючись, крім університетських викладів, ще університетською та іншими львівськими бібліотеками.

Але крім наукової праці, тягнуло ще Барвінського до ширшої громадської діяльності. По своїм приїзді до Львова застав він уже тільки розбитки давньої «Громади». Найдіяльніші її члени, покінчивши свої студії, залишили Львів. Барвінський увійшов в контакт із молодими народовцями (Федір Заревич, Володимир Шашкевич, Кость Горбаль, Ксенофонт Климкович, Остап Левицький), що ширили українські ідеї у видаваних ними журналах. Та вони не мали осередка, що лучив би їх разом, координував їх працю та творив матеріальну базу для їх видань. По упадку «Вечерниць» і «Ниви» видавали вони «Мету» та вона доживала вже теж свого віку. Барвінський познакомився з іншими українськими студентами університету і на спільних нарадах постановлено відновити «Громаду». Головою її став Барвінський. «Громада» підтримувала «Мету» грошовими датками і поміччю в редакції, а Барвінський подбав про співробітництво з нею Олександра Кониського, що саме тоді перебував у Львові. Та не зважаючи на ці заходи, не далось її врятувати від упадку. По «Меті» виходили ще «Русалка» і «Русь», але теж довго не втримались.

А тимчасом «Слово» під редакцією Дідицького прийняло вже виразно москвофільську орієнтацію та стало ширити її серед галицької суспільності. Для боротьби з москвофільством і для ширення української ідеї, «Громада» почала видавати у 1867 р. літературно-наукову газету «Правду», що завдяки участі в ній галицьких, наддніпрянських і буковинських письменників стала всеукраїнським органом. Барвінський був її співробітником. Коли ж у 1868 р. головним редактором «Правди» став Омелян Партицький, що був учителем гімназії в Тернополі, редакцію її провадив протягом року Барвінський.

У 1868 р. дав він почин до прилюдного святкування роковин смерті Шевченка. Він звернувся до Миколи Лисенка, з яким зацікавився, коли той у 1867 р., в переїзді на вищі музичні студії до Липська в Німеччині, спинився у Львові, з проханням, щоб прислав на концерт для хору композицію до слів Шевченкового «Заповіту». І дійсно, Лисенко скомпонував і прислав Барвінському свій славнозвісний «Заповіт». Це був початок праці Лисенка над музичним оформленням Шевченкових поезій. Довідався про концерт теж галицький композитор, Михайло Вербицький, і прислав свою композицію «Заповіту». Згаданий концерт викликав ве-

лике одушевлення і дав почин до щорічного святкування у Львові, а опісля в цілій Галичині, пам'яті українського Генія.

Я вже згадував, що в Галичині не можна було роздобути друкованого за кордоном «Кобзаря» і молодь мусіла послуговуватись його відписами. Щоб познайомити ширше галицьке громадянство з творами Шевченка, видав Барвінський разом з деякими богословами у 1867-69 р.р. «Поезії Тараса Шевченка» в двох томах. Увійшли до цього збірника твори, друковані в «Вечерницях», «Меті», петербурзькій «Основі» і поезії з рукописного «Кобзаря» о. Михалевича. Не зважаючи на значні хиби: брак перевірки текстів, брак систематичного упорядкування, було це найповажніше до того часу видання творів поета і воно зробило велику роботу, заки появились інші, краще зредаговані збірники.

Виписували теж члени «Громади» під проводом Барвінського з річників «Основи» і творів українських письменників слова і звороти і так призбирали великий матеріал, що став основою виданого пізніше Євгеном Желехівським «Малоруско-німецького словара».

Так виявився Барвінський, уже як студент університету, людиною правдивого патріотизму, невичерпаної енергії й ініціативи та надзвичайної працьовитости. Таким залишився він і в дальшому своєму житті.

По закінченні з найкращим успіхом університетських студій (тоді тривали вони три роки), іменувала шкільна влада Барвінського в літі 1868 р. заступником учителя в гімназії в Бережанах. Так почалася його довголітня педагогічна діяльність. Барвінський був одним із найкращих українських педагогів. Свою працю брав дуже поважно, був надзвичайно точний і обов'язковий, на лекції не приходив ніколи неприготований. Увесь час свого учителювання тримався засади, що завданням учителя є не клясифікувати, а вчити і виховувати молодь. Тому дбав за поміччю приступного й ясного викладу довести учнів до розуміння предмету і замишування в нім. Барвінський уживав усіх можливих засобів, щоб влегшити їм науку. І хоч вимагав від них строго точного знання предмету, то учні цінили його працю і посвяту для них та були все — без різниці національності — щиро до нього прив'язані.

В Бережанській гімназії прийшлося Барвінському вчити української мови і літератури у вищих класах. Не було до цього навчання жадних підручників, хоч би короткого огляду української літератури, словаря, відповідних лектур. Треба було самому все приготувати. Барвінському допомогло набути ним в гімназії й у Львові знання. Він перейшов до навчання літератури ХІХ століття та став поволі заводити фонетичний правопис, т. зв. кулішівку.

Того ж самого року звернувся до Барвінського голова комісії для укладання українських шкільних підручників у Львові, о.

Ільницький, з проханням зладити підручники української літератури для вищих клас гімназії. Барвінський був уже до того приготований. Для доповнення бракуючих йому відомостей про творчість і біографії наддніпрянських письменників звернувся він до Лисенка, а той відіслав його з цим до Куліша. Куліш дав Барвінському потрібні інформації, а навіть приїхав сам до Шляхтинців, щоб переглянути готовий рукопис і подати до нього свої зауваги. У 1870 р. появилася перша частина підручника, а саме «Усна словесність» із історично-літературним оглядом народньої творчості, а в 1871 р. «Писана Словесність» у двох частинах. Перша містила вийнятки з творів письменників разом з їх біографіями до Шевченка, а друга від Шевченка. Усну словесність і твори наддніпрянських і буковинських письменників подав Барвінський кулішівкою. Це викликало бурю у москвофілів, а навіть їх інтервенцію в міністерстві освіти у Відні. Та Барвінський ішов послідовно витичиним собі шляхом. Видані підручники він справляв і доповнював та так оформився остаточно дуже добрий підручник: «Виймки з українсько-руської літератури» із широким вступом про історію цієї літератури. Барвінський подбав теж про введення до книжок терміну «українсько-руський». Врешті заходами його та інших педагогів впроваджено 1892 р. до всіх українських підручників для народніх і середніх шкіл фонетичний правопис, а саме трохи змодифіковану кулішівку. Це був рішальний удар по москвофільству, якого вони не могли переболіти, бо по недовгому часі всі українські газети і видання прийняли цей правопис.

В 1880 р. зладив Барвінський переклад із німецької мови підручника географії і історії для вищих клас гімназії Вільгельма Пица т. I. «Старинний світ» та передав шкільній комісії багато матеріалів до читанки для доповнюючої науки в народніх школах. Врешті далеко вже пізніше, на кілька літ перед війною переклав з польської мови підручник всесвітньої історії для вищих клас гімназії Семковича в кількох частинах.

Не маючи змоги продовжувати своїх наукових студій у Березжанах, старався Барвінський про перенесення його до Львова. Коли ці заходи не мали успіху, подбав він про іменування його 1871 р. старшим учителем в учительській семінарії в Тернополі, яку там саме того року основано. Перед Барвінським відкрилося нове поле педагогічної діяльності, дотепер йому зовсім незнаной. Учителі семінарії мали не лише присвоїти своїм учням певну суму знання, але теж підготувати їх у педагогічно-дидактичним і методичним напрямі, себто навчити їх, що вони з цього знання і яким способом мають присвоїти учням народньої школи. Барвінський почав пильно студіювати праці з педагогії, дидактики і спеціальної методики предметів, яких навчав та завдяки наполегливій праці став одним із найкращих фахівців у цій ділянці. На

основі здобутого знання помістив він багато статей на педагогічні теми в «Ділі», «Газеті Шкільній» і «Шкільній Часописі», що виходили у Львові. По своїм перенесенні до Львова працював активно в «Руськім Педагогічнім Товаристві» і був у 1891-96 рр. його головою. Теж уже у Львові видав читанки для I. і II. р. учительських семінарій, Вибір з українсько-руської літератури для III. і IV. р. та Всесвітню історію в двох частинах.

В 1885 р. старався Барвінський про іменування його директором учительської семінарії в Тернополі або окружним шкільним інспектором. Але шкільна влада закинула йому, із-за його громадської активності, політику. Вона у своїй реляції до міністерства признавала, що Барвінський із усіх кандидатів на ці становища має найкращі кваліфікації, але рівночасно висловила побоювання, що він може використати свій новий уряд у політичних цілях. В наслідок цього міністерство не прихилилося до прохання Барвінського. Аж у 1888 р., по 17 роках праці в Тернополі, іменовано його учителем державної учительської семінарії у Львові. В 1893 р. став він членом Краєвої Шкільної Ради і займав це становище аж до розпаду Австрії. В Раді був він — побіч представника Митрополичого Ординаріату — єдиним українським представником і твердо обстоював інтереси українського шкільництва.

Він висував найкращих людей на становище українських краєвих інспекторів (Іван Матіїв для народніх шкіл та учительських семінарій і д-р Іван Копач для гімназій) та директорів українських гімназій. Те, що українське шкільництво невпинно розвивалося, було в першій мірі заслугою Барвінського. На цьому полі положив він величезні, дотепер ще мало оцінені, заслуги.

Не зважаючи на тяжку працю в школі і родинні обов'язки, вмів Барвінський знайти все час на громадську працю. Коли він прибув до Тернополя, не було в повіті жадного національного руху. Народоцький табір був слабкий і незорганізований, міщанство і селянство були темні і байдужі до народніх справ. Поза «Руською Бурсою» не було в Тернополі жадного товариства. Барвінський розгорнув у Тернопільщині і цілім північним Поділлі широку культурно-освітню діяльність. Він подбав про заснування в 1876 р. філії «Просвіти» в Тернополі, яку сам очолював. За його ініціативою повстала 1884 р. «Руська Бесіда», що стала огнищем товариського і народнього життя українців. Щоб оживити міську і сільську інтелігенцію, почав улаштувати в Тернополі при допомозі львівських співаків вечери і концерти в честь Шевченка, що від 1884 р. відбувалися вже стало щороку.

Розрухавши інтелігенцію, приступив Барвінський до заснування при допомозі священників, читалень по селах. Впродовж кількох років укрилося ціле північне Поділля сіткою читалень «Просвіти», при яких організувалися теж хори. На відкриття читалень,

а опісля з доповідями до них, їздив — крім інших тернопільських інтелігентів — у першій мірі Барвінський, бо селяни знали вже його і домагалися від нього доповідей з української історії. Подбав теж про заснування «Міщанської Читальні» в Тернополі, а праця в ній і відновлення забутої фундації князя Константина Острозького для убогих і немічних тернопільських міщан та перебрання її управи самими міщанами, відновили приспані у них історичні традиції та національну свідомість. Поділля пробудилось завдяки Барвінському до нового життя.

До просвітянської праці прикладав Барвінський велику увагу та присвятив їй багато сили і часу. Для поширення знання серед членів «Просвіти» написав для неї чимало популярних книжечок, між ними про історію України та про Ставропігійське братство. Містив свої праці і в календарях «Просвіти». Доцінюючи вагу економічних справ у житті народу, натискав на «Просвіту», щоб вона зайнялася також цією ділянкою, і збирав для неї відповідні матеріали. В 1891-96 рр. був заступником голови «Просвіти». За його великі заслуги іменували його Загальні Збори «Просвіти» почесним членом товариства.

Мешкаючи далеко від Львова з його бібліотеками й архівами, не міг Барвінський віддаватися систематичній науковій праці. Та всетаки помістив у «Правді» і різних літературних збірниках багато своїх праць на історичні і літературні теми. В 1875-77 рр. друкував у «Правді» переклад з російської мови праці Миколи Костомарова «Руська історія в життєписах її найвизначніших діячів», що появилася й особною відбиткою. Друге, справлене видання цієї праці вийшло в час війни в однім грубім томі. 1878 р. предложив Барвінський віденській кваліфікаційній комісії для учителів середніх шкіл свою працю про носові звуки в слов'янських мовах. Член комісії, світової слави учений, проф. Мікльошич, оцінив цю працю дуже високо, радив Барвінському оголосити її друком і працювати далі на полі слов'янської філології. У зв'язку з цим виринула кандидатура Барвінського на професора української мови і літератури на університеті в Чернівцях по смерті професора о. Гната Онишкевича 1883 р. Та остаточно обняв цей пост учень Онишкевича, Степан Смаль-Стоцький. В 1880 р. помістив Барвінський у «Правді» переклад І. Тена «Філософія штуки», що появилася окремою відбиткою двома накладами. Щоб дати українській інтелігенції змогу пізнати основніше історію свого народу, постановив Барвінський — по основнім обговоренню справи з професором Володимиром Антоновичем — видавати «Руську Історичну Бібліотеку», що мала б містити систематично уложені розвідки з історії України різних авторів від початку аж до найновіших часів у перекладі з російської і польської мови. Був це дуже смілий задум, бо дотепер українських наукових творів не було і треба було щойно творити літературно-наукову мову. Але прид-

бані Барвінським перекладачі, як Володимир Антонович, Олександр Кониський, Павло Житецький, Василь Вовк-Карачевський, Михайло Комарів, о. Микола Михалевич, о. Йосип Барвінський та інші добре вив'язалися із свого нелегкого завдання. У 1886-93 рр. вийшло 20 томів цієї бібліотеки. Започаткувала її перша українською мовою писана повна історія України о. Степана Качали, що випередила на десятки літ історії Миколи Аркаса і Михайла Грушевського. «Історична Бібліотека» причинилася багато до національного освідомлення Галичини, бо читали її не тільки інтелігенти, але і селяни. На запитання свого колишнього професора історії на львівському університеті, Генриха Цайсберга, редактора широко закреного видання «Die Österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild», написав Барвінський до тому «Galizien», що вийшов 1898 р., розвідку: «Das Volksleben der Ruthenen». Врешті в 1920-21 рр. появилася його «Історія української літератури» в двох томах.

Треба ще зазначити, що головно заходами Барвінського перетворилося Товариство імені Шевченка в 1892 р. з літературного в наукове. Першим його головою став саме він і був ним аж до 1898 р., коли провід в товаристві перебрав Михайло Грушевський. — Барвінський був дійсним членом НТШ.

Не можна не згадати й журналістичної праці Барвінського. Був він талановитим журналістом, та помістив багато статей на актуальні теми в українських газетах, передусім у «Ділі». Був теж постійним співробітником віденської газети «Die Reform», що заступала федеративний устрій Австрії, та інформував австрійських німців про українські справи. В 1898 р. заснував Барвінський другий український щоденник «Руслан», що був дуже добре редагований і проіснував до 1914 р. Барвінський помістив у «Руслані» дуже багато цінного матеріялу до історії українського національного відродження.

Втримував Барвінський, одинокий з тодішніх галичан, живі зв'язки з Наддніпрянщиною і Буковиною. Знав особисто Куліша, Кониського і Лисенка. Куліш відвідував його двічі, а Кониський гостював у нього цілий тиждень. Довгі роки Барвінський листувався з ними. Двічі був у Києві, де познайомився з проф. Антоновичем та іншими визначними київськими українцями, а з нагоди святкування київською «Громадою» роковин Шевченка в часі другого свого побуту в Києві, пізнав її членів з цілої України.

Від 1867 р. листувався Барвінський з Сидором Воробкевичем з Буковини. Наступного року познайомився з його братом Григорієм, коли той був короткий час парохом православної церкви у Львові. Саме Барвінський намовив Григорія до літературної творчості, придумавши йому псевдонім «Наум Шрам». Завдяки листуванню з обома братами і постачанню їм української літератури, стали вони свідомими українцями та почали писати чистою укра-

їнською мовою. Барвінський відвідував їх кілька разів у Чернівцях. Щоб зацепити знімченій, зрумонценій або запамороченій москвофільством буковинській інтелігенції ідею єдності з цілою Україною, піддав він Сидорові Воробкевичеві думку видати буковинський альманах, в якому взяли б участь буковинські, галицькі і наддніпрянські письменники. Такий альманах справді появилсь 1877 р., а найбільше праці для його видання поклав Барвінський.

Мав Барвінський зв'язки також з чеськими, словінськими і сербськими діячами. Між іншим сербський професор університету Новакович містив із присиланих Барвінським творів українських письменників і народніх дум та оповідань переклади у видаваному ним часописі.

В Тернополі почав Барвінський і свою політичну діяльність. у Львові перебував молодший його брат Володимир, що поківчивши правничі студії, відбував адвокатську практику, а заразом студював економію з наміром габілітуватися на професора цього предмету на львівському університеті. Володимир був теж вихованком тернопільської «Громади» і мав однакові з братом погляди на обов'язки і завдання молодого українського покоління. Обидва брати часто листувалися з собою і обмінювалися інформаціями й думками про національні справи.

Коли заснована у 1870 р. «Русская Рада», що мала бути продовженням «Головної Руської Ради» з 1848 р., не проявляла жадної діяльності і стала виявляти москвофільські тенденції, а Юліян Романчук закликав у своїй «Батьківщині» до консолідації українських сил, подав Ол. Барвінський плян довести до порозуміння народовців із «старорусинами» на ґрунті спільної праці на політичній, просвітній і економічній полі. Народовці мали б увійти в більшому числі до «Руської Ради» й, як більш свідомий та активний елемент, оживити її та надати напрям її діяльності. Так притягнули б вони до себе більшість консервативного духовенства й інтелігенції, на яких мали вплив москвофіли. Володимир погодився на це. Олександр скликав до Тернополя українських інтелігентів з міста і провінції та, здобувши їх згоду на свій проєкт, помістив за їх підписами, складені ним звернення до Виділу «Руської Ради» і галицького громадянства в «Батьківщині» 1879 р.

Але провід Ради відкинув зголошення понад 30 членів народовців у члени товариства. Тоді Володимир постановив видавати українську політичну газету, погоджуючися редагувати її спочатку безплатно, щоб так започаткувати політичну діяльність народовців. На пропозицію Олександра надав їй, у відрізненні від москвофільського «Слова», назву «Діло». Газета появлялася з початком 1880 р. двічі, від 1883 р. тричі в тиждень, а 1887 р. стала щоденником. Олександр допомагав братові численними статтями в «Ділі» і «Правді», яку він теж тоді редагував і переклав

з чужих мов кілька томів повістей для «Бібліотеки найзнаменитших повістей», видаваній при «Ділі».

«Батьківщина» і «Діло» приготували ґрунт до заснування у 1885 р. українського політичного товариства «Народна Рада». Барвінський був одним з її основників. Того ж самого року виставив Краєвий Виборчий Комітет кандидатуру Барвінського на посаду до парламенту з округи Тернопіль-Збараж-Скалат. Але тому, що послом забажала бути конче інша людина, Барвінський, щоб не допустити до компромітуючої українство боротьби, зрікся своєї кандидатури, хоч був би певно вибраний послом, а другий кандидат при виборах перепав.

Теж у 1885 р. був Барвінський вибраний членом тернопільської міської ради. Він перший став на засіданнях ради промовляти по українськи, бо доти українські члени ради послуговувалися польською мовою. В 1887 р. делегувала міська рада Барвінського до комітету для прийняття австрійського престолонаслідника, архикнязя Рудольфа. Хоч члени цього комітету були майже самі поляки, він, завдяки своїй наполегливій праці, надав прийняттю чисто український характер, зорганізувавши між іншим у Тернополі прекрасну етнографічну виставку, що представляла селянське життя і побут з усіх околиць Східньої Галичини. Це сильно піднесло на душі подільських українців. В 1888 р. вибрала міська рада Барвінського делегатом до повітової ради, але повітовий маршал не скликав її засідання аж до виїзду Барвінського з Тернополя, щоб він і там не ввів української мови.

В 1888 р. покинув Барвінський назавжди Тернопіль, працюючи усіма з сердечним жалем, як пробудитель північного Поділля і признаний усім українським населенням його довголітній провідник.³¹

Незабаром довелося Барвінському відіграти визначну політичну роль, як одному з творців невдалого полько-українського порозуміння т. зв. «нової ери». Від 1878 р. тривало політичне напруження між Австро-Угорщиною і Росією, що загрожувало кожної хвилини війною. У цій війні Німеччина була б стала по боці Австрії. В Європі вважали тоді Росію могутнім колосом, з яким виграти війну не було б легко. Треба було приготувитися до неї не лише мілітарно, але й психологічно, себто з'єднати собі симпатії народів, на яких терені мала вестися війна. На доручення німецького канцлера кн. Бісмарка видав у Берліні проф. Гартман брошуру, в якій заявлявся за створенням Київського Королівства, очолюваного австрійським архикнязем. Була це спроба політичного натиску на російський уряд, а з другого боку маневр для приєднання собі симпатій наддніпрянських українців. Знова австро-угорський міністер закордонних справ гр. Кальнокі натискав на авст-

³¹ Чубатий М.: Історія Тернополя та Тернопільщини.

рійський уряд, щоб він задовольнив вимоги галицьких українців і цим підкосив москвофільську пропаганду в Галичині.

Мало правдоподібною є думка Івана Франка,³² що кн. Бісмарк у своїх намаганнях згерманізувати Познанщину через ліквідацію польських великих маєтків, хотів брошурою Гартмана звернути увагу власників цих маєтків на Україну, де в тім часі можна було купувати землю по дуже низькій ціні, заохотити їх до продажі своєї землі пруській колонізаційній комісії і перенестися на Україну, де могли б теж відіграти політичну роль. Навпаки, він дбав тоді теж про приєднання симпатій поляків до Німеччини і за його спонукою прийшло в 1890 р., себто в часі заініціювання «нової ери», до угоди між пруським урядом і познанськими поляками, що покінчилася розривом між обома партнерами у 1894 р.

Про брошуру Гартмана довідався Барвінський у часі свого другого побуту в Києві 1888 р. Російські газети широко її обговорювали і полемізували з висновками автора. Київські українці віднеслися до неї прихильно. Перебуваючи тоді під найтяжчим русифікаційним тиском, вважали вони проект Гартмана рятунком для українського народу. Антонович заявив Барвінському, що у випадку війни українці не стринуть австрійські війська ворожо, а Житецький звернувся до нього зі словами: «Скажіть вашому кайзеру, коли він уже до нас прийде?».³³ Теж польська шляхта зацікавилася проектом Гартмана і від неї приходила до Антоновича довірена людина по інформації, як українці ставляться до нього. Поляки вели в цій справі переговори в Києві з українцями, а вислідом цих розмов був приїзд восени 1888 р. Кониського до Львова та його невдачна спроба довести до польсько-українського порозуміння.³⁴

Безперечно, що Барвінський був під впливом київських українських провідників. На жаль спомини його про ті часи не вийшли друком і ми не маємо джерела, з якого могли б брати авторитетні відомості про позакулісові переговори, що попередили «нову еру». Маємо тільки деякі дані із споминів Максима Славінського, що в тім часі був сталим гостем в домі Антоновича.³⁵ Виходить із них, що справу українсько-польського порозуміння взяв по Кониським у свої руки Антонович, який був тоді загальнопризнаним провідником наддніпрянських українців. Славінський писав, що Антонович «приготовив і аранжував» українсько-польську угоду. Він переговорював у цій справі «з віденськими високими чинниками і з польськими впливовими колами в Галичині й у Відні». В переговорах цих був, мабуть, Барвінський одним із посередників і мужем довір'я Антоновича. В кожному разі був силь-

³² Франко І.: ..., стор. 47-48.

³³ Барвінський О.: ..., т. II, стор. 375.

³⁴ Франко І.: ..., стор. 48 і наст.

³⁵ Славінський М.: ..., «Америка» ч. 162 з 26. VIII. 1960.

но в них заангажований і саме він запрошував українських провідників на конференцію з гр. Бадені в намісництві дня 24 листопада 1890 р.³⁶ Так прийшло до «нової ери», про яку я вже згадував при характеристиці Романчука.

Домагання гр. Кальнокі від австрійського уряду, щоб заспокоїв вимоги українців, натрапляло на великі труднощі. Між цісарем і польською шляхтою був договір, на основі якого вони мали бути неподільними панами в краю. В кабінеті міністрів сидів польський міністер для Галичини, який пильнував, щоб уряд не робив українцям жадних уступок. Тому уряд передав остаточне переведення цієї справи галицькому намісникові, гр. Казимірові Бадені. Ми не знаємо, які зобов'язання взяв на себе Бадені перед урядом і чи переговорював з делегатами Антоновича та що їм обіцяв.

Фактично зміна у відношенні між обома народами могла спиратися тільки на щирим і добровільним порозумінні між ними. До такого порозуміння були тоді відповідні умовини й відповідна нагода. Це був час найбільшого переслідування поляків і українців російським урядом. Силою факту насувалася потреба союзу обох народів для боротьби проти спільного ворога. Розуміється, що таке порозуміння могло наступити тільки на основі признання поляками українців рівнорядним національно-політичним партнером. На цій основі можна було навіть дійти до ідеї створення спільної польсько-української держави з двома рівнопоставленими державно-правними народами.³⁷ В такій ситуації відкрилися б і перед наддніпрянськими поляками вигляди відіграти визначну політичну роль, а українці могли б відзискати поволі свою сполонізовану шляхту з її широкими зв'язками і матеріальними засобами, якої брак вони у своїй визвольній боротьбі так дошкульно відчували. Само собою, що таке зговорення вимагало великих взаємних уступок. Це все тільки теорії. В кожному разі була це остання нагода для українсько-польського порозуміння. Бо польським партнером була шляхта, люди з високою культурою і здебільша не опановані ще тоді тим екслюзивним шовінізмом, що характеризував поляків у пізніших літах.

Та до такого широкого зговорення не прийшло. Це був час найбільшого упадку польської політичної думки. Поляки в більшості вже залишили були думку про польську державність. Не вірили вони теж у необхідність розвитку українців і думали, що ще вдасться їм їх сполонізувати. Ми не знаємо, з ким переговорювали висланники Антоновича. Але при владі не були тоді нащадки сполонізованої української шляхти, в якій тліли ще підсвідомо українські традиції. Зрештою не мала вона тоді жадної сильної індивідуальности. Не було вже князя Евстахія Сапіги, що в 1848

³⁶ Левицький К.: Історія політичної думки... стор. 236.

³⁷ Кучабський В.: ..., стор. 11 і наст.

р. хотів перейти на греко-католицький обряд і якого у 1860-их роках поляки називали «королем Руси» за його проукраїнські симпатії. Граф Бадені, нащадок спольщеного італійського роду, не мав жадного сентименту до української землі і українського народу й належав до тих польських діячів, що не думали поступатися з дотеперішніх своїх прав. Зарозумілий і бутний автократ; вимусив спритно від українців декларацію в соймі про їх прив'язання до держави і династії та про їх орієнтацію на західню культуру через католицьку церкву, а за це думав заспокоювати їх несуттєвими концесіями. Знов уряд, коли минула небезпека війни, не натискав на виконання даного Баденьому доручення. А втім Бадені, після влаштування в 1894 р. краєвої вистави у Львові, на якій приймав цісаря як правдивий галицький володар, здобув собі велике довір'я у цісаря, що по якимсь часі покликав його на пост австрійського президента міністрів.

Не був відповідним партнером до такого зговорення й Антонович. В тодішніх умовах таке порозуміння було можливе тільки з польською шляхтою. Але Антонович, творець народницького напрямку в українській історіографії, був ворогом шляхти і, — як це стверджує зрештою Славінський, — вважав, що вона українцям непотрібна. Тому не міг поставити переговорів на відповідній, широкій площині. Антонович дивився на угоду як на хвилиний політичний маневр у пригожій моменті, для придбання деяких здобутків, корисних для обох частин України. Він був заздальгідь переконаний, як пише Славінський, що «ця угода довго не потриває, але наслідки її з нею не счезнуть». Отже обидва партнери не ставилися до порозуміння щиро і поважно, а тим самим не могло воно вдатися. Та всетаки, у світі вище сказаного, ми мусимо дивитися на «нову еру» та на ролю в ній Барвінського інакше, як це робилося дотепер.

Проголошення «нової ери» викликало велику бурю в українському громадянстві. Виступили проти неї завзято в першій мірі москвофіли, бо ж орієнтація українців на Австрію і західню культуру з католицькою Церквою підривали основу їх ідеології й була смертельною для них загрозою. Осудив її гостро Драгоманів тому, що польським партнером була католицька шляхта. Він сам був прихильником порозуміння українців з поляками, але тільки з «робучим» народом.⁸⁸ За Драгомановом пішли радикали й деякі народовці. Почалася завзята боротьба між прихильниками нової ери та її противниками. Радикали називали проголошену Романчуком програму клерикальною і сервілістичною та закидали йому прямо національну зраду. Фатальною сторінкою цієї боротьби було те, що українські опозиціоністи виступали в ній часто спільно з москвофілами. Таким чином москвофільський табір, що сто-

⁸⁸ Будзиновський В.: ..., стор. 32.

яв уже перед ліквідацією, поважно скріпив свої сили, як мнимий оборонець народу перед польським наступом на нього. Було б краще, коли б українські опозиціоністи зайняли були вичікуюче становище, як це зробив Романчук, а опісля почали спільно, з поминенням москвофілів, боротьбу проти польського режиму. Хоч з другого боку треба признати, що ця боротьба сильно розбурхала українські маси і дала почин до скріплення організаційної праці між народом.

Як головний представник новоерівської політики з українського боку, був Барвінський послом до парламента від 1891—1907 р. і до галицького сойму у 1894—1904 рр. Коли Романчук відрікся «нової ери» вже у 1894 р. і перейшов до опозиції, то він витривав при ній далеко довше, може і за порадою Антоновича. В наслідок того були в соймі і парламенті два українські представництва: опозиційне й угодове. Барвінський використовував нав'язані в часі переговорів з польськими колами зв'язки, щоб придбати якнайбільше національних здобутків. **Введення до шкільних підручників фонетичного правопису і терміну українсько-руський; створення на львівському університеті катедри української історії** (в наслідок дипломатичної інтервенції російського уряду мала вона офіційну назву катедри історії Східньої Європи) і покликання на неї учня і кандидата Антоновича, Михайла Грушевського; **створення на тому ж університеті другої катедри української мови і літератури; признання Науковому Товариству імені Шевченка державних субвенцій**, завдяки чому Товариство розвинулося у справжню українську академію наук; **заснування кількох українських гімназій; утраквізація учительських семінарій; розвиток народнього шкільництва** — оце були висліди терпеливих і послідовних заходів Барвінського, що — як казав Антонович — уже «не счезли». Вони мали своє велике значення не тільки для Галичини, але й для цілої України.

Та коли Барвінський переконався, що стале, позитивне налагодження українсько-польських взаємин є неможливе, перейшов теж до опозиції. Коли в 1901 р. українські соймові послы, на знак протесту проти екстермінаційної польської політики, зреклися своїх мандатів, Барвінський прилучився до них і склав про це в соймі заяву з відповідним умотивованням в імені послів обох політичних напрямків. Те саме зробив він у 1903 р., коли українські послы знову залишили сойм. Теж і в парламенті працював Барвінський тісно з Романчуком, робив усі можливі заходи в справі оснування українського університету, а в 1903 р. виголосив промову, в якій гострими словами засудив політику поляків супроти українців та висунув домагання національної автономії для Українців в Австрії.³⁹ Таким чином перейшов він на позиції національно-демократичної партії.

³⁹ Левицький К.: Історія політичної думки... стор. 388.

Барвінський був глибоко релігійною людиною і щиро прив'язаним до своєї католицької Церкви. Церкві цій загрожувала тоді небезпека з двох боків. **Серед молодого покоління** москвофілів ширилися симпатії до царського **православ'я**, що виявилися перед першою війною пропагандою переходу на це православ'я по селах, де ще москвофіли мали вплив. З другого боку серед інтелігентної молоді брав верх під впливом Драгоманова і західньо-європейських течій **релігійний лібералізм**, а навіть атеїзм. Ідеологію цю деякі радикали намагалися прищиплювати селянству своїми виданнями. Для боротьби із цією загрозою та щоб усю національну роботу сперти на тривких католицьких засадах, заснував Барвінський у 1896 р. «Католицький русько-народний Союз», що перетворився в 1911 р. в християнсько-суспільну партію. Органом нової організації став щоденник «Руслан».

Заснована Барвінським нова партія не відіграла великої ролі. Вона мала обмежену кількість членів зпоміж духовенства й світської інтелігенції. Намагання створити консервативний, спертий на релігійних засадах, український табір, було позитивним явищем. Але для багатьох українських лібералів кличі християнсько-суспільного руху були тоді червоною плахтою і тому вони його завзято поборювали. Для улегшення собі цієї боротьби висували вони закид угодовства, хоч Барвінський з угодовством був зирвав. Цей закид мав безперечно вплив на українське громадянство. Відіграла тут теж ролю партійна ривалізація і тому боротьба проти християнсько-суспільної партії посилювалася все перед виборами, коли заходила можливість, що партія візьме участь у виборах і виставить своїх кандидатів. Більшість знову духовенства не вважала за вказане, в часі зatoryжної боротьби з польським верховодством, роздрібнювати національні сили і тому підтримувала не Барвінського, а національно-демократичну партію. Під закидом угодовости і малочисельности не допустили українські ліберали представників християнсько-суспільної партії до Головної і Загальної Української Ради, хоч допущена до неї соціально-демократична партія ледве чи мала більше членів, а завдяки політиці свого голови, Миколи Ганкевича, була фактично причіпкою польської соціал-демократії.

В 1917 р. був Барвінський іменований досмертним членом австрійської Палати Панів (Сенату). В цім характері взяв він участь 18 жовтня 1918 р. в нарадах Української Конституанти, що проголосила на західньо-українських землях українську державу. Аж тепер, коли виявилось яскраво непримиренне становище Барвінського й його партії до польських зазіхань на Галичину, допущено представників цієї партії до Української Національної Ради. У створенім 9 листопада Державнім Секретаріяті Барвінський став Секретарем віроісповідань і керівником Секретаріяту освіти. Коли 21 листопада українські війська покинули Львів,

Барвінський у нім залишився. До самої смерти займав він непримирне становище до польських окупантів і цим повалив легенду про своє угодовство. Останні роки свого життя присвятив викінчуванню своїх широких споминів, спертих на документах і широкому листуванню. На жаль із цих споминів появилися ще перед першою світовою війною тільки дві невеличкі частини.

Барвінський був людиною надзвичайно поважною і тактовною, мужем невичерпаної енергії, непохитної волі, невпинної праці і чистого характеру. Все, що робив, робив з думкою прислужитися своєму народові. Заслуги його для українського народу є дуже великі. Мало було в Галичині людей, що залишили б стільки слідів своєї праці на всіх ділянках національного життя, як Барвінський. Він вложив неодну цеглину у фундамент української державности.

Д-Р ЄВГЕН ОЛЕСНИЦЬКИЙ

В громадському й політичному житті Галичини при кінці XIX-го і з початком XX-го століття відіграв визначну роль Євген Олесницький (1860—1917). Був він безперечно найталановитішим галицько-українським провідником, хоч обставини так склалися, що не займав таких становищ, до яких найкраще надавався. Народився 5 березня 1860 р. в селі Говилів Великий, густинського повіту на Поділлі, де його батько був парохом і деканом. Рід Олесницьких виводився з старого польського шляхетського роду з Сандомира та його околиць, а члени цього роду займали в Польщі від XII—XVIII визначні становища, як каштелянів, всеводів, коронних маршалів і т. п. З цього роду походив славний краківський архієпископ, кардинал і канцлер Польщі, Збігнев Олесницький. Один з Олесницьких набув земельні маєтки на Волині. Його нащадок, прадід Євгена, Ілля, перенісся до Галичини й був греко-католицьким священиком. Батько Євгена Григорій, вступив до Духовної Семінарії у Львові, де під впливом своїх товаришів, Маркіяна Шашкевича й Миколи Устияновича, перейнявся ідеями українського національного відродження. Він одружився з донькою священика і пристав цілою душею до українського народу. Був зразковим священиком і правдивим батьком своїх парафіян, що незвичайно його любили. Про своє походження не любив згадувати, своє шляхетство легковажив і тому його дружина зужила родинні шляхетські документи в кухні під печиво. Мав семеро дітей, з яких Євген був наймолодший. Завдяки своїй дружині і тому, що його син Іван став теж священиком, а дві доньки вийшли за священиків, був о. Григорій посвоячений з усіма священичими родами на Поділлі. Дружив він з Іваном Борисикевичем, одним із головних основників «Головної Руської Ради» та ініціатором «З'їзду Руських Учених», делегатом на слов'янський з'їзд у Празі, послом до віденського парламенту в 1848 р., а опісля послом до галицького сойму. Це теж причинилося до того, що в домі о. Григорія панувала українська патріотична атмосфера, в якій зростав від наймолодших літ Євген.

Батько мав усі галицькі видання від 1848 р., передплачував усі часописи, що тоді виходили, а для селян спроваджував різні популярні брошури. Так мав Євген доволі матеріялу до читання. Найбільше цікавили його розвідки з української історії, а передусім описи козацьких воєн, що сильно впливали на його уяву. По закінченні сільської школи ходив ще два роки до т. зв. головної школи в Тереховлі. Там стрінувся вперше з польською атмосферою, з намаганням вивищити все, що польське, а понизити все українське. Молодий учень не піддався тим впливам. Він відчував усі колонізаційні заходи за кривду для українського народу і ставив їм, як міг, відпір. Так уже в народній школі почалася його боротьба з польщиною, що тривала ціле його життя.

В 1870 р. вступив Євген до гімназії в Тернополі. Незвичайно талановитий і розвинений, був у кожній класі найкращим учнем і покінчив гімназію з найвищими оцінками. Поза шкільною наукою заробляв лекціями й від шостої класи вже сам себе утримував.

Тернопільська гімназія була польською, українських учителів не було багато і українські учні не могли набути в ній національного виховання. Тільки учитель української мови й літератури у вищих класах Кость Горбаль, один із корифеїв українського національного руху в 60-их рр., мав вплив на розвиток української свідомости своїх учнів. Та правдивою школою національного виховання для гімназійної молоді було таємне учнівське товариство «Громада». Вона лучила молодь в ідейний гурт, виховувала її в національній ідеології й формувала борців за українську ідею. Вже першого тижня побуту Євгена в Тернополі дозволено йому користати з бібліотеки «Громади» з тим, що він мав здавати бібліотекареві звітommлення з прочитаного. При визичуванні книжок кожної суботи були теж старші учні, що провадили гуртірки з молодшими і так приготовляли їх до вступу в «Громаду». В бібліотеці була вся українська література і річники галицьких та наддніпрянських журналів. Євген забрався з запалом до читання. Вже в другій класі став він передплачувати львівську «Правду» в переконанні, що всі українці повинні передплачувати українські газети і триматися разом, щоб визволитися зпід панування чужих народів. А тоді — мріяв він — «буде українське королівство й український король, що буде говорити по-українськи і підписуватися фонетикою». Тому в третій класі став вживати фонетичного правопису, хоч у школах обов'язувала тоді етимологія.

В четвертій класі став Олесницький членом «Громади». В столді міщанина Кузьмовича, батька пізнішого визначного священика, на передмісті, де сходилися члени товариства, склав він присягу, що «тайни «Громади» нікому не зрадить та що ціле життя буде працювати в користь рідного народу і рідної справи». На старості літ писав Олесницький, що з усіх присяг, які він

складав у своєму житті, жадна не зробила на нього такого враження, як ця його молодеча присяга, та що він усе життя залишився їй непохитно вірним.

В п'ятій класі став Олесницький головою «Громади» і провадив її аж до закінчення гімназії. Він вів живу переписку з іншими гімназійними «Громадами», а передусім із львівською, від якої діставав книжки і різні брошури. За головства Олесницького кожний член товариства був обов'язаний передплачувати «Правду». Число передплатників доходило до п'ятидесяти. «Громада» видавала свою писану газетку «Сніп». Студії української історії і літератури, часті сходини з рефератами і дискусіями, святкування кожного року роковин смерті Шевченка з промовами, деклямаціями і співами виховували членів товариства на свідомих українців, неподатних на москвофільські і польські впливи, та приготуваних по закінченні студій до праці на всіх ділянках національного життя.

Восени 1878 р. записався Олесницький на правничий відділ львівського університету. Тут став відразу одним із чолових представників української академічної молоді. Разом з іншими товаришами негайно взявся до оживлення академічного товариства «Дружний лихвар», перетвореного в 1882 р. на «Академічне Братство», і став його скарбником. В 1881 р. був вибраний головою товариства. За його урядування життя в товаристві завдяки влаштуванню щотижня доповідей з деклямаціями і музикальними produkcіями набрало широкого розмаху. За починку Олесницького видав «Дружний Лихвар» у десятиліття свого існування «Антологію Руську» — збірник найкращих творів українських поетів, які сам Олесницький вибрав.

Одночасно Олесницький пильно студював правничі дисципліни. Він належав до виділу заснованого в 1881 р. Костем Левицьким для поглиблення правничого знання «Кружка правників». Олесницький цікавився передусім політичною економією і присвятився спеціально економічним студіям з наміром габілітуватися на професора університету. Але в тодішніх умовах пляни ці не могли здійснитися. Та всетаки він залюбки опрацьовував і містив у часописах статті і розвідки на економічні теми, а набутому у цій ділянці знання багато допомогло йому в пізнішій його економічній і політичній діяльності.

Брав теж Олесницький участь у ширшому національному житті. Був членом «Руської Бесіди», в льокалі якої сходилися всі, нечисленні ще тоді, українські львівські інтелігенти. Жив у тісному зв'язку з тодішнім провідником народовців, Володимиром Барвінським і за його спонукою дописував до «Правди», яку тоді Барвінський редагував. Був теж співробітником видаваної Романчуком «Батьківщини», про яку у своїх споминах писав, що «був

це часопис, ведений дуже вміло і розумно, безперечно найліпший з усіх популярних часописів для народу, які в нас колинебудь виходили».⁴⁰ Олесницький причинився до заснування народовцями в 1880 р. політичного органу «Діло». На підготовчих нарадах у цій справі промовляв він гаряче за видаванням газети й обіцяв від молоді підтримку, а опісля всіма можливими способами приєднував її передплатників. У фейлетонах «Діла» помістив свій переклад повісти Дікенса «Святий Вечір». Брав участь у приготуванні запроєктованої Барвінським всенародної української маніфестації у Львові з приводу 100-літніх роковин вступлення на престол цесаря Йосифа II., що незвичайно підняла на душі тисячі її учасників, розбудила в них зацікавлення політичними справами й дала почин до вічевого руху в краю. Використовуючи те, що в цій маніфестації брали участь теж москвофіли, Олесницький дав почин до зближення між українською і москвофільською молоддю. Члени «Дружнього Лихваря» запрошували членів москвофільського «Академічного Кружка» на свої вечерниці, а опісля відвідували їх громадно в їх льюкалі. В 1881 р. уладили оба товариства спільно публічні вечерниці в «Народному Домі», що знаменито вдалися. Але зближення того не можна було використати. Хоч загал москвофілів, чи краще сказати «старорусинів», щиро бажав порозуміння, то група старших її провідників, що боялася втратити такі багаті інституції, як «Народний Дім» і «Ставропігія», а була вже цілком зорієнтована на Росію, не допустила до зговорення обох таборів на ґрунті української національної ідеї.

Коли Олесницький прийшов на університет, застав, по голосних соціалістичних процесах, повний розрив між старшим українським громадянством і Іваном Франком та його прихильниками. Загал громадянства порвав із ними всі зв'язки. Олесницький познайомився з Франком, заходив до нього на дискусії і користав з його бібліотеки. Він не прийняв соціалістичних і скрайньо радикальних ідей Франкового гуртка, але йому заімпонувала сильна індивідуальність і велике начитання Франка та його критика формального, язикового українства, що характеризувала більшість тодішніх народовців. Олесницький запрошував членів «Бесіди» на доповіді з музичними продукціями і деклямаціями, влаштувані «Дружним Лихварем», і так започаткував зближення старшого громадянства з Франком. В наслідок цього твори Франка почали містити «Діло», «Правда», а опісля «Зоря». Франко мав безперечно вплив на остаточне оформлення світогляду Олесницького в душі модерного українства. Та з другого боку тактика Олесницького причинилася теж до того, що у Франка відбулася поволі зміна його світогляду та що він відкинув крайні ідеологічні погляди своїх молодечих літ. В 1879 р. переклав Олесницький для

⁴⁰ Олесницький Є.: ..., ч. I. стор. 150.

видаваної Франком «Дрібної Бібліотеки» Добролюбова «Авторитет у вихованні» і дав гроші на видання цього випуску.

По закінченні університетських студій відбував Олесницький судову й адвокатську практику у Львові. Побіч своєї фахової праці брав далі участь у громадському житті. В 1884 р. став видавати книжечками на взір німецької бібліотеки Рекляма «Русько-українську Бібліотеку», в якій містив твори старших і сучасних українських письменників. Бібліотека ця була дуже поширена між університетською і гімназійною молоддю. Від 1885 р. став підписувати, як редактор, гумористичний часопис «Зеркало», а опісля став його фактичним редактором і поставив його на небувалій дотепер висоті. Того ж року ввійшов до редакції «Діла» і працював у ній п'ять літ аж до свого виїзду зі Львова. Крім звичайної редакційної праці, помістив тоді в «Ділі» цілу низку довших розвідок з економічної ділянки, з яких «Право пропінанції в Галичині» вийшла окремою книжкою. Написав теж популярний підручник «Шкільна конкуренція», що його видала «Просвіта» своїм коштом. В 1889. р. став співредактором заснованого Костем Левицьким фахового правничого часопису «Правнича Часопись», що виходила місячними випусками, та провадив у ній економічний відділ.

Був теж Олесницький членом виділу «Руської Бесіди» й референтом «Народного Театру». Українським театром цікавився він ще з гімназійних часів, коли театр «Руської Бесіди» приїздив до Тернополя і перебував там нераз кілька місяців. Передусім виступи в театрі в наддніпрянських п'єсах «живого українця», Марка Кропивницького, з яким він познайомився особисто, зробили на нього нестерте враження. Як референт театру, працював Олесницький дуже наполегливо й положив у цій ділянці великі заслуги. Він жив з директорами і персоналом театру в дружніх відносинах і дбав про відповідний репертуар та обсаду театру добрими артистами, щоб його вистави дорівнювали виставам столичних сцен. В часі його урядування виставляв театр не лише всі українські драматичні твори, що появилися в Галичині, Буковині і наддніпрянській Україні, але й твори, перекладені з німецької, російської і польської літератури, та започаткував виставу опереток. Сам Олесницький переклав для театру з чужих мов цілий ряд драматичних творів і переклав та підложив під музику кілька опереток. В 1887 р. їздив Олесницький з Олександром Барвінським до Чернівців на ювілей Сидора Воробкевича і познайомився там з буковинською українською інтелігенцією.

Весною 1891 р. здав Олесницький адвокатський іспит і так відкрився перед ним шлях до ширшої і самостійної громадської праці. Коли б був залишився у Львові, став би либонь з часом у проводі всього українського національного життя. Бо Олесницький завдяки прикметам свого характеру, природним здібностям і довголітній праці над собою був ідеальним кандидатом на народ-

нього провідника. Високий, поставний, гарний з лиця, був одночасно людиною широкого знання і небуденної інтелігенції. Характеризували його високе почуття особистої й національної гідності, відданість українській справі, безкорисність і характерність. Був знаменитим організатором і розумів вагу економічних проблем в житті народу. Завдяки цим прикметам уже в 1891 р. при виборах до парламенту пропонували йому мандат аж із двох виборчих округ, а саме з округи Бучач—Чортків і Тернопіль—Скалат—Збараж. Але Олесницький був переконаний, що передумовою незалежного політика повинно бути його матеріальне забезпечення і тому не погодився кандидувати.

Незадоволю перед зложенням Олесницьким адвокатського іспиту відкрили свої адвокатські канцелярії у Львові його приятелі, Степан Федак і Кость Левицький. У своїй шляхетності не хотів Олесницький робити їм конкуренції і тому вирішив осісти на провінції. Цією постановою замкнув собі дорогу до політичного проводу, бо керувати українською політикою і цілим національним життям могла тільки людина, що стало жила у Львові. З цієї причини зрікся він теж у 1906 р. по кількомісячнім урядуванні головства «Просвіти». Маючи до вибору кілька міст, вирішив осісти в Стрию і там відкрив 1 серпня 1891 р. свою адвокатську канцелярію.

Стрийщина, до якої належали судові повіти Стрий і Сколе, належала в тому часі до найчистіших під національним поглядом повітів, із приблизно 80% українського населення. Але організаційно стояла вона дуже низько. В повіті не провадив ніхто якої-небудь праці. Не було жадних просвітніх чи економічних інституцій. Нарід був темний і прибитий та під сильним москвофільським впливом. Більшість духовенства причислялася до москвофільського табору, а по спольщених містах світської інтелігенції майже не було. Засноване в 1890-го р. політичне товариство «Підгірська Рада» з браку проводу не проявляла жадної діяльності.

В таких умовах прийшлося Олесницькому почати працю на громадському полі. Він мав проти себе москвофілів і поляків, які, передбачаючи його майбутню ролю в Стрийщині, поставилися до нього відразу неприхильно. Він постановив не виступати проти москвофілів агресивно, по можливості навіть співпрацювати з ними в політичній ділянці, а рівночасно інтенсивною діяльністю на всіх ділянках національного життя приєднати населення до українського табору. Тактика ця мала повний успіх. По кільканадцятьох роках праці Олесницького Стрийщина стала твердиною українства, а москвофільство цілком зникло.

Вже два місяці по прибуттю до Стрия запросив Олесницький видніших українців з міста і околиці до себе на нараду і представив їм плян своєї праці, на який учасники наради погодилися. В самому Стрию знайшов він кількох людей, що вже перед тим

працювали на національній полі (Іван Вахнянин, о. Юліян Федусевич, о. Олекса Бобикевич) і вони допомагали йому в його діяльності. В серпні 1892 р. заходом Олесницького основано в Стрию філію «Просвіти». Вибраний відділ влаштував протягом кількох років в осіні і зимі кожної неділі доповіді з різних ділянок знання з хоровими виступами і деклямаціями сільської шкільної молоді, на які масово сходилися стрийські міщани і селяни з доколичних сіл. По таких зацікавленні ширших кругів освітньою справою, приступлено до оснування в кожному селі читальні. Олесницький часто виїздив до читалень з доповідями, передусім з економічної ділянки. В 1894 р. заснував він у Стрию «Щадничо-позичкову Касу», одну з найсильніших у краю, в яку вложив багато безкорисного труду і власного гроша. По селах засновано такі ж самі каси системи Райфайзена, а опісля молочарні, які об'єднано в 1905-ім році заходом Олесницького в «Краєвий Господарсько-Молочарський Союз» з осідком у Стрию. Для піднесення господарської культури працювали по селах кружки «Сільського Господаря». По якімсь часі просвітній і економічний стан Стрийщини змінився не до пізнання. Наявним виявом великих успіхів праці Олесницького була влаштована його заходами в 1909-ім році в Стрию українська хліборобська вистава. Вона приміщувалася у величавім «Народнім Домі», про побудову якого подбав Олесницький у 1901-ім р. В цьому домі приміщувалися всі українські товариства і він був центром національного життя Стрийщини.

Побіч освітньої й економічної праці брав Олесницький живу участь і в політичному житті. В суді виступив відразу в обороні прав української мови і став вносити українські письма та домагатися списування українських протоколів. Це викликало велике обурення й боротьбу з боку польських суддів, адвокатів і судового персоналу. Та Олесницький не подався і довів до того, що суд мусів урядувати з українськими клієнтами українською мовою і видавати нею письмові відповіді й судові рішення. В 1892-ім р. був вибраний головою «Підгірської Ради» і взявся до політичної організації повіту. Відбував часті політичні збори й віча з метою освідомлення широких мас і охоплення їх в організаційні рямці. Олесницький відзначався незвичайним ораторським хистом. Як адвокат був одним із найкращих галицьких оборонців в карних справах. Своїми мистецькими щодо форми, а рівночасно повними незбитих правничих аргументів промовама, робив на суддів велике враження. Чув я, що коли Олесницький в одному українським політичним процесі закінчив свою промову, то предсідник трибуналу, поляк, забувши про свою роллю, зірвався з крісла і крикнув: «Пане Меценасе, говоріть ще далі!» На вічах поривав він тисячні маси, що готові були слухати його до безконечности. Але він не був дешевим демагогом. У своїх промовах розбуджував у слухачів почуття людської гідности й національної свідомости та загри-

зав їх до єдності, організації і спільної боротьби за свої права. У висліді цієї діяльності стрийський повіт став одним із найкраще зорганізованих галицьких теренів.

Нагоду посилити вічеву акцію дала Олесницькому т. зв. «нова ера». В час найтяжчого переслідування українства в Росії мріяли наддніпрянські діячі про створення в Галичині українського П'ємонту, в якому могла б свобідно розвиватися спільною працею галичан і наддніпрянців українська література, наука і культура. До того треба було порозуміння українців з правлячою тоді в Галичині польською шляхтою. Невдачні заходи в цій справі робив Пантелеймон Куліш і Олександр Кониський. До серйознішої спроби порозуміння прийшло в 1890 р., коли грозила війна Австрії з Росією і австрійський уряд хотів заспокоїти домагання українців та доручив перевести цю справу галицькому намісникові гр. Казимірові Бадені. Тепер брав участь у переговорах Володимир Антонович. З галицького боку був заангажований у цих спробах порозуміння Олександр Барвінський, що познайомився із згаданими наддніпрянськими діячами у Львові, або в часі свого побуту в Києві. Олесницький не вірив у добру волю тодішніх провідників польської шляхти і тому був проти нав'язування з нею контактів. В 1888 р. висунув Барвінський перед Олесницьким проєкт перетворити «Правду» у всеукраїнський літературно-науково-політичний журнал і запропонував йому провід у редакції. Олесницький радо на це погодився. Та коли випадково довідався, що завданням журналу є пропагувати польсько-українську згоду, про що йому Барвінський не сказав, а Кониський признався йому, що «Правда» виходить за гроші князя Адама Сапіги, негайно залишив редакцію і пірвав зв'язки з Барвінським. Щодо «нової ери» з 1890 р., то Олесницький був переконаний, що народовці повинні були використати пригожу політичну констеляцію і переговорювати не з Бадені, а безпосередньо з австрійським урядом, що був би тоді заспокоїв бодай найконечніші вимоги українців. Тому засуджував заангажування народовців у «новій ері». Само собою, що Олесницький не знав нічого про роллю Антоновича в цій справі.

Проти «нової ери» виступали з ідеологічних причин москвофіли і нечисленні ще тоді радикали. Незабаром виявилось, що Бадені не думає дотримати своїх обіцянок та що польський режим у Галичині не тільки не змінився, але став виявляти ще більші супроти українців признаки безправства і насильства. Тоді Олесницький виступив публічно проти «нової ери» і на влаштовуваних на Підгір'ї вічах став її завзято поборювати. Акція його зверталася в першій мірі проти Барвінського, бо він знав, що заключене порозуміння відбулося в тайні перед Романчуком і щойно в останній хвилині подиктовано йому, що має говорити в соймі і чому має дати фірму та що він дав її проти своєї волі.⁴¹ По проголошен-

⁴¹ Олесницький Є.: ..., ч. I, сторінка 237.

ні порозуміння Романчук займав вичікуюче становище, а переконавшись, що воно не дає жадних вислідів, перейшов знову до опозиції. Олесницький взивав до консолідації всіх українських сил для побороювання Баденівського режиму. Врешті на зборах «Народної Ради» 1894-го р. у Львові виголосив велику промову з критикою «нової ери» і заявився за принципіальною політикою, опертою на боротьбі за гарантовані конституцією кожному народові свободи і за опозиційне становище супроти уряду, заняте Романчуком. В тім самім дусі промовляв і Романчук. Переважна більшість учасників зборів схвалила їх становище. Так «нова ера» була фактично зліквідована. Залишився при ній тільки Барвінський з невеликим числом своїх прихильників. Він все ще надіявся, що йому вдасться виеднати від уряду поважні здобутки, бо саме завдяки його заходам засновано на львівськім університеті катедру української історії і покликано на неї Михайла Грушевського, що принесло незмірні користі для всеукраїнської національної справи. Олесницький завзято побороював політику Барвінського, але у своїх, писаних перед смертю споминах говорить про нього так: «... коли нині з ретроспективного становища, дивлюсь на його життя, як на цілість, то совість каже мені признати і ствердити, що він був і є одною з найзнатніших одиниць і діячів нашого національного відродження. З ним можна було часом не погодитися і навіть полемізувати, але йому муситься признати, що з думкою в найліпшій вірі і в найліпшій охоті послужити своєму народові перевів свій вік...»⁴²

В 1895-ім році мали відбутися вибори до галицького сойму. Щоб належно підготувати до них населення, став Олесницький видавати вже у 1894 р. при помочі свого адвокатського практиканта д-ра Володимира Охримовича під фірмою «Підгірської Ради» двотижневик «Стрийський Голос». У цій газеті він гаряче заступався за консолідацією всіх українських сил на ґрунті такої програми: 1) Використати конституцію так, щоб з неї користали уполісвіджені досі кляси, що творять головну основу українського народу. Тому домагатися загального і таємного голосування. 2) Домагатися від держави земельних реформ. 3) Домагатися повної автономії для українців, щоб у Східній Галичині українська мова була мовою урядовою та щоб навчання у всіх школах відбувалося тою мовою. 4) Підносити освіту і громадську самосвідомість українського селянства під кличем: «Все з народом, через народ і для народу».⁴³ Щодо згоди з поляками Олесницький заявив, що він не є проти неї, але тільки на засаді рівности і виключає всяку курателю поляків над українцями.

Кандидатуру Олесницького на посла висунули два повіти: стрийський і жидачівський. З тактичних причин погодився він

⁴² Олесницький Є.: ... ч. II, стор. 109.

⁴³ Олесницький Є.: ... ч. II, стор. 89 і 90.

кандидувати з Жидачева. Вибір його був певний. Та діяльність Олесницького і голошена ним програма не могла подобатися Баденьому. Він дав приказ старостам за всяку ціну не допустити до вибору кандидатів українського «Незалежного Виборчого Комітету», до якого входив Олесницький. В наслідок перебувалих дотепер надужить старости провалили Романчука, Олесницького і всіх інших опозиційних народовців. Те саме сталося при кривавих виборах до парламента в 1897-ім році. Щоб запротестувати проти способу переведення цих виборів, скликали народовці все-народне віче до Львова, яким проводив Олесницький.

В 1899-ім р. наступила реалізація голошеного Олесницьким клича про консолідацію українських національних сил; тоді засновано національно-демократичну партію, що об'єднувала всі українські верстви і заступала їх інтереси. Партія ця обняла провід української політики в Австрії та взяла на себе організацію всього українського національного життя. Олесницький став членом проводу цієї партії — «Народнього Комітету» — і був ним аж до своєї смерті. Хоча він партії не очолював, проте мав у ній великий вплив і з його голосом все поважно рахувалися.

При доповняючих виборах до сойму з жидачівського повіту в 1900 р. Олесницький вийшов таки послом і був кілька разів перевибраний, між іншим теж із стрийського повіту — аж до 1910-го року. Ввесь час був головою української соймової репрезентації. Становище його було незвичайно тяжке. Польські провідники вже розуміли, що вони самими тільки обіцянками чи дрібними концесіями не потраплять заспокоїти українців. Але не були здібні признати, що галицькі українці мають право до повного національного розвитку, і витягнути з того відповідні висновки. Польський загал піддався щораз більше впливам національно-демократичної (вшехпольської) партії, що проповідувала національний егоїзм і до українського питання ставилася крайнє негативно. Ситуацію погіршило ще те, що галицьким намісником став у 1901-ім році гр. Лев Пінінський, а в 1903-ім році замінив його гр. Андрій Потоцький. Як представники центрального уряду не сповняли вони ролі справедливих роз'ємників між обома народами, а, навпаки, як рішучі противники українських національних змагань, були виразниками польської екстермінаційної політики супроти українців. Зокрема гр. Потоцький, що мав з різних причин великі впливи у цісаря, зажадав при своїм іменуванні для себе такої необмеженої влади в Галичині, щоб центральні власті не могли змінювати його рішень і розпорядків.

Невеликий чисельно український соймовий клуб висував різні свої домагання, передусім у шкільній і економічній ділянках, але сойм переходив над ними до денного порядку. Д-р Олесницький у своїх промовах послуговався усім своїм ораторським хистом і глибиною аргументації, щоб нахилити польських послів до

справедливого трактування українських вимог, але це нічого не помагало. В 1901-ім р. прийшов під наради сойму проєкт дуже шкідливого для українського селянства закону про т. зв. рентові оселі. Українські послы дуже завзято цей закон поборювали, а коли не зважаючи на те, його ухвалено, вони на знак протесту склали свої мандати. До цієї сецесії прилучився теж Олександр Барвінський. Незабаром потім прийшло розв'язання сойму. При нових виборах вибрано завдяки надужиттям адміністрації і слабій українській організації всього 13 українських послів, між ними двох москвофілів. При відкритті нового сойму виголосив Олесницький промову, що була одним з найдостойніших українських публічних виступів. Він заявив, що хоч українські послы з'являються в соймі в невеликім числі, то вони є представниками цілого народу, що начислює половину населення краю. Вони домагаються рівного трактування того народу, відповідно до історичних і фактичних прав, яких він ніколи і під ніякими умовами не думає зректися. Бажаємо — говорив він до польських послів — працювати спільно з вами для добра краю, але домагаємось, щоб наші політичні, економічні і культурні вимоги трактовано серйозно, як постуляти цілого народу, щоб голос наш у кожній справі був справедливо розважений і трактований, щоб нічого не діялось без нас і проти нас та щоб не вважали нас народом другорядним, і з цього становища не уступимо ні на крок. Коли ж поведінка з нами не зміниться, то не буде нашою виною, що залишимо цей сойм, щоб тим сильніше стати в обороні наших прав, а консеквенції з того витягне сам народ».

Відповідно до цієї заяви намагались українські послы працювати річево, не дражнити противної сторони, сподіваючися зміни польського поступування. І справді, польська більшість врешті погодилася на заснування української гімназії в Станиславові, чому впродовж кількох літ противилася. Та незабаром прийшло знову до такого загострення, що українські послы восени 1903-го р. вдруге склали свої мандати. При нових виборах в червні 1904 р. число українських послів не збільшилося, що було доказом слабкої ще організації села. Із замітних промов Олесницького в тому часі була його репліка на промову вшехпольського посла Станислава Гломбінського, що назвав Східню Галичину польською землею, а український нарід плем'ям. У своїй гарячій відповіді сказав він Гломбінському: «Це наша земля, а не ваша! Знайте, що цієї землі не дамо собі нікому видерти!» В таких умовах було ясным, що в куряльнім соймі українці не могли сподіватися яких небудь здобутків. Тому Олесницький поставив в соймі в 1905-ім р. внесок про зміну соймової виборчої ординації. Польські послы відкинули цей внесок, але Олесницький започаткував ним боротьбу за виборчу реформу, що тривала довгі літа і принесла частинний успіх аж у 1914-ім році.

А тим часом стала актуальною виборча реформа до парламенту. В Галичині почався масовий вічевий рух за реформою, в яким Олесницький брав живу участь. Рух цей розворушив навіть найбільш інертні повіти і причинився до освідомлення широких мас. В наслідок того українці вибрали при перших виборах на підставі чотироприкметникового права голосування поважне число послів. Олесницький вийшов теж послом із двомандатової підгірської округи і був ще перевибраний у 1911-ім році.

Д-р Олесницький не очолював Парляментарної Репрезентації. Політичну акцію вів у тому часі тріумвірат: Кость Левицький кермував національно-демократичною партією, Романчук стояв у проводі Парляментарної Репрезентації, а Олесницький у проводі соймового клубу. Та все таки Олесницький відігравав у парламенті помітну ролю. Він був найкращим українським промовцем, а завдяки своїй повазі, всесторонньому званню і широким поглядам на всі справи, втішався великою пошаною. Промовляв звичайно в бюджетових дебатах, до яких поодинокі фракції висилали своїх найкращих представників. У своїх промовах порушував засадничі справи, як повну рівноправність українців в державі, проблеми державної адміністрації і реформи адміністраційного поступування, скасування окремого (себто польського) міністерства для Галичини, оснування українського університету і т. п., при чім не раз гострими словами засуджував польську політику.

Поляки бачили, що з демократизацією парламенту мусить прийти — скоріше чи пізніше — теж демократизація сойму та що в нім появиться численне українське представництво. Тому старалися різними, ухвалюваними в соймі законами, як про поширення компетенції Краєвої Шкільної Ради, про урядову мову автономічних властей і т. п. забезпечити польський характер краю. Українські соймові послі під проводом д-ра Олесницького вели з польською більшістю завзяті бої, але не мали сили перешкодити ухваленню цих законів.

А тим часом Українська Парляментарна Репрезентація здобула собі в парламенті поважну позицію. Склад парляментарних угруповань був такий, що уряд не раз потребував голосів українських послів і тому мусів з ними рахуватися. Провід Парляментарної Репрезентації поставив перед урядом українську справу не як домашнє галицьке питання, а як одну з найважніших державних проблем, і натискав на уряд, щоб її найскоріше полагодив. Тоді намісник Потоцький постановив зашахувати українців москвофілами, щоб цим способом знецінити їх в очах уряду та зробити залежними від поляків. При виборах до сойму 24-го лютого 1908-го р. було вибраних дванадцять українських послів. Але Потоцький, не зважаючи на те, що під натиском центрального уряду видав 20-го жовтня 1907-го р. обіжник до підлеглих собі

властей, в якому доручив їм об'єктивно та однаково трактувати обидва народи та всі суспільні класи, впровадив до сойму при допомозі виборчих надужитів вісьмох москвофілів разом із провідником «новокурсників» і російським агентом, адвокатом Володимиром Дудикевичем.

Українські послы незвичайно гостро заатакували в парламентах гр. Потоцького за ці вибори. Крім того забрали голос у цій справі теж військові круги, бо підпирання урядом вигасаючого вже в Галичині москвофільства було поважною загрозою для австро-угорської монархії. Становище всесильного дотепер намісника стало захитане. Тоді Потоцький приїхав до д-ра Олесницького і предложив йому плян налагодження польсько-українських взаємин. Олесницький мав би стати краєвим віцемаршалом (дотепер був ним один з українських єпископів, але становище це було тільки почесне). Українець мав стати теж другим віцепрезидентом Краєвої Шкільної Ради (президентом був усе з уряду намісник). Крім того, Потоцький обіцяв піти на зустріч українцям у заспокоєнні їх культурних і економічних домагань та уневажнити кілька москвофільських мандатів до сойму.⁴⁴ Олесницький уважав, що це предложення надається до дискусії та що на його основі можна дійти до порозуміння. Але 12-го квітня 1908-го р. студент Мирослав Січинський застрелив Потоцького в аудієнційній залі намісництва. Польсько-українські відносини дійшли тепер до небувалого напруження. Польський політичний провід і соймова більшість не вважали себе зв'язаними пропозиціями Потоцького і все залишилося по старому.

На скликаній по атентаті соймовій сесії заявив Олесницький, що український клуб вважає цей сойм за переходовий, призначений тільки для ухвалення виборчої реформи, бо він у теперішньому складі не є здібним заспокоїти конечні потреби українського народу і полагодити міжнародні відносини в краю. Тому, що без згоди польської більшості не можна було в справі зміни виборчої ординації нічого зробити, українські послы поводитися спокійно і річево, щоб можна було приступити до нарад над виборчою реформою, на що теж натискав центральний уряд під впливом Парламентарної Репрезентації. Це викликало різку критику проф. Михайла Грушевського на «Народнім З'їзді», себто на річнім з'їзді делегатів національно-демократичної партії, в осени цього року. Грушевський обвинувачував українських послів, що вони закинули принципіальну політику і пішли на торги з урядом тоді, коли атентат на Потоцького відкрив очі урядові на ненормальні відносини в Галичині. Якщо б послы витримали в різкій опозиції, то уряд мусів би приступити до радикальних змін та взяти до уваги українські домагання. Так стрінувся Олес-

⁴⁴ Левицький К.: Історія політичної думки... стор. 473.

ницький з таким самим закидом, який він робив у 1890-ім р. народовцям, а саме, що вони не використали сприятливої тоді для українців політичної кон'юнктури. Мабуть твереза оцінка сили тодішнього українства та ступня його організованости казала Олесницькому та іншим українським політикам не доводити напруження до крайности, а провадити реальну політику. Про проф. Грушевського, до якого відносився Олесницький з найбільшою пошаною, писав він, що Грушевський «не зовсім вірно розумів наші відносини».⁴⁵ Започаткована Олесницьким акція за виборчою реформою стрінулася з завзятим спротивом польської соймової більшости. Перед українським соймовим клябом стелилися ще роки завзятої боротьби. Знеможений довголітньою тяжкою працею не мав вже мабуть Олесницький сили ангажувати цілого себе в ту боротьбу і тому в 1910-ім році зрікся соймового мандату. На його місце був вибраний Євген Петрушевич.

Треба ще зазначити, що в часі своєї праці в соймі д-р Олесницький часто стрічався з митрополитом Шептицьким. Особисті взаємини цих двох визначних мужів, нащадків старинних родів перейшли в сердечну приязнь, що тривала аж до смерти Олесницького.

Завдяки великій клієнтелі, яку мала адвокатська канцелярія Олесницького, був він так матеріально забезпечений, як ніхто інший з українських політиків. Гроші свої використовував на часті подорожі по чужих країнах. На жаль не нав'язав, може ізза незнання чужих мов, зв'язків з французьким і англійським науковим та політичним світом. Був теж Олесницький кілька разів на наддніпрянській Україні та в Росії. У зв'язку з цим прийшлося йому відіграти певну ролю, про яку згадує д-р Степан Баран.

А саме престолонаслідником старого цісаря Франца Йосифа був архикнязь Франц Фердинанд. Як сильна індивідуальність, здавав він собі ясно справу з конечности перебудови монархії на національній основі. Про його пляни в цьому напрямі ходили різні чутки. Його дружина не була з пануючого дому і тому діти їх не мали права до австрійського престолу. Говорено, що архикнязь хоче з українських земель створити незалежну державу та посадити на українським престолі свого сина. Престолонаслідник займався офіційно тільки військовими справами, а до цивільних справ не мішався, бо цісар застеріг цю ділянку виключно собі. Але мав широкий круг своїх прихильників, з якими міг довірочно приготовляти проекти великих реформ у державі, коли стане цісарем.

Ці всі оповідання подає як правду п. Ст. В. М. у своїх споминах про о. Тита Войнаровського, друкованих у філядельфійсько-

⁴⁵ Олесницький С.: ..., ч. II. стор. 53-54.

му «Шляху».⁴⁶ Зокрема підносить він ролю свого вуйка, о. Войнаровського, що мав бути тайним політичним дорадником Габсбургів, а передусім престолонаслідника, в якого немов би то часто бував. Годі сказати, що в тих споминах є правдою, а що фантазією, тим більше, що подають вони деякі неправдиві події, або фальшиво їх насвітлюють. О. Войнаровський у своїх, у цьому збірнику-споминах, про таку свою ролю зовсім не згадує. Але є певним, що він мав широкі зв'язки в австрійських політичних, господарських і урядових колах, отже міг мати теж доступ до престолонаслідника. Зате маємо певну відомість про один контакт з архикнязем д-ра Олесницького.

Д-р Баран у часі своїх студій у Відні в 1911-12 рр. працював між іншим у семінарі історії Сходу Європи проф. Ганса Іберсбергера, що був політичним дорадником престолонаслідника. Він часто розмовляв з професором на українські теми. При кінці червня 1912 р. повернувся Олесницький до Відня з своєї двомісячної поїздки до Росії. Він був в Петербурзі, Москві, а найдовше в Києві і зібрав від тамошніх українців цінні інформації про українську справу на терені Росії. Баран переповів дещо з того, що чув від Олесницького, проф. Іберсбергерові і піддав йому думку, щоб архикнязь запросив Олесницького на конференцію для вислухання його спостережень. І дійсно Олесницький дістав запрошення на строго довірочну конференцію, про яку не смів ніхто знати, навіть з оточення архикнязя. Олесницький приніс з собою обширну записку про українську проблему в Австрії і Росії. Престолонаслідник прочитав її, а опісля перевів з Олесницьким довгу розмову про українську справу в цілій її ширині і глибині. По кількох днях сказав проф. Іберсбергер Баранові, що Олесницький зробив на архикнязя незвичайно корисне враження, як людина широкого знання і політик високої міри, та що архикнязь прочитав з великим зацікавленням його записку.⁴⁷

Д-р Баран писав, що ніхто більше з українських політиків не мав конференцій з престолонаслідником. Але про конференції о. Войнаровського, якщо вони були, він не міг знати, так як про конференцію д-ра Олесницького не знав навіть голова Парляментарної Репрезентації. В кожному разі д-р Олесницький, а можливо й о. Войнаровський, причинилися мабуть до того, що плян перебудови монархії на національній основі відносився теж до Галичини. Вказує на це те, що престолонаслідник не мав симпатій у галицьких поляків, а після його трагічної смерті в Сараєві в серпні 1914 р. деякі польські газети писали з нескриваним вдоволенням, що відтепер про австрійську політику буде рішати Бург (осідок цісаря), а не Бельведер (осідок престолонаслідника).

⁴⁶ Ст. В. М.: Спомини про укр. Кат. Духовників. «Шлях» 1957, ч. 5-14 і 1960, ч. 5-6.

⁴⁷ Баран Ст.: Митрополит Андрей Шептицький... стор. 63 і наступні.

Крім своєї широкої громадської діяльності, д-р Олесницький не відказувався від праці в товариствах у Львові, що приносили користь усьому народові, а передусім селянству, доля якого лежала йому все на серці. В 1892-ім р. був він одним з основників асекураційного товариства від огню «Дністер», що разом із заснованим при нім у 1894-ім р. Кредитовим Товариством розрослося у поважну інституцію та стало осередком українського економічного життя в Галичині. Олесницький був від початку членом Надзірної Ради «Дністра», а від 1909-го р. членом його дирекції. В 1902-ім р. австрійський президент міністрів Кербер піддав українському прововоді думку заснувати у Львові Парцеляційний Банк, обіцяючи свою поміч. На директора цього банку був намічений д-р Олесницький. До заснування банку не дійшло з причин, поданих у споминах о. Войнаровського. Нема сумніву, що Олесницький був би надав діяльності цього банку широкого розмаху, а масова парцеляція великих земельних маєтків була б помітно піднесла добробут українського селянства. Заразом скріпила б теж силу українства в Галичині. В 1908-ім р. належав Олесницький до основників Земельного Банку Гіпотечного і був членом його Надзірної Ради.

В 1903-ім р. став д-р Олесницький разом із Костем Левицьким і Володимиром Шухевичем у проводі Краєвого Комітету будови українського театру у Львові. Комітет перебрав призьбиранні на цю ціль від 1886-го р. гроші і закупив велику площу на розі вулиці Сикстуської і Льва Сапіги. На площі визначено місце під будову театру і замовлено пляни, а решту площі розпарцельовано. Через неперестанні перешкоди з боку поляків реченць будови треба було відкладати, а вибух війни і наступні по нім зміни зробили будову неактуальною. Тільки на придбаній від Комітету парцелі побудував Музичний Інститут імені Лисенка свій поверховий дім із гарною, розмальованою в українському стилі малярем Модестом Сосенком залеею, в якій по війні відбувались театральні вистави, концерти та інші імпрези.

В 1908-ім р. заключив австрійський уряд під натиском соціал-демократичних і міщанських послів торговельні договори з Румунією і Балканськими державами в справі довозу з цих держав до Австрії худоби. Наслідком цих договорів було обниження ціни худоби і це сильно вдарило по хліборобах, передусім українських, для яких продаж худоби, а головно безріг, була нераз єдиним джерелом їх прибутку. Тому Українська Парляментарна Репрезентація поборювала ці договори, та парлямент затвердив їх більшістю голосів. В наслідок опозиції представників селянства проти цих договорів погодився уряд виплачувати кожного року, як відшкодування за спричинені хліборобам втрати, поважні суми на поширення годівлі худоби та її збуту. Щоб з цих грошей могли користати й українські хлібороби, провід Парляментарної Ре-

презентації за ініціативою Олесницького зажадав від уряду, щоб сума, обчислена на підставі кількості товару українських хліборобів, була виплачувана окремо від польської суми не на руки краєвої влади, а прямо українцям. Не зважаючи на спротив поляків уряд на це погодився. До користування цими грошми треба було хліборобської організації. Такою організацією міг бути «Сільський Господар» у Львові. Та він через брак фондів не проявив майже жадної діяльності.

І тут знову заблистів організаційний хист д-ра Олесницького. Він став у проводі «Сільського Господаря» і в короткому часі переорганізував його в одну з найкращих хліборобських організацій в Австрії та поширив його діяльність на цілий край. Поруч «Просвіти» і «Рідної Школи» став «Сільський Господар» третьою установою, що відіграла велику роль в історії галицького селянства. Товариство мало свої філії по повітових містах і кружки по селах. Воно наполегливо ширило сільсько-господарську науку та пропагувало поступову господарку за допомогою доповідей, курсів та популярних книжок із господарської ділянки і свого органу «Господарська Часопись», засновувало досвідні поля, зародові стаїні, постачало по дешевій ціні добірне насіння, штучні погної, сільсько-господарські машини і т. п. В час неуроду та повеней, що періодично навіщували Підкарпаття, рятував «Сільський Господар» селян і висилав цілими поїздами харчі в загрожені голодом терени. Заразом став він офіційним представником інтересів українського селянства перед державною владою. Під цим поглядом посплювив Олесницький для українського селянства заслуги, яких належно не дасться оцінити.

Останнім публічним виступом д-ра Олесницького в Галичині, неначе його лебединою піснею, була прекрасна його промова на концерті, влаштованім 9-го березня 1914-го р. в спортивній палаті у Львові з приводу 100-ліття народження Шевченка. Промова ця була надрукована в цілості на перших сторінках ювілейного числа «Діла». Д-р Олесницький назвав це святкування «святом епохи». Він, що сам формував свою національно-політичну ідеологію під впливом Шевченкових поезій, з'ясував прекрасними словами постать Шевченка та його значення для українського народу.

Вибух війни застав Олесницького у Відні. В половині серпня став він членом парламентарної комісії (Олесницький, Євген Левицький, Василько), що мала заступати українські інтереси перед урядом в часі неприсутності голови Парляментарної Репрезентації і «Головної Української Ради», Костя Левицького. Олесницький висунув домагання, щоб армія видала з приводу війни відозву до українського народу, але Начальна Команда на це не погодилася.

Коли російські війська заняли Східню Галичину, увесь український провід опинився у Відні. Становище його було дуже тяж-

ке в наслідок киненого на українців поляками обвинувачення в державній зраді. Треба було відбути багато конференцій і внести велике число меморіалів, щоб вияснити справжній стан і змінити наставлення урядових чинників до українського народу. Олесницький служив у цій справі своєю радою і поміччю у виготовленні меморіалів. Він виготовив теж текст оголошеного в газетах в осени 1914-го р. прилюдного протесту українського політичного проводу проти переслідування російською окупаційною армією українців у Галичині та вивезення митрополита Шептицького на заслання.

Д-р Олесницький усе своє життя цікавився долею українського селянства та старався йому допомагати. Тому заснував він у Відні експозитуру «Сільського Господаря» для заступництва інтересів українських хліборобів перед державними властями. Завданням експозитури було вношеними меморіялами й особистими інтервенціями інформувати уряд і військові команди про тяжкий стан українських хліборобів в наслідок війни і про їх потреби та дбати про належну їх участь у державній помочі, відбудові краю, воєнних установах і т. п. Рівночасно експозитура мала інформувати хліборобів про закони і розпорядки, що їх торкалися, про спосіб користування з них та піклуватися виселеними хліборобами. При експозитурі створено теж технічну комісію для відбудови під проводом радника будівництва інж. Макса Черника.

Складання меморіалів та особисті інтервенції були здебільшого ділом Олесницького. Він теж на спілку з д-ром Іваном Макухом написав і видав брошури про права і обов'язки цивільного населення в часі війни та подбав про видавання тижневого додатку до «Діла», що виходило у Відні, «Господарського Листка» З початком 1915-го р. зладив Олесницький пропам'ятне письмо до уряду в справі рятувкової акції для населення знищеної війною Східньої Галичини і разом з Костем Левицьким предложив його прем'єрові Штіркові. Основною вимогою Олесницького було відшкодування населення за воєнні втрати і відбудова на кошт держави знищених осель. Заходи свої робив безпосередньо перед центральним урядом, поминаючи намісника й поляків. По звільненню Львова від російської окупації відновив там «Сільський Господар» свою діяльність і провадив її під проводом о. Тита Войнаровського, але заступництво його у Відні було далі у руках Олесницького.

Д-р Олесницький був теж членом «Загальної Української Ради», створеної 5-го травня 1915-го р. у Відні. По виступленні д-ра Євгена Петрушевича з Ради і зречення з посту заступника її голови, Олесницький заступав його в президії Ради. Він тісно співпрацював з Костем Левицьким і був про все поінформований. Не зважаючи на невдачі української політики, вважав, що треба

консолідувати всі українські сили, щоб рятувати те, що ще можна було рятувати. В літі 1915-го р. виготовив для прем'єра Штірка основний реферат про поділ Галичини. В часі виїздів Костя Левицького до Львова Олесницький заступав його і переводив потрібні інтервенції.

А тим часом недуга, що від довшого часу підточувала організм Олесницького, змагалася. Причинилися до того безперечно туга за рідною землею, трагічні воєнні переживання народу і тяжке положення української справи. На весну 1916-го р. прийшов параліж лівого боку, що прикував Олесницького до крісла. Тепер забрався він до списування споминів із свого життя, які на жаль довів тільки до 1897-го року. Вони появилися друком 1935-го р. у Львові. Залишив теж щоденник з часу війни (1914-1917), що був би першорядним джерелом до історії української політики в тім часі. Що з ним сталося, не відомо.

Помер Олесницький 26-го жовтня 1917-го р. у Відні. Поховано його в Стрию при великому здвизі народу і при участі митрополита Шептицького.

Д-р Олесницький перейшов до історії Галицької землі, як один із найкращих її провідників, що весь свій великий талант і велике знання віддав своєму народові, невпинно працюючи на всіх ділянках національного життя, щоб піднести нарід до рівня інших культурних народів.

Д-р КОСТЬ ЛЕВИЦЬКИЙ

Політичний провід галицьких українців перебрав від проф. Романчука д-р Кость Левицький, адвокат і вчений правник (1859—1941). Походив із патріотичної священичої родини і вже замолоду став свідомим українцем та брав лекції практичної праці над народом у читальні «Просвіти» в містечку Нижневі над Дністром, де його батько був священиком. Правничі науки вивчав на львівському університеті і належав там до провідників народовецької молоді. Закінчивши університет із ступнем доктора прав, відбував адвокатську практику, а згодом відкрив адвокатську канцелярію у Львові. Тут і проживав аж до смерті.

З себе був Левицький поставний, репрезентативний, із вродженими культурними манерами, але вдачу мав суху, без полету і широкого розмаху. Відзначався незвичайною працьовитістю, солідністю і витривалістю в праці, в чім допомагало йому його залізне здоров'я. Любив товариство і через це мав серед українського громадянства широкі зв'язки. Дуже скоро включився в громадську працю і не було ділянки національного життя, в якій не брав би активної участі. Його широке знання і велика роблячість робила участь його в провіді різних національних організацій не лише корисною, але нераз прямо необхідною.

Був Левицьким визначним знавцем правничих дисциплін, які залюбки студював. Ще як студент університету дав у 1881 р. почин до заснування, для поглиблення правничого знання, студентського «Кружка правників» і став його головою. У 1889 р. оснував «Часопись правничу» і редагував її здебільша сам аж до 1900 р., коли видання її перебрало від нього Наукове Товариство ім. Шевченка під назвою «Часопись правнича і економічна», а редактором став професор університету Станислав Дністрянский, що пізніше був в австрійському парламенті головою законодавчої комісії. Уложив теж і видав німецько-український правничий словар.

У відрізненні від проф. Романчука відзначався К. Левицький практичним розумом та доцінював вагу економічних справ у житті народу. Тому велику частину своєї праці присвятив економічній

ділянци. Протягом 25 років завідував він, як член Головного Відділу «Просвіти», її фінансовою господаркою і поставив її на тривалі основи. Це йому вдалося купити від польського шляхтича для «Просвіти» триповерховий дім із фронтом до трьох вулиць, у найбільш репрезентативній місці у Львові, в ринку напроти ратуша. Причинився до зміни у 1891 р. статуту «Просвіти», на основі якого товариство перемінилося з чисто освітнього на освітньо-економічне, і видав у 1892 р. для переведення постанов нового статуту підручник: «Що має робити «Просвіта» на основі нового статуту». Велика частина нашої економічної побудови до 1914 р., це діло Костя Левицького, бо все діялося або за його ініціативою, або під його досвідним проводом. Між галицькими економістами старшого покоління займає Левицький одно з перших місць. Завдяки солідному знанню економічних справ був він вибраний в австрійській парламенті головою податкової комісії.

До політичного проводу відбув Левицький основну підготову. Від початку оснований «Народної Ради» був її секретарем і в тім характері взяв участь у конференції намісника гр. Бадені з українськими представниками, що започаткувала т. зв. «нову еру». На цій конференції заявив Бадені, що австрійський уряд хоче і може підтримувати тільки таких українців, які бажають розвивати свою народність у межах Австрії та в напрямі, згідним з ідеєю Австрії. Тому українці повинні піти тою дорогою і зібрати таку партію, що з нею міг би уряд втримувати зв'язки й порозуміватися про вимоги і потреби українського народу. В дискусії над цією заявою Левицький ствердив, що українці мають своє політичне товариство і свою народну програму та нема мови про те, щоб основувати якусь нову партію. «Ми — казав Левицький — стоїмо на становищі, що ми маємо право заступати український нарід, а ніхто інший, і готові порозумітися з австрійським урядом на основі рівноправности нашого народу».⁴⁸

Це був перший відповідальний політичний виступ Левицького. Вже тут виявилися його засади, якими він керувався у своїй політичній діяльності. В політиці він не був максималістом, а радше опортуністом, тримаючися погляду, який часто висловлював: «В політиці треба брати що можна і поки час, щоб не було запізно».

Коли в 1899 р. повсталася національно-демократична партія, Левицький став секретарем її виконного органу — «Народнього Комітету». На цьому становищі виявив великий організаційний хист. Перевів по повітах уконститування повітових комітетів партії, через які при помочі партійної преси (тижневик «Свобода») «Народний Комітет» повів живу і скоординовану працю між народом. Результати цієї організаційної праці виявилися незабаром у ріль-

⁴⁸ Левицький К.: Історія політичної думки... стор 237 і наст.

ничих страйках (1902 р.) і масовому русі за виборчою реформою до парламенту, а опісля до галицького сойму та за оснуванням українського університету. Масові віча по повітах, а навіть по селах, що в них брали участь тисячі народу, сколихнули й освідомили селянські маси, які стали сильніше, як дотепер, підтримувати свій політичний провід. У висліді цього було вибрано в Галичині й Буковині при перших виборах до парламенту на основі загального права голосування коло тридцяти українських послів, з якими уряд уже мусів поважно рахуватися. За національно-демократичною партією заявилося при цих виборах коло 80% голосуючих і тим самим вона перебрала в свої руки провід української політики в Австрії. «Народний Комітет» став генеральним штабом, що кермував українським політичним і національним життям Галичини.

Мабуть у 1906 р. став Левицький головою національно-демократичної партії, в 1907 р. послом до віденського парламенту, а в 1908 р. послом до галицького сойму. При уконституванні посольських репрезентацій по виборах став заступником голови обох посольських клубів (фракцій).⁴⁹ В 1910 р. став головою соймового клубу і Парламентарної Репрезентації у Відні. Таким чином цілий політичний провід опинився цього року в руках Костя Левицького. Коли зважити, що національно-демократична партія мала тоді під своєю контролею всі освітні, культурні й економічні українські організації, то можна сказати, що протягом кількох років був Левицький фактичним диктатором цілого українського національного життя в Галичині. У відрізненні від Романчука, а опісля і Петрушевича, Левицький любив владу і змагав до неї. До проводу дійшов довголітньою працею і великими заслугами, але коли вже його перебрав, умів зручними маневрами, а навіть інтригами в нутрі партії унешкідливлювати опозицію проти себе.

Провід цей перебрав д-р Левицький у вагітних подіях часах. Йшла гарячкова праця над розбудовою всіх ділянок національного життя, велася завзята боротьба за виборчу реформу до сойму і за український університет. Більшість членів Парламентарної Репрезентації була за найгострішою тактикою в парламенті, щоб зломити польську перевагу в Галичині. Левицький заступав концепцію здобування політичних досягів етапами, еволюційним шля-

⁴⁹ В соймі національно-демократичні і радикальні послы творили один посольський клуб. Так само в парламенті національно-демократичні, радикальні і буковинські послы творили спільну Парламентарну Репрезентацію. Тільки вибрані до парламенту у 1907 р. два соціал-демократичні послы (Яцко Остапчук і Семен Вітик), а по виборах у 1911 р. вже сам Вітик, не вступили до клубу, якого соціальна програма майже не різнилася від програми їхньої партії. Натомість польські соціалістичні послы кооперували з польською Парламентарною Репрезентацією, до якої належало поважне число консервативів і великих земельних власників, а в часі війни навіть вступили до неї.

хом. Зручним маневруванням намагався він використовувати принагідні констеляції в парламенті і виторговувати все нові концесії. Йшло йому при цьому теж про різні національні інституції, як «Просвіта», «Наукове Товариство ім. Шевченка», «Сільський Господар» і ін., які розвинули були на широку скалю свою діяльність й якими він дорожив, бо знав, як тяжко приходилося їх розбудувати. Вони користувалися краєвими і державними субвенціями, а у випадку доведення тактики до крайности могли їх стратити й опинитися в скрутному становищі. Тому злагіднював тактику клубу, хоч нераз мусів подаватись під тиском опозиційно настроєних членів. Така тактика приносила користі, бо в наслідок неї українська репрезентація здобувала собі симпатії в парламенті і українців почали вважати за зрілий, конструктивний елемент. Теж і уряд не міг піднести проти такої тактики річевих аргументів.

Проти такої політики Левицького і Парляментарної Репрезентації підносилися з різних боків слова — нераз дуже гострої — критики. Називали її «політикою малих діл», що придушє патос боротьби розворушених мас та усуває зперед їх очей конечну мету, до якої має змагати нарід. Проти політики К. Левицького виступав теж Михайло Грушевський у своїх статтях у «Літературно-Науковім Віснику», що зібрані разом, вийшли окремою книжкою.⁵⁰ Левицький і його приклонники відповідали на ці закиди, що хоч вони часто висувають у парламенті постулат національної автономії, то про здобуття її в сучасних умовах нема найменших виглядів. Треба невпинною органічною працею піднести нарід на вищий щабель і зрівняти його з іншими народами, здобути українське шкільництво включно з університетом, виховати широкі кадри фахової інтелігенції, добитися приймання її до всіх державних і самоурядних урядів і коли так здобудеться фактичну рівноправність з поляками, дійдеться легше до територіяльної автономії. По справедливості треба признати, що в такій політиці Парляментарна Репрезентація мала всетаки поважні успіхи. Таку тактику дораджував українцям парляментарний посол, пізніший фактичний творець чехословацької держави, Тома Масарик. Коли по замаху Мирослава Січинського на намісника гр. Потоцького, українські посли атакували в парламенті гостро галицьку адміністрацію і домагалися національної автономії, Масарик сказав у своїй промові, що «клуб українських послів виказує добрі прикмети, але має теж деякі хиби. Членам партії, що в короткім часі через добру організацію й агітацію дійшли до такої сили, нелегко приходиться стати добрими парляментарними політиками. В політиці треба мати терпеливість і зачинати від малої політичної роботи...»⁵¹

⁵⁰ Грушевський: Наша політика.

⁵¹ Левицький: Історія політичної думки... стор. 481-82.

Не гордував теж Левицький переговорами з поляками, надіючися нахилити їх до зміни політики супроти українців. Часом не повідомляв він своїх клябових товаришів про ці розмови,⁵² або діставши якусь обіцянку від відповідального польського політика, — не виконував гостріших ухвал клябу.⁵³ Це викликувало недовір'я і різні підозріння у деяких більш радикальних і темпераментних послів. Коли справа виборчої реформи до сойму застрягла на мертвому пункті, велися у митрополита Шептицького наради над усуненням Левицького зі становища голови соймового клябу, як настроєного надто компромісово супроти поляків.⁵⁴ Та він погодився на загострення тактики в соймі, що по трилітній завзятій боротьбі довела до зміни виборчої ординації, часткової зміни краевого статуту і згоди поляків на оснування українського університету. Був це перший, засадничого значення позитивний успіх української політики, що заповідав можливість дальших політичних осягів, тим більше, що наступник престолу архикнязь Франц Фердинанд поважно думав про перетворення Австро-Угорщини у федерацію народів. Українське питання перестало бути галицькою домашньою справою, а стало одною з найважливіших державних проблем Австрії, що мусіла знайти свою позитивну роз'язку.

Та цей невпинний ріст сили і значення українського народу в Австрії захмарювала небезпека війни. Конфлікт між Австро-Угорщиною і Росією з кожним роком поглиблювався. Обі держави суперничили між собою на Балканах, а крім того український самостійницький рух у Галичині мусів мати вплив на Наддніпрянську Україну і загрожував великодержавним російським інтересам. Треба було українство в Австрії знищити, а це можна було зробити тільки через побідну війну. Коли в 1912 р. відносини між обома державами загострилися до крайности, скликав Левицький на день 7 грудня ц. р. до Львова нараду найвизначніших представників усіх партій, щоб нарадитися, яке становище мають зайняти галицькі українці на випадок війни. Коло 200 учасників з'їзду по основній дискусії вирішили одноголосно, що в разі збройного конфлікту між Австрією і Росією, ціла українська суспільність стане однозгідно і рішучо по боці Австрії, а проти російської імперії, як найбільшого ворога України.⁵⁵ Рівночасно з'їзд закликав усі українські партії, щоб у найближчому часі створили для представництва інтересів галицьких українців міжпартійну Національну Раду.

Та тоді ще до війни не дійшло. Вибухла вона у 1914 р. Дня 28. червня ц. р., саме в день, коли відбувався у Львові величавий

⁵² Левицький: Історія політичної думки... стор. 486 і наст.

⁵³ Макух ..., стор. 171.

⁵⁴ Моя приватна інформація.

⁵⁵ Левицький: Історія політичної думки... стор. 634-35.

здвиг Соколів і Січей для вшанування 100-літніх роковин народин Шевченка, застрілили сербські революціонери в Сараєві, в Боснії, австрійського престолонаслідника Франца Фердинанда й його дружину. Конфлікт між Австро-Угорщиною і Сербією з цього приводу перемінився завдяки Росії у світову війну.

Коли почалася війна, створили дня 1 серпня 1914 р. національно-демократична, радикальна і соціал-демократична партії у Львові міжпартійну «Головну Українську Раду». Головою її став Кость Левицький. У своїм маніфесті до українського народу з 3 серпня ц. р. станула Рада, по думці ухвали українських нотаблів з 1912 р., по боці Австро-Угорщини проти російської імперії, як найбільшого ворога України. «Побіда Австро-угорської Монархії — писалося в маніфесті — буде нашою побідою. І чим більше буде пораження Росії, тим швидше виб'є година визволення України. Український Народе! Тільки той нарід має права, що вміє їх здобути. Тільки той нарід має історію, що вміє її творити рішучими ділами. Головна Українська Рада кличе Тебе до діла, яким Ти здобудеш нові права, утвориш новий період в своїй історії, займеш належне місце в ряді народів Європи... До бою — за здійснення ідеалу, який в теперішню хвилю з'єднує ціле українське громадянство! Нехай на руїнах царської імперії — зійде сонце вільної України!»⁵⁶ Таке становище Головної Ради було цілком оправдане. Тільки в Австрії мали українці можливість національного розвитку. Побіда Росії означала б знищення усього українського національного дорібку в Австрії. Навпаки, при розбитті, а бодай сильнім послабленні Росії можна було сподіватися повстання української держави, або щонайменше великих уступок у національній ділянці наддніпрянським українцям від російського уряду. А втім, пасивне становище українців були б використали поляки до ще більшого переслідування, а то й повного знищення українців.⁵⁷

Головна Українська Рада не лише закликала українське населення боротися в рядах австрійської армії проти Росії, але ще й створила українську військову організацію «Легіон Українських Січових Стрільців» та видала 6 серпня спільно із створеною нею для організації легіону Боевою Управою мобілізаційний заклик. Повстала теж 4-го серпня у Львові організація українських політичних емігрантів з Росії «Союз Визволення України», метою якого було розбиття Росії і створення на землях, відібраних Осередніми Державами від Росії, незалежної української держави. Союз видав негайно відозву: «До українського народу в Росії!», а 25 серпня заклик до всіх народів Європи в справі моральної підтримки поневоленого українського народу: «До громадської думки Європи». Осібну відозву до українського населення на Буко-

⁵⁶ Левицький: Історія політичної думки... стор. 720-722.

⁵⁷ Лозинський М.: ..., стор. 15-16, Стахів М.: ..., том I, стор. 77.

вині видав 2 серпня Союз українських парламентарних і соймових послів Буковини.

Всі ці організації діяли спочатку незалежно від себе. Але вага моменту вимагала створення на час війни всеукраїнської національної організації, що вела б одноцілу політичну акцію і репрезентувала цілу акцію на зовні. Коли російські війська зайняли Галичину і Буковину, з'їхалися українські політичні представники до Відня і там повстала 5-го травня 1915 р. така одноціла організація, зложена із представників галицьких і буковинських політичних партій та Союзу Визволення України, «Загальна Українська Рада». Головою її став знову Кость Левицький, а першим заступником голови буковинець Микола Василько. Таким чином Левицький став на час війни виразником українських змагань і представником українських інтересів перед австрійським і німецьким урядами.

Вибух війни заскочив український провід, який мав надію, що австро-сербський конфлікт буде зльокалізований. Організаційно українці не були приготовані до війни. Левицькому прийшлося аж тепер творити «Головну Українську Раду» і полагоджувати непорозуміння між проводами Соколів і Січей, щоб можна було приступити до творення українського легіону. Тому Левицький перебував у Львові, хоч йому треба було з'явитися негайно у Відні з готовими вже до уряду домаганнями. Бо політична констеляція склалася знов на некористь українців. Із смертю архикнязя Франца Фердинанда рішальний голос у всіх справах перейшов знов до старого цісаря Франца Йосифа, знаного з своєї прихильности до поляків. У спільнім австро-угорським уряді сидів, як міністер скарбу, здеклярований противник українських політичних аспірацій, поляк Лев Білінський, а міністер закордонних справ маляр гр. Берхтольд, не був добре зорієнтований в українських справах. Було ясным, що поляки, які в тому часі підносили свої претенсії до українських земель аж по Дніпро, використають усі свої впливи, щоб не дати українцям стати рівнорядним з ними партнером в австрійській політиці, а українській справі стати міжнародньою проблемою. Для поборовання тих затій треба було бути заздалегідь приготованим і використати сприятливі умови перших днів війни, чого на жаль не зроблено.

Аж 14 серпня приїхав Левицький до Відня. Був у президента міністрів гр. Штірка, у міністра закордонних справ гр. Берхтольда, який повідомив його, що німецький уряд интересується становищем українців до війни та у міністра війни ген. Кробатіна. Цей останній обіцяв йому, що справа українського легіону буде полагоджена позитивно. Для пильнування українських справ у Відні створив Левицький парламентарну комісію з послів Євгена

Олесницького, Євгена Левицького і Миколи Василька, а сам вернувся до Львова.

А тимчасом воєнні операції на російському фронті взяли некорисний для Австрії оборот. Сталося це завдяки зраді австрійського старшини генерального штабу, що видав перед війною російській розвідці пляни операцій австрійських військ на тому фронті та й завдяки чисельній перевазі російських армій. Армії ті розбивали австрійські з'єднання, дня 3 вересня зайняли Львів і змусили противника відступити за Сян і в Карпати.

Австрійські команди почали розглядатися за причинами цих катастрофальних невдач. Використали це поляки, щоб розрахуватися з українцями та скомпромітувати й обезцінити українське питання в очах компетентних чинників Австрії. Вони обвинуватили ціле українське населення в москвофільстві і зраді австрійської держави. Навіть намісник Коритовський посилав такі звідомлення до центрального уряду у Відні.⁵⁸ Польські старости почали масово арештовувати не лише нечисленних москвофілів, але й українських священиків і світську інтелігенцію та запроторювати їх до концентраційних таборів. Вістки про українську «зраду» дісталися і до старшинського корпусу. Наслідком того були масові еґзекуції українського населення під закидом шпіонажі. Легенда ця поширилася теж у запіллі та в урядових колах.

По цім страшнім ударі прийшла невдача з легіоном Січових Стрільців. Начальна команда обмежила його чисельний стан до 2.500 людей, навіть без доповняючого коша. Частинна вина такого обороту справи була теж по українському боці. Коли польський легіоновий рух мав свого поважного ідеолога і провідника, Пілсудського і був ним так зорганізований, що вже в перших днях війни частини легіону вступили на російську територію, то Січове Стрілецтво не мало свого авторитетного провідника, не мало відповідного числа вишколених старшин і тому з вибухом війни не було ще як слід зорганізоване. До того політичний провід не мав ясної думки, чи легіон має бути формацією фронтвою, чи радше запільною, з пропаґандивним завданням і схилився радше до другої концепції.⁵⁹ Треба було негайно подбати про іменування військовою владою вищого ранґою старшини українця, до якого ця влада мала б повне довір'я та приділення більшого числа старшин українського походження з австрійської армії. Це розходилося з ідеологією основників Січових Стрільців, але могло забезпечити спочатку війни створення більшої української військової формації. Цього не зроблено, а до того голова Січового Союзу посол Кирило Трильовський виїхав без відома Головної Ради до Відня і став на власну руку робити в міністерстві війни заходи

⁵⁸ Стахів: ..., т. I. стор. 166 і наст.

⁵⁹ Думін О.: Історія легіону Українських Січових Стрільців, стор. 268 і наст.

в справі створення легіону.⁶⁰ На жаль завдяки довголітнім польським доносам і своїм виступам в парламенті мав Трильовський в урядових кругах марку здекларованого ворога Австрії і тому його акція радше пошкодила, ніж допомогла справі.

Аж у половині серпня полагодив Левицький, здавалося позитивно, справу створення легіону. Та тоді вже стали виявлятися невдачі австрійських військ у Галичині і стала поширюватись легенда про зраду українців. Заходи поляків, щоб не допустити до створення більшої української військової формації, що стояла б на перешкоді реалізації їх політичних плянів, знайшли для себе пригожий ґрунт. У замішанні, що наступило в наслідок відвороту армій у Галичині, подбали вони про обмеження стану легіону до 2.500 людей. Така формація була призначена на скору ліквідацію і тільки завдяки високому патріотизмові стрілецьких старшин, легіон проіснував у невеликому складі аж до кінця війни. Так відпав чинник, що міг стати сильною підпорою політичного проводу в його змаганнях та відіграти рішальну роль по розпаді Австрії.

В таких умовах стало перед Левицьким велике завдання очистити українців в опінії урядових чинників від закиду зради, висвітлити їх становище та прихилити ці чинники до зрозуміння українських постулятів. Треба було на це багато конференцій, меморіялів і пропаганди в пресі та осібних виданнях. Треба було теж рятувати запроторених невинно до концентраційних таборів людей і зорганізувати поміч розміщеним по таборах евакуованим з прифронтових полос і втікачам. Увесь тягар цієї праці спочивав на Левицькім, хоч мав він до помочі членів Головної Ради, Народнього Комітету, Парламентарної Репрезентації, а опісля президії Загальної Ради. У своїх заходах знаходив Левицький часто поміч у президента міністрів Карла Штірка, що його знав від 1911 р., коли він став пре'ером і через те набрав до нього великого довір'я.

Левицький предложив гр. Штіркові і міністрові закордонних справ Берхтольдві домагання українців, а саме створити український Коронний Край в Австрії і зорганізувати на відбитих від Росії українських землях незалежну державу. Те саме повторив він 24 серпня німецькому урядові, що запросив його до Берліна, щоб довідатися безпосередньо з його уст про становище українців до війни та про їхні домагання. Про ці запросини повідомив Левицького гр. Берхтольдві, висловлюючи своє враження, що німці мабуть не довіряють австрійському урядові, просив його, щоб він не представляв перед ними відносин в Австрії в лихому світлі. Левицький обіцяв це міністрові. І цієї обіцянки притримувався.

⁶⁰ Трильовський К.: ..., стор. 6, Левицький К.: Історія визвольних змагань ... стор. 17.

На нараді в Берліні німці обіцяли Левицькому, що будуть підтримувати українські визвольні змагання. Теж і гр. Берхтольд по повероті Левицького до Відня заявив йому, що Австрія стоїть супроти українців на такім самім становищі, що й німці. Зокрема щодо Галичини заявив він, що українці мусять стати вільними від поляків.⁶¹

Так почався змаг між послабленими політично українцями під проводом Левицького і, найбільш по німцях впливовими в Австрії, поляками. Боротьба ця була утруднена тим, що в Австрії панував абсолютистичний режим, парламент аж до смерти цісаря не був скликуваний, і тому бракувало трибуни для публічних українських виступів. Треба було обмежитись до переговорів з рішальними австрійськими чинниками. Ситуацію погіршило те, що з початком 1915 р. уступив зі свого становища міністер закордонних справ гр. Бертольд. Його місце зайняв змадаризований закарпатський руснак барон Буріян, у дійснім цього слова бюрократ, людина скрита, обмежена, що не мала жадної своєї концепції щодо майбутности австрійської монархії та її народів. Залишився прем'єр Штірк, з яким Левицький був у безпереривнім контакті. Штірк йшов на загал йому на руку і завдяки цьому вдалося багато зробити для висвободжених наших невинних людей з тюрем і концентраційних таборів, для матеріальної безпеки українських втікачів і виселенців з Галичини, створення на еміграції українського шкільництва, розвинення діяльности освітньо-культурних товариств, тощо.

Становище Левицького від початку було дуже тяжке. Цілу Галичину зайняли російські війська, в Австрії поширилася легенда про українську зраду. До цього виявилось, що наддніпрянські українці відкинули австрофільську орієнтацію галицького проводу і Союзу Визволення України та не виявляли ворожих до Росії тенденцій. Тим самим українська проблема стратила для центральних держав свою ціну. Левицький докладав усіх зусиль, щоб положення, в якому опинилися галицькі українці, змінити на краще. Але не вважав за відповідне виносити на денне світло це пекло, яке пережив наш нарід спочатку війни, гостро проти цього протестувати та енергійно домагатися зміни режиму та реалізації українських постулятів. Частими конференціями й основними меморіялами сподівався він досягнути своєї мети. Маючи певні успіхи у гр. Штірка, вірив усьому, що той йому говорить.

Таку тактику Левицького, а зокрема надто велике довір'я його до гр. Штірка гостро засуджували багато членів Парламентарної Репрезентації. Вони закидали теж йому тісну кооперацію з буковинським послом Васильком, що мав вправді широкі зв'язки в австрійському політичному світі, але був тоді стовідсотковим ав-

⁶¹ Левицький: Історія визвольних змагань... стор. 27 і наст.

стрійським патріотом. Левицький не звертав уваги на цю критику. Він був переконаний, що тільки дорогою, якою йшов, добеться здійснення українських домагань.

Коли легенду про українську зраду вдалося знеутралізувати і заснувалася Загальна Українська Рада, Левицький разом з президентом Ради, виступив перед Штірком з енергійним домаганням, щоб уряд приступив до реалізації українських політичних постулатів. Домагання ці йшли в тім напрямі, щоб уряд приступив негайно до приготування поділу Галичини. Ці вступні кроки мали виглядати так, що губернатором Галичини на час війни мав би бути іменований німецький військовик, політична адміністрація, суд і інші уряди в Східній Галичині мали б бути обсаджувані ступнево українцями, а при їх браку німцями, мала б бути припинена діяльність автономної репрезентації, що була джерелом переслідування українського населення, українська мова мала бути введена в усіх урядах як внутрішня урядова мова, шкільництво мало бути переорганізоване, та заснований український університет. Крім цього домагався Левицький, щоб були покарані цивільні і військові урядовці, що спричинили переслідування і криваві езекуції над українським населенням та щоб уряд на відзисканих галицьких теренах приступив до відбудови знищеної країни і відшкодував населення за матеріальні втрати, які воно понесло в наслідок воєнних дій.⁶² Щодо українських земель, відбитих від Росії, домагалася президія Загальної Ради, щоб вони не були злучені з відбитими польськими землями, але щоб з них створити тимчасово окрему адміністраційну одиницю, щоб в ній на адміністраційних урядовців приймано українців та щоб населення мало змогу розвивати там своє національне життя.⁶³

Гр. Штірк по кількох конференціях з президією Загальної Ради і по засягненні ним опінії найвизначніших німецьких знавців міжнародніх відносин в Австрії, обіцяв зрушити справу поділу Галичини з місця і вирішити її з міродайними чинниками. Дня 20. липня 1915 р. цісар іменував намісником ген. Германа Коллярда, хоч щоправда, домагалася того від цісаря теж Начальна Команда армії. Дня 7 вересня повідомив Штірк Левицького в присутності послів Олесницького і Василька, що на коронній раді, в якій взяли участь він, як австрійський прем'єр, угорський президент міністрів гр. Стефан Тіса, міністер закордонних справ бар. Буріан і німецький представник, вирішено перевести поділ Галичини, що наступить по закінченні війни.⁶⁴ Цей факт утвердив ще більше Левицького в переконанні про правильність його поступовання.

В 1915. р. звільнили австрійські і німецькі війська від російсь-

⁶² Левицький: Історія визвольних змагань... стор. 146 і наст.

⁶³ Левицький: Історія визвольних змагань... стор. 218 і наст.

⁶⁴ Левицький: Історія визвольних змагань... стор. 225 і наст., Лозинський: ..., стор. 20.

кої окупації більшу частину Галичини зі Львовом та зайняли всі польські землі, що входили в склад російської держави, а з українських Холмщину, Підляшша і західню Волинь. Прийшов час, коли уряд мав виявити своє становище до українських домагань.

Ген. Коллярд був чесною і безсторонньою людиною та прихильний до українців. Він усунув деяких найбільш шовіністично настроєних старостів та великого ворога українців, віцепрезидента Краєвої Шкільної Ради, Дембовського. Брав теж до уваги приймання українців до адміністраційної служби та іменував старостою одного з найважливіших повітів, Дрогобицького, свідомого українця, полковника барона Гужковського. Об'їхавши відбиті галицькі терени, дбав, відповідно до вимог українського проводу, про налагодження допомоги знищеному війною українському населенню. Тому поляки ставилися до нього неприхильно. Але Коллярд незабаром несподівано помер, а його наступник, генерал барон Ерік Діллер, що був перед тим генерал-губернатором в Люблині, піддав під повний польський вплив. В Галичині залишилося все по старому.

Не краще представлялася справа на відбитих від Росії північно-західніх українських землях. Для військової адміністрації поділено землі, відбиті від Росії, на два генерал-губернаторства: Північні землі обняла в управу Німеччина, з осідком генерал-губернаторства у Варшаві, а полудневі землі обняла Австрія, з осідком генерал-губернаторства в Люблині. Таким чином українські землі злучено з польськими, адміністраційними урядовцями стали майже виключно поляки, що в супереч інструкціям Начальної Команди завели, побіч німецької, польську мову, як урядову, повели полонофільську політику та ставили перешкоди спробам організації українського національного життя. Боротися з таким станом було дуже важко, бо свідомої української інтелігенції на місцях було дуже мало, а доступ туди інтелігентних сил із Галичини із-за воєнних дій був утруднений. Про визвольну українську пропаганду на цих теренах не було мови.

Левицький разом з президією Загальної Ради заходився, щоб усними конференціями і вношенням меморіалів до різних урядових чинників цей стан змінити. Він добився того, що віцепрезидентом галицького намісництва був іменований українець, Володимир Децикевич та що з Січових Стрільців створено полкову формацію. Начальна команда видала нові інструкції, як адміністрація має поводитись з українським населенням на терені люблинського генерал-губернаторства, а Січові Стрільці дістали дозвіл заложити на Волині свої вербункові станиці. Персонал цих станиць займався заснуванням українських шкіл, в яких учив сам або обсаджував їх спроваджуваними зі Львова учительками. Щодо решти справ Штірк заявляв, що у воєнному часі реформи

треба переводити ступнево, та що по закінченні війни всі домагання українців будуть сповненні.

А тим часом 21. жовтня 1916 р. син провідника австрійських соціалістів, д-р Фрідріх Адлер, застрілив гр. Штірка на знак протесту проти абсолютистичного режиму в Австрії і нескликування парламенту. На його місце став 31. жовтня президентом міністрів д-р Ернест Кербер, що був уже прем'єром у 1900-1904 рр.

Дня 5 листопада появився маніфест німецького й австрійського цісарів про створення з відбитих від Росії польських земель — польської держави. День перед тим вийшов декрет австрійського цісаря про відокремлення Галичини та повну її автономію. В письмі тим, зверненім до президента міністрів, д-ра Кербера, цісар, згадавши про створення польської держави і висловивши подяку «краєві Галичини» за багато доказів відданости та за багато великих і тяжких жертв під час війни, говорив: «Є отже моєю волею в хвилі, коли повстає нова держава, рівнобіжно з цим розвитком подій також краєві Галичині надати право самостійного влаштування своїх краєвих справ аж до повної міри того, що погоджується з приналежністю його до цілоти держави і з її користю, та дати цим населенню Галичини за поруку національного й економічного розвитку».⁶⁵ Означало це погребання українських надій на поділ Галичини і створення окремого автономного українського краю в Австрії та віддання галицьких українців у польські руки.

Справа ця викликала таку бурю в українськiм громадянстві, що Левицький і Василько мусіли зректися проводу в Загальній Раді і вона перестала існувати. Політичний провід перейшов знову до Парляментарної Репрезентації. Та між послами було таке роз'ярення, що головою Репрезентації мусів стати знаний з великого такту і пошани у всіх 74-літній Романчук. Аж коли пристрасті заспокоїлись, перебрав по році провід Парляментарної Репрезентації Євген Петрушевич.

По цих подіях Левицький психічно заломився. Він був безперечно високо ідейною і безкорисною людиною і вірив, що своєю тактикою доб'ється здійснення українських змагань. Знаючи прем'єра Штірка ще від 1911 р., мав до нього повне довір'я і був до кінця переконаний, що справа відокремлення Галичини була ділом Кербера.⁶⁶ Та всі позначки вказують на те, що Левицький у тому помилявся.⁶⁷

Взагалі поділ Галичини не був легкою справою. Австрія від смерти архикнязя Франца Фердинанда не мала у проводі сильної індивідуальности, що визнавалася б у національних проблемах монархії, мала б сталі політичні погляди і пляни та намагалася б

⁶⁵ Лозинський: ..., стор. 20.

⁶⁶ Левицький: Історія визвольних змагань ... стор. 425.

⁶⁷ Крезуб А.: ..., стор. 4.

переводити їх послідовно в життя. Тому австрійська політика була все хиткою і тяжко було їй здобути в якійнебудь справі на якийсь рішучий крок. Зокрема в справі Східньої Галичини уряд здавав собі ясно справу з того, що її заселює в переважній більшості свідоме національно українське населення та що такого чисельного народу не можна заганяти політикою сталої негачії в розпучливе положення, і тому йшов часом українцям у їх домаганнях на деякі поступки. З другого боку завдяки впливам польської шляхти, передусім на цісарському дворі, і польського високого урядництва та військового старшинства, витворився у мірдайнних австрійських колах погляд, що зпоміж усіх австрійських слов'ян тільки поляки є певним і надійним елементом для Австрії, і тому в їх політичних комбінаціях польська справа відігравала поважну роллю. Само собою, що польський провід дбав, щоб ці настрої використати для своїх цілей якнайкраще. Єдиною перешкодою в цьому була Німеччина, що в розв'язці польської справи суперничала з Австрією.

Головними представниками польських інтересів перед австрійським урядом були Леон Білінський і Міхал Бобжинський. Перший був спочатку війни міністром спільного австро-угорського скарбу й управителем Боснії і Герцоговини. З початком 1915. р. уступив він зі свого становища і став головою польської Парляментарної Репрезентації. Як трикратний міністер австро-угорського скарбу і протягом девяти років губернатор австро-угорського банку, потрапив виробити собі у цісаря великі впливи і довір'я. Бобжинський знову був членом австрійського кабінету міністрів як міністер для Галичини. Становище міністра для Галичини здобули поляки від уряду ще у 1871. р., а головним його завданням було пильнувати, щоб уряд не робив жадних поступок українцям, що послаблювали б панівне становище поляків у Галичині. Бобжинський, професор польської історії на краківському університеті, був людиною поважною і, як член польського консервативного табору, міг легко знайти спільну мову з консерватистом Штірком. Він мав теж доступ до цісаря, що вважав його за безсторонню людину, бо як намісник Галичини в 1908–13 рр. старався перевести виборчу реформу до сойму і нахилив поляків до уступок українцям. Таких противників не легко було перемогти Левицькому, що не мав більших — передусім товариських — зв'язків з мірдайнними чинниками та не міг аж до смерти цісаря добитися авдієнції у нього. Єдиною людиною, що мав кожної хвилини доступ на цісарський двір, був митрополит Шептицький, та він був тоді в російській неволі.

З початком війни робили поляки заходи, щоб Австро-Угорщина видала зладжену Бобжинським і Білінським проклямацію до поляків, в якій заповіла б злуку цілої Галичини з визволеними від Росії польськими землями і створення з цих земель по війні

польської держави, яка ввійшла б, як третій член, у склад австро-угорської монархії. За цим проектом мав бути цісар і гр. Берхтольд, але спротивилася йому гр. Тіса і німці. Тіса протривав тому, що в триалістичній системі мадярські впливи послабили б, а німці висували аргумент, що така проклямація стала б на перешкоді до можливого заключення миру з Росією. На ділі цісар Вільгельм і його канцлер Бетман-Гольвег плянували злуку російської Польщі в якимнебудь виді з Німеччиною, з границями по змозі найдаліше висуненими на схід, щоб вона була захореною німецької території від Росії. Тому з початком війни видала німецька команда відозву до поляків, в якій заповідала визволення їх із російського ярма і так Німеччина випередила Австрію.⁶⁸

Німеччина могла сподіватися спротиву галицьких поляків проти такої розв'язки і, щоб їх послабити, могла підтримувати поділ Галичини. Хоч не маємо на це жадних даних, то не виключене, що під німецьким тиском коронна рада дійсно ухвалила поділ Галичини, про що Штірк повідомив Левицького. Але — якщо б так було, — то уряд, як це звичайно діялося в Австрії, рахуючися з деякими можливостями, які ще могли наступити, відложив переведення поділу аж на час по війні.

Та війна затяглася і німецькі та австро-угорські людські резерви стали вичерпуватися. Тоді Німеччина звернула увагу на окуповані польські землі, на яких Росія не мала часу перевести військового побору. Німецький уряд висунув проєкт створення на цих землях польської держави, що могла б виставити відповідну армію по боці центральних держав. Так прийшло до проголошення обома цісарями створення польської держави. Мала вона бути у зв'язку з Німеччиною, очолювана династом німецького роду.⁶⁹

Таким чином австро-польська розв'язка польської проблеми була погребана. Була це фактично програна політики австрійських поляків. Австрія не мала сили такому вирішенню спротивитися. Але, щоб зовсім не відштовхувати від себе поляків, і залишити для себе на всякий випадок фіртку, цісар і уряд — знову за підшептами Білінського і Бобжинського, — вирішили видати декрет про відокремлення Галичини. Щоправда, вартість декрету була — мабуть на вимогу військових кругів — сильно послаблена тим, що відокремлення мало бути полагоджене парламентарним шляхом, отже була ще надія недопустити до його виконання. Декрет, як можна вичитати в деяких німецьких працях, приготував таки Штірк і саме він був за тим, щоб відокремлення перевести виключно цісарським патентом, позапарламентарним шляхом.⁷⁰

Так став Левицький, а в дійсності галицькі українці, жертвою політичної розгри між Австрією і Німеччиною. Першу рунду змагу

⁶⁸ Pobóg-Malinowski: ..., т. I. стор. 245 і наст.

⁶⁹ Pobóg-Malinowski: ..., т. I. стор. 282.

⁷⁰ Крезуб: ..., стор. 4.

з поляками українці, як політично слабші, програли. Це звичайна річ, що по кожній політичній чи мілітарній невдачі люди шукають винуватця, що її спричинив. В даному випадку вся лютя за політичну програму спала на Левицького. Закидали йому, що дався вколисати обіцянкам Штірка, що не мав зв'язків з іншими міродайними чинниками, що не довідався завчасно про плянований декрет і не перешкодив його проголошенню. В наслідок того не міг він вже сповняти своїх дотеперішніх функцій.

Невдача ця сильно пригнобила Левицького. Він відчував теж жаль до своїх парламентарних товаришів за те, що усунули його від проводу. Він, правда, приїздив часом на засідання парламенту і виголосшував з доручення президії промови, але здебільша пересиджував у Львові, де урядовав як голова «Народнього Комітету», спираючися на своїх давніх приятелях. Таким чином витворилися фактично два політичні проводи: один у Відні, а другий у Львові, що суперничили між собою. Усунути цю аномалію не було можливости, бо в часі війни годі було скликати нормальний з'їзд партії. Справу полагоджено аж на партійному з'їзді на весну 1919. р. у Станіславові, коли партія прийняла нову назву «Трудова партія» і вибрала новий партійний провід. Відношення Левицького до Петрушевича було поправне, але холодне і недовірливе. Тому Петрушевич не втаємничував його в свої пляни, але мав у «Народньому Комітеті» своїх людей, як Кивелюк, Голубович, Цегельський, Панейко, через яких впливав на діяльність екзекутиви.

Та доля судила Левицькому відіграти ще раз провідну ролю. Українська Національна Рада, якої він був членом, прийняла дня 19. жовтня 1918. р. у Львові постанову про створення на українських землях Австро-Угорщини української держави. Постанову цю проголосив Левицький у наступну неділю численним масам на площі Св. Юра. В день прийняття історичної ухвали створила Національна Рада три свої делегації: У Відні, Львові і Чернівцях. Головою львівської делегації став 27. жовтня Левицький, як найвизначніший з перебуваючих стало у Львові українських парламентаристів. В цім характері провадив він переговори з намісником ген. Гуйном у справі передачі влади в українські руки, а коли переговори ні до чого не довели, доручив він, в часі неприсутности през. Петрушевича, тайному Військовому Комітетові перебрати 1. листопада владу у Львові і в краю в українські руки, що той виконав. Дня 9. листопада став Левицький головою першого українського уряду, Ради Державних Секретарів.

У зв'язку з 1-им листопада повстали у нас деякі непорозуміння. Є люди, що при обговорюванні цієї історичної події не згадають зовсім про Національну Раду і роблять Вітовського єдиним спричинником і творцем 1. листопада. Інші говорять, що члени

Ради, стже й Левицький, дораджували відложити збройний виступ на кілька днів, але Вітовський відкинув рішуче ці поради і назначив виступ на 4 годину 1. листопада.⁷¹ Виходило б з того, що він діяв проти волі Національної Ради, і тому йому єдиному треба приписати заслугу, що переворот відбувся.

На ділі справа представлялася інакше. Від 19. жовтня існувала вже Національна Рада, що була в тодішніх умовах українським урядом для Галичини. Провід Ради перебував у Відні і добирався від австрійського уряду, щоб він наказав намісникові передати владу українцям. Але заходи ці не давали успіху і тоді провід вирішив, що якщо уряд до кінця жовтня такого приказу не видасть, то 3. листопада має зібратися у Львові повна Національна Рада для вирішення дальшого поступовання.

Але події йшли з головокружною швидкістю. До відома львівської делегації Ради під проводом Левицького, якої зверхність над собою признавав Військовий Комітет, дійшло, що 1. листопада має приїхати до Львова з Кракова польська Ліквідаційна Комісія, щоб перебрати від намісника владу у свої руки. Делегації Ради прийшлося взяти на себе права і обов'язки повної Національної Ради і негайно прийняти якесь рішення. Відпоручникам Ради під проводом Левицького намісник заявив, що українцям влади не передасть. Тоді виринула справа збройного перевороту. Тому, що перебрання влади було призначене на пізніше і організація не була ще як слід переведена, у нікого не було певности, що акція вдасться.⁷² Само собою, що члени Ради, на яких лежала вся відповідальність, розважували всі можливості, між іншим теж відложення перевороту на кілька днів. За таким відложенням був і Кость Левицький. Та коли виявилось в дискусії, що тільки негайна акція дає гарантії успіху, Рада одностайно постановила виконати акт перевороту вдосвіта 1. листопада і віддала Вітовському начальну команду над українським військом.⁷³ Навіть така правдомовна людина, як д-р Макух, заступник голови львівської делегації, що був тоді у Львові, не згадує у своїх споминах про жадні непорозуміння з того приводу. Він каже тільки, що хоч ще збройні українські сили не цілком були готові, провід Української Національної Ради у Львові разом із головою Центрального Українського Військового Комітету, рішив сягнути по владу силою вже вночі з 31. жовтня на 1. листопада...»⁷⁴

Безперечно, що на таке вирішення Ради вплинула рішуча заява Вітовського, що до військового виступу все підготоване та якщо він не відбудеться негайно, то пізніше може не вдатися. В цьо-

⁷¹ Ріпецький: ..., стор. 205.

⁷² Лозинський: ..., стор. 39.

⁷³ Левицький: Великий зрив ... стор. 124 і наст.; Розпад Австрії і українська справа ..., стор. 56 і наст.

⁷⁴ Макух: ..., стор. 227.

му велика Вітовського заслуга. Та всетаки мусимо прийняти, що збройний переворот вирішила Національна Рада під проводом Левицького, а Вітовський виконав її приказ. Без того ледве чи переворот був би відбувся, бо теж деякі старшини були за відложенням виступу.⁷⁵

Поляки були заскочені українським виступом і, не знаючи, який оборот візьме справа, заініціювали з українцями переговори. Це йшло по лінії попередньої тактики Левицького і він на них пішов. Та для справедливості треба додати, що ці переговори апробували майже всі члени Національної Ради. Вони були під враженням проголошеного през. Вилсоном клича про самовизначення народів, вірили, що на його основі здобудуть для своїх земель незалежність і хотіли виказати свою добру волю в налагодженні відносин з національними меншостями. З-окрема гарячими прихильниками цих переговорів були українські соціал-демократи, які змагали до «згідного і мирного» полагодження українсько-польських взаємин. Мабуть з цієї причини залишився Державний Секретаріят увесь час боїв у Львові, хоч було б краще, коли б був призначив до цих переговорів окрему делегацію, а сам виїхав зі Львова, осів в іншому місці і присвятив усі сили праці для організації держави, а в першій мірі організації збройної сили. Правда, Левицький пояснював своє становище тим, що залишення урядом Львова викликало б погане враження в краю, але мабуть він таки тоді вірив в потребу цих переговорів і тому волів бути на терені, де вони відбувалися. Що поляки вважали Левицького відповідним партнером до пертракцій, свідчить про це факт, що коли по залишенні українськими військами Львова Державний Секретаріят переїхав до Тернополя, польський представник Олександр гр. Скарбек прислав туди Левицькому пропозицію вести далші переговори.

У Львові, серед розгару боїв, і в Тернополі, де Секретаріят був більше, ніж на половину, zdeкомплетований і мав утруднений зв'язок з краєм, не міг Левицький проявити такої кипучої діяльності, як перед тим. Та все таки поклав він великі заслуги тим, що під його умілим проводом Національна Рада і Секретаріят створили організаційним і законодавчим шляхом перші основи галицької державности.

В першій половині грудня зажадали від Левицького деякі члени уряду, щоб він ізза малої і добре непервіреної справи уступив зі свого становища. Розходилося тут про закид зловживання у торгівлі нафтовими продуктами, що його висунув соціал-демократичний член Національної Ради Семен Вітик, який хотів стати і фактично став диктатором Дрогобицького нафтового басейну, — з очевидною метою скомпромітувати тодішній уряд і так лег-

⁷⁵ Кузьма: ..., стор. 60.

ше добитися своєї цілі. Використала це давня партійна опозиція проти Левицького під проводом д-ра Цегельського. Левицький погодився на це без спротиву. Може не мав уже сили боронити, як передше, своїх позицій, а може не вірив в успіх українсько-польської війни. Загальна справа понесла через це велику втрату, бо його наступник, д-р Голубович, ані талантом, ані досвідом, не дорівнював Левицькому. В уряді Левицький більше участі не брав, а тільки залишався членом Національної Ради, в якій був головою комісії, що випрацювала в Станиславові закон про виборчу ординацію до майбутнього західньо-українського союму. В цьому характері спротивився він пропозиції Секретаріату Внутрішніх Справ під проводом д-ра Макуха, щоб польській меншості признати коло 18^{0/0} мандатів. Число польських представників у соймі устійнено, відповідно до числа населення, на 14,6^{0/0}.⁷⁶

Перед травневою польською офензивою в Галичині виїхав Левицький до Відня і вже там залишився. В серпні 1919 р. помістив він в «Українським Прапорі» у Відні статтю, яка спричинила незабаром небажані ним певно наслідки.⁷⁷ В цій статті автор стверджував, що намагання українців створити на своїй території власне державне життя не вдалося через війну з переважаючими силами Польщі і большевиків. Тому виявляється konieczність скоротити стратегічно фронт і шукати партнера, що був би зацікавлений у тому, щоб жити в союзі з Україною.

Левицький заявився проти концепції польсько-румунсько-українського союзу, що мав би стати на заході заборолом проти Німеччини, а на сході проти Росії, як дуже небезпечної для українців. Такий союз привів би до втрати Басарабії, Буковини і частини Закарпаття в користь Румунії, а Галичини, Холмщини, Волині, навіть Правобережної України в користь Польщі, в ім'я ягайлонської ідеї йти на німців і боронити західню культуру. Проте, що чекало б українців у такому союзі, вчить історія приналежності українських земель до Польщі в давніх часах, історія Галичини в часі перебування її під Австрією і теперішній режим на окупованих Польщею землях.

Щодо Росії, то вона, на думку Левицького, мусить зорганізуватися на конституційно-демократичних засадах. Виринає потреба перемир'я української армії з противольшевицькими російськими військами, щоб спільно знищити большевизм. Дипломатичні чинники обох сторін повинні підготовити підстави союзу обох держав, України і Росії, що став би заборолом проти посягань поляків і румунів.

Польща йшла по лінії винищування українського народу підриванням економічних основ життя українських мас та загладою

⁷⁶ Макух: ..., стор. 244.

⁷⁷ Левицький: «Куди дорога».

культурного і політичного життя українців. Росія не загрожувала Україні в такій мірі в першій і другій ділянці, а щодо третьої, то повинна зревідувати свої дотеперішні погляди і признати, що українці мають право до свого самостійного державного життя.

Галицькі українці поборювали і будуть поборювати національне русофільство, як національну зраду. Але що іншого політичне русофільство з боку українців і політичне українофільство з боку москалів, як сполук двох державних інтересів.

Коли російські чинники — кінчав статтю Левицький — мають приступити до організації російської держави, коли їм потрібна всяка поміч на полі бою, а антанта бажає вирішити східноєвропейське питання, прийшов час до здійснення цього політичного питання.

Стаття Левицького була виявом прикметного Левицькому політичного реалізму. Він не проповідував капітуляції українців перед Москвою, а тільки хотів спрямувати українську політику на інші шляхи від тих, на яких вона тоді знаходилася.

По національній катастрофі в листопаді 1919 р. і приїзді през. Петрушевича до Відня, зблизився до нього Левицький, ставився до нього льояльно та в усьому його підпирав. Петрушевич іменував Левицького головою колегії своїх уповноважених, себто екзильного уряду, і уповаженим для закордонних справ. На цьому становищі відіграв Левицький вирішну роллю в новій спробі налагодження українсько-польських взаємин. А саме Польща не мала ще устійнених границь, польський уряд не був певний, чи побідні держави признають Галичину Польщі, і тому звернувся до през. Петрушевича з пропозицією безпосередніх переговорів. Польські пропозиції йшли дуже далеко та остаточно оформилися в предложенні федерації Галичини з Польщею при повній самостійності українців під проводом през. Петрушевича в управі цілої території, крім військових і закордонних справ.⁷⁸ Тодішній референт українських справ у польським міністерстві закордонних справ, гр. Станислав Лось писав у своїх пізніших публікаціях, що польський уряд був готовий погодитися навіть на прилучення Волині до сфедеризованої з Польщею Галичини. Впевняв він теж, що така розв'язка не була б зустрілася із спротивом польського громадянства, бо тоді очолювали уряд члени націонал-демократичної партії (т. зв. вшехполяків), що ставилась все найбільш непримиренно до українців. Через згоду цієї партії на таку розв'язку, була б, на думку гр. Лося, відпала головна перешкода польсько-українського порозуміння.

През. Петрушевич був за тими переговорами, та їм рішуче спротивився — в супереч дотеперішній своїй тактиці — Левицький і потягнув за собою інших членів уряду. Годі тепер

⁷⁸ Диви: Спомини о. Войнаровського.

сказати певно, що вплинуло на таке його становище. Може вірив українським представникам у Парижі, які у своїх донесеннях впевнили, що справа незалежної галицької держави буде певно позитивно полагоджена, може на основі свого довголітнього досвіду прийшов до переконання, що переговори з поляками ні до чого не доведуть, а може діяли тут теж мотиви особисто-престижевого характеру.

Після призначення Радою Амбасадорів 15. березня 1923 р. Галичини Польщі, повернувся Левицький до Львова. Не старався вже відігравати провідної ролі і вдоволився директору в «Центробанку». Але втішався великою повагою в українському громадянстві і певну політичну роль, більше дорадчого характеру, ще відігравав як член «Ради Старих» і ексекютиви переорганізованого з трудової партії Українського Національно-демократичного Об'єднання (УНДО).

В тому часі видав Левицький свої праці історично-мемуарного характеру з численними знімками політичних і громадських діячів: «Історія політичної думки галицьких українців 1848—1914», «Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914—1918», «Великий зрив» і «Українські політики». Праці ці, хоч написані сухо й без ширшого наświetлення поодиноких подій та характеристики діючих осіб, мають для пізнання історії Галичини 1948—1918 рр. велику ціну.

Та коли у вересні 1939 р. большевики вступили до Галичини, Левицький очолив знову українське громадянство, як голова створеного у Львові Українського Допомогового Комітету і провідник української делегації, що відвідала команданта большевицької дивізії, що зайняла Львів, ген. Іванова і большевицького політичного представника Міщенка. За це большевики ув'язнили вісімдесятилітнього старика і вивезли до Москви, де він просидів у тяжкім тюремнім режимі на Лубянци півтора року.⁷⁹ Аж на весну 1941 р. звільнили його і дозволили вернутися до Львова. Може з назриваючою німецько-большевицькою війною хотіли використати його до якихось своїх потягнень, та не встигли вже того виконати.

По приході німців став Левицький головою Української Національної Ради, створеної під протекторатом митрополита Шептицького для представництва українських інтересів перед німецькою владою. Та німецька політика повної негачії українських політичних змагань не могла дозволити на існування Ради і тому німці незабаром заборонили її діяльність.

Дня 12. жовтня 1941 р. Левицький помер. Поховали його на Янівському кладовищі, між могилами стрільців, що впали у боротьбі за український Львів, побіч Начального Вождя ГА, ген. Тарнав-

⁷⁹ Німчук І.: ...

ського. Перейшов Левицький до історії як провідник, що ціле життя працював для свого народу, не спроневірився ніколи українській ідеї та залишив визначні сліди своєї праці на всіх ділянках національного життя.

Д-Р ЕВГЕН ПЕТРУШЕВИЧ

По д-рі Левицькім перебрав провід української політики в 1917 р. д-р Євген Петрушевич (1863—1940). Походив він із старинного боярського роду, що пішов у священики, щоб не дати себе фізично знищити. Тому в роді цім плекалися особливо українські традиції. Батько його, парох і декан кол. княжої столиці Бужська, був високоосвіченою людиною. Цікавився теж українською історією, археологією і літературою. Мав велику і дуже цінну бібліотеку, в якій прибирав усе, що появилося з цих ділянок. Займався теж громадською працею і був між іншим віцемаршалом Повітової Ради в Камінці Струмилівій. З сестрою його дружини був одружений провідник народовців Юліян Романчук, що часто бував у його домі. Провадилися там безконечні розмови на національні й політичні теми. Так отже вдома дістав Євген солідне національне виховання. Хоч стрий його, львівський крилошанин і визначний історик о. Антін Петрушевич, був москвофільських переконань, то це не мало жадного впливу на виразно українську («народовецьку») атмосферу його родинного дому.

На львівськім університеті належав Петрушевич до провідників української молоді і був якийсь час головою «Академічного Братства». По закінченні університетських студій і відбутті адвокатської практики у Львові, відкрив адвокатську канцелярію в Сокалі. Тут кинувсь у вир національної праці і скоро з'єднав собі весь повіт. Сокальський повіт, як усі північно-східні повіти Галичини, був у ті часи майже в цілості москвофільським. Не виступаючи агресивно проти москвофілів, потрапив своєю широкою діяльністю прихилити майже все населення до українського табору. Був теж посередником між народовцями і національно настроєними членами радикальної партії й належав до тих, що причинились до порозуміння між ними та до створення національно-демократичної партії,⁸⁰ що перебрала політичний провід

⁸⁰ Приватна інформація від сина през. Романчука, сл. п. д-ра Юліяна Романчука.

у свої руки. Пізніше був Петрушевич довгі роки членом ексекютиви цієї партії, «Народнього Комітету».

Коли в 1907 р. прийшли перші вибори до австрійського парламенту на основі загального виборчого права, Сокальщина висунула кандидатуру Петрушевича на посла з виборчої округи Сокаль-Радехів-Броди. Навіть радикали не дозволили своїй партії ставити в цій окрузі свого кандидата і голосували всі на Петрушевича. Не зважаючи на те, що ця округа була в більшості москвофільська, він зібрав понад 22 тисячі голосів і вийшов послом. Незабаром переніс Петрушевич свою канцелярію до Скольного, де став теж посадником міста. В 1910 р. став послом до галицького сойму із стрийського повіту. При других виборах до парламенту у 1911 р. був вибраний знову послом із попередньої округи і залишився ним аж до розпаду Австрії.

Д-р Петрушевич втішався великими симпатіями серед українського громадянства. Представляв собою тип культурного і високоосвіченого європейця, що проявлялось в його поведінці з іншими і в публичних виступах. Був чесний, безкорисний, мав велике почуття обов'язковості і відповідальності за свої вчинки. Не був теж Петрушевич демагогом, не любив особистої реклами і не терпів інтриг. Про провідні становища не побивався, часто від них відмовлявся, та коли вже прийняв на себе якийсь обов'язок, старався виконати його найкраще, маючи на оці добро справи, а не свої особисті інтереси. Тому теж був — поруч Романчука — зпоміж усіх галицьких провідників найслабше матеріально забезпеченим.

Треба ще додати, що Петрушевич був дуже репрезентативний і був, по Олесницькім, найкращим українським промовцем у парламенті. Завдяки всім цим прикметам зайняв він у Парламентарній Репрезентації одно з перших місць, побіч таких парламентаристів, як Романчук, Олесницький, Кость Левицький, Окуневський.

Провід Української Парламентарної Репрезентації був до 1910 р. в руках Юліяна Романчука, а від 1910 р. в руках Костя Левицького. Були це розважні політики, що своєю довголітньою працею привикли були нагромадженням громадських сил здобувати еволюційним шляхом все нові осяги. Вони намагалися надавати виступам українських послів поважного характеру, щоб цим способом здобувати прихильність і зрозуміння в парламенті й уряді та поволі добиватися зміни режиму в Галичині. Але більшість послів була за найгострішою тактикою, щоб примусити уряд взятися негайно до полагодження українських домагань, себто повного урівноправнення українців з поляками, зміни виборчої ординації до галицького сойму, заснування українського університету, тощо. Петрушевич стояв по боці цієї більшості. Але він не розбивав посольського клубу, ставився льояльно до

проводу і тільки впливав на тактику проводу по своїй думці, тим більше, що часто був вибираний заступником голови клубу. Тому діяльність Парляментарної Репрезентації йшла по кривій лінії: раз була речева, спокійна, під проводом Романчука або Левицького, то знову прибирала гострі форми, а тоді висувався наперед Петрушевич.⁸¹ Така тактика молодой Репрезентації, що ні від кого не мала в парламенті піддержки, була доцільна, викликувала до неї пошану і змушувала уряд поважно з нею рахуватися. А втім, Петрушевич не мав провідницьких амбіцій. Він знав, що живучи далеко від Львова (як це було теж із безперечно найталановитішим галицьким політиком, Євгеном Олесницьким зі Стрия), не зможе відповісти завданням політичного провідника, а на життя у Львові не мав матеріяльних засобів. Тому підсунув йому такі пропозиції з боку опозиції (о. Йосип Фолис, о. Тит Войнаровський, Ісидор Голубович, Лонгин Цегельський, Володимир Бачинський, Тимотей Старух і ін.) він рішуче відкидав. Для добра справи був теж за уступленням з головства в «Народньому Комітеті» свого свояка, Романчука, бо це становище вимагало молодшого й енергійнішого керманича. Романчук справді залишив цей пост, а на його місце прийшов Кость Левицький. Секретарем Комітету став д-р Володимир Бачинський, а в 1913 р. прийшов на його місце д-р Степан Баран.

Коли в боротьбі за виборчу реформу до галицького сойму помірквана тактика українського соймового клубу не мала успіху, дотеперішній голова д-р Євген Олесницький зрікся в 1910 р. посольського мандату, а на його місце був вибраний д-р Петрушевич. З його приходом до сойму тактика українських послів, дарма, що він був тільки заступником голови клубу (головою став д-р Левицький), набрала небувалої дотепер гостроти. У своїй першій палкій промові сказав Петрушевич до польської більшости: «Віддайте нам наше право! Вступайтеся звідси, бо це наше місце! Ми викличем вам тут у соймі і в цілім народі таку бурю, від якої вам і за плечима армії стане лячно!»⁸² Коли мирні заходи, а навіть натиск на поляків центрального уряду, в наслідок обструкційної тактики українських послів в парламенті, не помагали, приходили послы на засідання сойму з галасливими інструментами і пекельною музикою ударемнювали всякі наради. Трилітня завзята боротьба зломилла врешті польський спротив. Поляки були змушені погодитися на виборчу реформу і деякі зміни краєвого статуту в користь українців. Правда, реформа затримала ще у виборах курії, але вводила в сільській і міській курії загальне, безпосереднє й тайне голосування, чим дала почин до повної демократизації виборчої ординації. Українці дістали право

⁸¹ Цегельський Л.: Памяти Євгена Петрушевича.

⁸² Левицький К.: Історія політичної думки... стор. 551.

вибирати своїх представників не тільки з сільських громад, але і з міської курії, і з курії великої земельної власности та мали за- певнений вибір 62 послів. В майбутньому соймі українці залиша- лися ще далі в меншості (27,2%), але була це вже така поважна меншість, що без неї більшість не могла нічого зробити. Крім того, поляки згодилися на оснування українського університету, чому дотепер завзято противилися. Виборча реформа була ве- ликим кроком вперед на шляху повної політичної автономії га- лицьких українців. Був це великий осяг української політики, а зокрема д-ра Петрушевича. Але війна не дала вже змоги вико- ристати цей здобуток.

В час війни став Петрушевич членом і заступником голови створеної з початком 1915 р. у Відні Загальної Української Ра- ди. Фактично політику в імені Ради провадив її голова Кость Левицький з буковинцем Миколою Васильком. Про цю політику я говорив при характеристиці Левицького. Петрушевич не по- годжувався з нею і засуджував надто льояльну і довірчиву по- ведінку проводу супроти уряду. Щоб не брати відповідальности за цю політику, Петрушевич зрікся становища заступника голо- ви і виступив з Ради.⁸³

В 1917 р. перебрав Петрушевич провід української політики як голова Української Парляментарної Репрезентації. Він змінив тактику попереднього проводу. Перед новим урядом, що прий- шов після смерти цісаря Франца Йосифа та у скликаному новим цісарем Карлом парламента, українські послы змалювали яскра- вими красками те пекло, що український народ пережив від по- чатку війни, і домагалися зміни режиму. Це мало певний успіх. Режим у Галичині помітно злагіднів. Деякі визначніші пости в державній адміністрації зайняли українці, між іншим генераль- ним прокуратором Австрії став Йосип Ганінчак. Врешті в австрій- ським кабінеті міністрів появился вперше українець, д-р Іван Горбачевський. Вдалося теж добитися усунення полонофіль- ського намісника ген. Діллера. На його місце прийшов ген. Гуйн, що намагався бути більше безстороннім.

Рівночасно старався Петрушевич недопустити до відокрем- лення Галичини, що було б першим кроком до прилучення її до польської держави. По скликанні парламенту вдалося йому ус- пішно паралізувати заходи поляків, щоб уряд перевів негайно заповіджене покійним цісарем відокремлення цієї країни. Але Галичина далі залишилася предметом різних політичних концеп- цій австрійських провідних чинників. Так, напр., у березні 1917 р. інформував новий міністер закордонних справ гр. Оттокар Чернін довірочно польських політиків, що вирішення польської справи маніфестом обох цісарів не є остаточне, бо початі ним пе-

⁸³ Левицький К.: Історія визвольних змагань... стор. 154.

реговори з німецьким урядом відкривають можливість повороту до концепції злуки цілої Галичини з польськими російськими землями та прилучення цього нового державного твору до Австро-Угорщини на основі тріялізму.⁸⁴ Знову новий цісар Карло, намагаючись довести до заключення миру між воюючими сторонами, висунув проект, щоб Німеччина зреклася своїх претенсій до Елзасу і Лотарингії, а за це мала б дістати Польщу з цілою Галичиною. Але Німці вірили ще тоді в свою перемогу і тому цей проект відкинули.⁸⁵

Позитивну розв'язку справи Східньої Галичини закривило повстання, в наслідок російської революції, Української Народної Республіки, очолюваної Центральною Радою. На мирних переговорах у Бересті, зажадала українська делегація прилучення австро-угорських українських земель до УНР. Домагання це австрійська делегація з місця відкинула. Тоді українські делегати зажадали приїзду до Береста д-ра Петрушевича, щоб довідатися від нього про домагання австрійських українців. Але голова австрійської делегації гр. Оттокар Чернін, і на це не погодився. Тільки вже при кінці переговорів спровадив він до Береста посла Миколу Василька разом із його співробітником, наддніпрянським емігрантом, Миколою Залізняком. Василько був шкільним товаришем Черніна із шляхецького виховного закладу «Терезіанум». Як парламентарний посол з Буковини, виявляв він завжди велику лояльність до Австрії. Але тепер Василько не поміг багатому Чернінові, бо, на велике його здивування, був уже перейнятий українськими самостійницькими поглядами.

В міжчасі вдалося таки українській делегації зв'язатися з галицьким політичним проводом,⁸⁶ і вона, на підставі одержаних від цього проводу матеріалів, висунула категоричне домагання створити українську автономну провінцію в Австрії. І справді, в тайнім додатку до мирного договору, заключеного між Осередніми Державами й Україною дня 9. лютого 1918 р. в Бересті, зобов'язався австрійський уряд цю автономію найдалше до 20 липня 1918 р. зреалізувати. Та коли виявилася слабкість української держави, австро-угорський уряд, в якому міністром закордонних справ став знову бар. Буріян, завдяки між іншим теж політичному невиробленню членів української мирової делегації і гетьманського міністра закордонних справ, Дмитра Дорошенка, цей додаток анулював. Гетьманський уряд не мав сили перешкодити цьому і мусів обмежитись тільки дипломатичним протестом. Так ненадійно покінчився щасливий зворот в австрійській політиці супроти галицьких українців. Деякі австрійські політичні

⁸⁴ Pobóg-Malinowski Wł.: ..., т. I. стор. 326.

⁸⁵ Pobóg-Malinowski Wł.: ..., т. I. стор. 337.

⁸⁶ Гірниж Н.: ..., стор. 13 і наступні.

кола почали займатися знову плянами з'єднати собі поляків за ціну відступлення їм Східньої Галичини.

Всі зусилля д-ра Петрушевича були спрямовані тепер у тому напрямку, щоб не допустити до такої розв'язки галицької справи. А небезпека з цього боку була дуже велика. Правда, вже всі польські політичні провідники прийняли були антантофільську орієнтацію, але, побоючися втратити Східню Галичину, манили вони австрійські компетентні чинники можливістю австро-польської розв'язки польського питання. Заходи Петрушевича улегшувало те, що він міг контактуватися безпосередньо з цісарем Карлом. Так мав він можливість спростовувати польські невірні інформації і наклепи та бодай до певної міри захитати довір'я цісара до справедливости польських домагань і чесности їхньої політики. Згадуваний вже мною Лев Білінський пише у своїх споминах,⁸⁷ що цей доступ до цісаря виробив Українській Парляментарній Репрезентації митрополит Шептицький та що немов би то цісар слухав у всім українських послів. Із цих слів пробивається злоба і злість Білінського з того приводу, що в життєвих справах галицьких українців мали змогу забирати слово їх умандатовані представники, а не виключно поляки. Старався теж д-р Петрушевич впливати на цісаря через архикнязя Вільгельма (Василя Вишиваного), що жив з цісарем в сердечній дружбі.

Для легшого переведення поділу Галичини підсунув Петрушевич разом із представниками чехів і словінців, цісареві Карлові плян перестрою Австрії на федерацію національних держав. Плян цей не був безвиглядний, а наміри згаданих політиків, навіть чеських, були зовсім щирі. Чехи у своїй переважній більшості, не думали відлучуватися від Австрії. Таке саме становище займали до війни теж Масарик і Бенеш. Масарик стояв на ґрунті постійної, а навіть вічної, злуки чехів з Австрією. Думки про чеську незалежність він засуджував, як нездійснимі і шкідливі мрії. Знову Бенеш у своїй праці п. з. «Австрійська проблема і чеське питання» (*La probleme autrichien et la question tchéque*), предложеній у 1908 р. для здобуття докторату університетові в Діжон (Франція), доказував, що історичні і господарські вузли, які лучить чеський народ з Австрією, є засильні, щоб держава могла розпастися. Чехи бажать децентралізації, а не самостійности. Покликуватися на історичні права чехів — це річ просто смішна, бо ж третя частина населення чеської території є проти них. Незалежність — писав Бенеш — є спокусливою, але небезпечною мрією і була б для чехів великим нещастям.⁸⁸ Аж під час війни змінили вони під впливом різних міжнародних чинників свої погляди і стали на становище державної незалежности свого народу.

⁸⁷ Biłinski L.: ..., т. II. стор. 116 і наст.

⁸⁸ Pobóg-Malinowski Wł.: ..., т. II. стор. 110.

Але вони не мали в чеському громадянстві великого впливу. Заснована Масариком «партія реалістів» вибрала при парламентарних виборах на понад 100 чеських послів усього одного Масарика, що мусів в парламенті користати з призначеного для Української Парламентарної Репрезентації контингенту часу, щоб виголосити часом коротку промову. Те саме було впродовж війни. З усіх чеських політичних концепцій програма повної державної незалежності мала найменше прихильників. З другого боку у держав антанті була ще навіть в останнім півріччі війни тенденція втримати Австро-Угорщину в рямцях можливо найменш поменшених. Коли ж монархія перестала таки існувати, то сталося це тільки тому, що в другій половині жовтня 1918 р. розвиток подій створив такі dokonані факти, що не було вже мови про її відбудову.⁸⁹

Для своїх задумів приєднали собі слов'янські політики разом із Петрушевичем теж деякі австро-німецькі, католицько-консервативні кола. (Сталі і поважні зв'язки з цими колами мав о. Тит Войнаровський). Відповідно до їхнього плану мали б бути, за розумінням з урядом, в однім дні в столицях поодиноких народів проголошені національні держави. Для оборони перед спротивом чужонаціональних противників (німців і поляків) малиб бути до цього часу стягнені до їхніх столиць однородні національні полки.⁹⁰ Цісар погоджувався в засаді на цей план, але стримувався з його виконанням. Причина цих вагань була в тому, що він не був сильною індивідуальністю із сталими переконаннями і сильною вслею реалізувати свої пляни, та не мав у політичних колах жадної поважнішої групи, на якій міг би спертися в своїй діяльності, як це було з покійним Францом Фердинандом.

Д-р Петрушевич старався теж нав'язати зв'язки з західнім світом і в тій цілі вислав до Швейцарії д-ра Василя Панейка. Панейко утвердився там у переконанні, що програма Осередніх Держав є неминуха. Між іншим піддав він план, щоб для зацікавлення антанті українською справою в Австро-Угорщині, якийсь український політик з іменем виїхав закордон, проголосив зірвання українців з Австрією і створив з українських полонених в Італії військові частини для боротьби з Осередніми Державами по боці аліянтів. Але між галицькими політиками не було тоді людини, що зважилася б на цей крок, а сам Петрушевич цього зробити не міг. Він мусів у своїй діяльності обмежуватися даліше до австрійського терену і дбати про позитивне поалагодження галицької справи. Свої заходи мусів тримати в найбільшій тайні, щоб не довідалися про них поляки, як це сталося з тайним додатком до берестейського договору. Знало про них тільки кілька довірених людей. Коли до того додати, що Петрушевич не був дема-

⁸⁹ Pobóg-Malinowski Wł.: . . . , т. II, стор. 83 і 84.

⁹⁰ Цегельський Л.: Памяти Євгена Петрушевича.

гогом і не дбав про особисту рекламу, то зовсім зрозуміло, що серед галицького, а передовсім молодшого, непоінформованого громадянства стали ширитися вістки про бездіяльність Петрушевича, сліпу віру в обіцянки уряду, його австрійський патріотизм, підпірання Австрії, тощо.

Коли не можна було діждатися згоди цісаря на переведення самими народами перестрою Австрії на федерацію вільних народів, рішився Петрушевич на революційний крок. Дня 10. жовтня вирішив він скликати на 18 жовтня до Львова Українську Конституанту, що мала вирішити дальшу долю українських земель Австро-Угорщини. В члени Конституанти запросив парламентарних і соймових послів Галичини і Буковини та по трьох представників від кожної української політичної партії. Про скликання Конституанти повідомив він цісаря. Та 16 жовтня появився цісарський маніфест про перестрій Австрії на федеративній основі з закликом до парламентарних послів, щоб вони створили в тій цілі Національні Ради своїх народів. Цей маніфест залегалізував крок Петрушевича, хоч Українська Конституанта, презвана на Українську Національну Раду, була інакше зорганізована, як це припоручував маніфест.

Перед д-ром Петрушевичем стало тепер рубом питання, яким шляхом вести дальше українську політику, а тим самим з якими пропозиціями виступити перед Конституантою. Для Галичини були дві можливості порятунку від того, щоб не бути прилученою до польської держави: Поміч Наддніпрянської України і проголошена през. Вилсоном засада самовизначення народів. Безперечно, що мрією всіх галицьких українців було злучитися з своїм материком. Під цим кличем вислали вони 1914 р. у бій Січових Стрільців, щоб «визволити Україну з московських кайдан» і зажити спільним державним життєм. По кількох літах війни ясным промінням у темряві розчарування й упадку духа стали для них російська революція і національне пробудження Наддніпрянщини. З запертим віддихом ловили вони кожну вістку з-за Збруча про організацію українського державного життя. Вони були певні, що з оспіваної Шевченком країни легендарної козаччини прийде рішуча відсіч польським зазіханням на Галичину і тому гляділи з надією на свою майбутність.⁹¹ Такими піднесененими настроями був перейнятий теж Петрушевич і ними керувався у своїй політиці. Та незабаром виявилось, що Східня Україна не в силі допомогти Галичині та що навіть саме існування української державности стало перед знаком запиту.

Ціле нещастя було в тому, що війна прийшла для українського народу заскоро. Коли галицькі українці потребували ще 10-15 років, щоб стати повноправними господарями на своїй землі, то

⁹¹ Дорошенко Д.: ..., ч. II. стор. 32.

Наддніпрянина спізнилася щонайменше на одно покоління в своєму національному розвитку.

Абсолютистичний царський режим не допустив до відродження широких мас і зорганізування їх під національним прапором, як це сталося в Галичині. А втім, і не було кому їх організувати. Свідомої української інтелігенції не було багато. Не було ще провідної верстви, що спиралася б на ширших колах громадянства та мала б якусь вироблену національну програму, в ім'я якої вела б свою працю. Старше покоління, що винесло на своїх плечах увесь тягар національно-культурного відродження, не мало жадного контакту з масами. Його ідеалом була найвище федерація України з Росією. Знову молодша інтелігенція, замість залишитися при демократичній програмі з постулятами української державної незалежності, прилучилася до модного тоді в Росії інтернаціонального соціалізму в переконанні, що розвиток української національної культури і політичне самоврядування буде в майбутній соціалістичній Росії цілком забезпечене. Вона вважала ідею державної самостійності України ідеєю реакційною і шкідливою для українських мас. Такому наставленню сприяла безперечно українська історіографія народницького напрямку, що не могла збудити в освіченій верстві почуття національної гордості і непоборне бажання власної державності, та соціально-ідеологічні писання Драгоманова.

Були, правда, на Україні і самостійницькі течії (Микола Міхновський із своїми прихильниками, братство Тарасівців), але до них належали тільки одиниці. Безперечно, що вони, як теж політична боротьба австрійських українців і ширені ними самостійницькі кличі були б поволі впливали на розвиток і кристалізацію політичної думки на Наддніпрянщині. Але до цього треба було часу. Передчасна війна не дала розвинутися тому процесові. Тому, коли вибухла російська революція в 1917 р., то революційна інтелігенція, яка очолила український рух, не була політично підготована до завдання, що його накинув їй цей пригожий момент, який проявляється раз на сотки літ. Вона не використала початкового національного підйому українських мас,⁹² і не створила всеукраїнської ідеї, довкола якої могли б згуртуватися державно-творчі верстви народу. Центральна Рада, що взяла в свої руки провід українського народу, (а в ній головну роль відгравала соціал-демократична партія під проводом Володимира Винниченка і соціал-революційна під проводом Михайла Грушевського), відкинула думку про державну незалежність України і станула на позиціях федеративного союзу народів колишньої російської імперії.⁹³ Вона пішла по лінії російського соціалістичного інтернаціоналізму, не зривала зв'язку з Росією, дбала про обмеження

⁹² Дибнич Ю.: ... , стор. II, Винниченко Володимир ... , т. I, стор.242.

⁹³ Грушевський Михайло: ... Роковини української незалежності.

революції виключно до соціалістичного перевороту і про поглиблення революції в цьому напрямку, а також заступала думку про конечність дальшого ведення війни.⁹⁴ Так не збудувала вона української держави, до чого мала тоді таку прекрасну нагоду. Але відкинувши незалежницькі стремління, що єдино могли стати основним фундаментом сили і авторитету Центральної Ради, не могла вона в соціалістичних кличах витримати конкуренції з большевиками, майстрами в демагогії, та втратила симпатії мас, що в подавляючій більшості перейшли на сторону большевиків.⁹⁵

Коли ж завдяки пригожим обставинам делегати Центральної Ради заключили в Бересті корисний мир з Осередніми державами, в наслідок якого німецькі та австро-угорські війська окупували Україну, то Центральна Рада все таки не змінила своєї політики. Вона і тоді не перейшла на беззастережно державницькі позиції. Соціалістичні партії вірили далі у можливість світової революції та в «дружбу народів» і тому не зуміли налагодити своїх взаємин з німцями, які будь-що-будь мали в своїх руках всю силу.⁹⁶ Тому вона мусіла уступити, а на її місце прийшов Павло Скоропадський, який проголосив традиційну форму української державности — гетьманат.

Перед гетьманом стануло завдання покінчити перший етап української революції і на руїнах старого режиму й соціалістичного устрою збудувати помірковано — демократичну державу. Єдиною дорогою до цього було створити з найкращих представників української революційної демократії та консервативного табору нову провідну верству та при її співпраці виконати це завдання. І гетьман робив заходи в цьому напрямі. Та соціалістичні партії ще не зрозуміли ваги своєї власної державности і їм важко було погодитися зі своєю програмою, то ж вони не пішли на порозуміння з гетьманом. Знова ж українські консерватисти в переважаючій кількості були ще під сильними російськими єдино-неділимськими впливами і з своєї сторони не робили жадних заходів, щоб уможливити порозуміння з українською демократією, а радше навіть унеможливлювали таке порозуміння.⁹⁷ Так отже до співпраці в будові української державности між ними не дійшло.

Ці два табори не зійшлися до спільної праці і не старалися використати пригожий час для організації народу, щоб стати реальною силою, з якою світ по закінченні війни мусів би рахуватися.

Після невдачі порозуміння гетьмана з демократичним табором став він на становищі територіяльно-державного, а не мовного

⁹⁴ Винниченко Володимир: ..., т. I, стор. 43, 163 і наст., т. II, ст. 199.

⁹⁵ Кучабський В.: ..., стор. 24.

⁹⁶ Винниченко ..., т. II, стор. 313, 314, 318 і наступні.

⁹⁷ Кучабський В.: ..., сторона 91 і наст.

розуміння українського народу і при допомозі фахових людей провадив свою працю. Правда, він теж не перебув ще повного національного переродження, не розумів багато процесів українського життя і тому робив різні помилки. Головним його промахом було те, що він не старався за всяку ціну приєднати собі бодай розважнішу частину української демократії, що неутралізувала б русофільські тенденції кругів, на які він мусів спиратися. Але треба признати теж, що він у своїй діяльності був сильно зв'язаний німцями. Та всетаки тільки за гетьманату був в Україні повний лад і порядок і вона була вповні зорганізованим державним твором. Теж українізація усього населення і скріплення самостійницьких елементів зробила поважний поступ і була б йшла далі швидким кроком вперед. Та не зважаючи на це, значна частина соціалістів, а передусім соціалістів революціонерів, пішла в підпілля і своєю діяльністю викликувала фермент серед населення та провокувала уряд і німців до репресій супроти нього. А Винниченко з Микитою Шаповалом по кількох місяцях стали підготовляти повстання проти гетьмана, отже фактично ліквідацію української держави.

Від цих подій на Наддніпрянщині залежала доля і недоля Галичини і політика галицького проводу мусіла до них dostosуватися. **Д-р Петрушевич був про все, що діялось в Києві, докладно поінформований.** Він був у безпосередньому зв'язку з послами української держави у Відні Андрієм Яковлевим і В'ячеславом Липинським. Збирав теж інформації від українців, що приїздили з Києва до Відня, та галичан, що побували в Києві. Для роздобуття відомостей з першої руки, вислав до Києва членів Парламентарної Репрезентації, в першій мірі Лонгіна Цегельського, що знав особисто Винниченка і Петлюру з часу довшого їх побуту перед війною у Львові та, як колишній співробітник Літературно-Наукового Вістника, мав доступ до Михайла Грушевського. Завданням Цегельського було, між іншим, довести до порозуміння української радикальної інтелігенції з гетьманом Скоропадським, що йому на жаль не вдалося.

Та крім цього мав Петрушевич ще одно важливе джерело інформацій, про що знаю від покійного нашого історика Івана Кривецького. А саме, в час війни працював Кривецький у редакції російської газети «Неделя», що її видавало австрійське міністерство закордонних справ для полонених вояків російської армії. Там заприятелював він з одним урядовцем міністерства, через руки якого переходили звідомлення австрійських розвідників на Україні. Були це основні еляборати, з масою фактичного матеріялу та заподанням таких речей, про які навіть найкраще поінформовані українці нічого не знали. **Звідомлення ці кінчалися звичайно ствердженням, що тодішня українська інтелігентна верства**

нездатна створити незалежну державу. **Про зміст цих звідомлень Кривецький інформував докладно Петрушевича.**

На основі зібраних з усіх боків інформацій мусів д-р Петрушевич стратити надію на можливість якоїнебудь помочі від Наддніпрянщини. Правда, він по своїм силам заступався й обороняв українську державу. Так напр., коли в наслідок гетьманського перевороту поширилася чутка, що державна самостійність України буде скасована, Петрушевич їздив до Берліну, щоб інтерв'ювати в німецького уряду в цій справі і здобув задоволення від державного секретаря д-ра Кільмана, що поголоски ці є безосновні, що Німеччина признає дальше Берестейський договір та що він буде вповні виконаний.⁹⁸ Але песимізм Петрушевича побільшила вістка, що на Україні приготавлиється повстання проти гетьмана. Він був переконаний, що громадянську війну, яку викличе це повстання, використають большевики та що перед новою большевицькою агресією Україна не встоїться.

Таким чином залишився єдиний вихід — йти своїм власним шляхом. До в'яснення справи на Наддніпрянщині створити на основі проголошеного през. Вилсоном права про самовизначення народів самостійну західньо-українську державу, представники якої повинні бути допущені на Мирову Конференцію. Вони взяли б на себе теж обов'язок представництва й оборони інтересів Наддніпрянської України, бо Петрушевич передбачував, що побідна антанта не визнає існуючої вже української держави з пимсти за закінчення нею Берестейського договору з німцями. Цю концепцію підтримував Липинський, і настирливо дораджував Петрушевичеві стриматися до часу в'яснення положення на Наддніпрянській Україні з проголошенням злуки з нею Галичини. В'яснюючи в своїй промові на зборах українських нотаблів у Львові 19. жовтця причини, що спонукали Українську Конституанту проголосити самостійну західньо-українську державу, покликуюся Петрушевич теж на Липинського і подавав його аргументи.

Як пізніше виявилось, думки д-ра Петрушевича були правильні. Мирова Конференція в Парижі займалася фактично тільки Галичиною, як спадщиною по Австрії, і пертракувала в тій справі з українськими представниками. Наддніпрянської державности вона не признавала не тільки із-за Берестейського договору, але передусім тому, що західні держави, погодившись на самостійність Польщі і Фінляндії, щоб утримати політично-мілітарну рівновагу в Європі і Азії, не хотіли дальшого обкращення Росії. Таким чином окрема галицька державна політика була в інтересі цілої України. Галичина, що була дотепер українським культурним, повинна була стати теж політичним П'ємонттом. По невдачі визвольних змагань навіть деякі наддніпрянці робили

⁹⁸ Левицький К.: Великий зрив. Стор. 55.

закиди галичанам, що вони не старалися виявити в тому напрямі державної творчості, не використали до кінця свого становища, як спадкоємців Австрії, а зорієнтувалися на Велику Україну, справа державности якої була далеко тяжчою.⁹⁹

Та галицьке громадянство не було до такого поставлення справи підготоване. Д-р Петрушевич і національно-демократична партія не спиралася на якійсь сильній здисциплінованій верстві, з виробленою ясною ідеологією, що підпирала б беззастережно своїх провідників. Партія була всенаціональною, себто намагалася об'єднувати всі верстви народу і заступати їх інтереси. Тому програма її була доволі розпливчата, вона не мала ніколи свого ідеологічного журналу, а її орган, щоденник «Діло», був теж всенаціональним органом і тому його редакторами могли бути радикали (Ярослав Весоловський, Йосип Назарук), а навіть соціаліст-анархіст Михайло Лозинський. Це в умовинах затяжної боротьби за повну національну емансипацію сприяло консолідації всіх українських сил та легкому порозумінню з іншими партіями. Слабою сторінкою такого стану було те, що політичний провід мусів поважно рахуватися з опінією загалу, та не міг накидати йому немилых для нього вирішень, хоч би вважав їх доцільними.

Це виявилось ясно, коли виринула потреба створення західньо-української самостійної держави. Я вже згадував, що галичани орієнтувалися на Наддніпрянську Україну та були певні, що дістануть від неї поміч у грядучому конфлікті з Поляками. Їм імпонувала величина її території і чисельність населення, що, мовляв, «шпалками засипле» невелику Польщу. У відносинах на Україні вони в переважній більшості не орієнтувалися і були переконані, що у наддніпрянської інтелігенції така сама національна свідомість і бажання своєї незалежної державности, як у них. Їм навіть на думку не приходило, що наддніпрянська держава може не втриматися і тому бажали злуки з нею. Найбільше перла до злуки ідеалістично настроєна молодь, значення якої в громадянстві було тоді поважно зросло внаслідок того, що щонайменше половина інтелігенції провідної верстви у війні вигинула. Доказом того є те, що на бажання цієї молоді політичний провід признав їй теж трьох представників з рішальним голосом у Конституанті й Національній Раді.

Дня 18 жовтня 1918 р. зібралася у Львові Українська Конституанта, щоб вирішити дальшу долю українських земель, що входили в склад Австро-Угорщини. Д-р Петрушевич предложив від Парляментарної Репрезентації внесення, щоб Конституанта проголосила створення з Галичини, північної Буковини і Закарпаття самостійної української держави, відкладаючи наразі питання, з ким вона має злучитися чи вступити у федеративний

⁹⁹ Слюсаренко Ф.: ...

зв'язок. Наради на дцим питанням тягнулися від 8-ої години вечора до 4-ої години ранку наступного дня. Представники соціал-демократичної партії, представники молоді та деякі члени радикальної і національно-демократичної партії обстоювали думку, щоб Конституанта проголосила злуку Галичини з Наддніпрянщиною. Цікаві були деякі аргументи соціалістів проти проголошення державної самостійности Галичини. Вони побоювалися, що нова держава може ввійти в федеративний зв'язок з Австрією, або, залишившись самостійною, поборюватиме Наддніпрянську Україну.¹⁰⁰ Безперечно, що Парляментарна Репрезентація брала під увагу можливість участі Галичини у федерації вільних австрійських народів, щоб захоронити західніх українців від національного і соціального поневолення большевицьким режимом. Але така федерація не мала в тім часі великих виглядів. Друге побоювання було б смішним, якщоб не мало признак трагічности. Під тим «побоюванням» могли соціалісти розуміти тільки спротив західньо-українського проводу соціалістичним експериментам наддніпрянських лівих партій, дарма, що соціална програма найсильнішої галицької національно-демократичної партії не різнилася нічим від мінімальної програми соціал-демократів. В тім підозрінні кільчилося зерно пізніших трагічних галицько-наддніпрлянських непорозумінь, в яких визначну і дуже непочесну ролю відіграли саме західньо-українські соціал-демократи.

Остаточню Конституанта прийняла більшістю голосів внесення Петрушевича, себто проголосила створення на українських землях Австро-Угорщини самостійної української держави, відмовляючи права бар. Бурянові пертрактувати в імені цих земель та з вимогою, щоб представники цієї держави були безумовно допущені на Мирову Конференцію. До побіди цього внесення причинилися дві справи. Передусім члени Конституанти мусіли брати до уваги факт, що Австрія мала ще в тім часі в Галичині поважну поліційну і мілітарну силу, а на Україні була кількасоттисячна австро-угорська окупаційна армія. Проголошення злуки була б польська адміністрація використала і перевела під плащиком оборони інтересів австрійської монархії «пацифікацію» українців. А саме тільки виарештування галицьких активних діячів було б довело до легкого перебрання поляками влади у свої руки. Другою справою було повідомлення Конституанти секретарем «Народнього Комітету» д-ром Степаном Бараном, що Національний Союз в Києві, в яким зорганізувалася українська соціалістична демократія для поборювання гетьмана Скоропадського, переказав до Львова, що він не бажає собі тепер злуки Галичини з Наддніпрлянщиною. Очевидно Союз боявся скріплення позиції гетьманату через прилучення до гетьманської держави більш консервативної

¹⁰⁰ Левицький К.: Великий зрив. Стор. 117.

та державницько наставленої вітки народу. Тодішній голова Національного Союзу, Володимир Винниченко, писав у листі до Антона Чернецького, що Баран поінформував невірно Конституванту, бо він, навпаки, обстоював злуку. Він тільки дораджував якійсь галицькій делегації, що була у нього, щоб Конституванта проголосила злуку з Українською Народньою Республікою (тоді неіснуючою), а не з гетьманською державою, не визнавала уряду Скоропадського і не входила з ним в якінебудь адміністративні зв'язки.¹⁰¹ Полишаючи на боці очевидну абсурдність вимоги Винниченка і питання, по чийм боці з цих двох людей правда (згадану Бараном заяву міг передати інший член Союзу, нпр. Микита Шаповал), то зрозумілим є для нас, що інформації Барана мусіли викликати навіть у деяких прихильників з'єдинення, переконання, що треба вичекати, поки політичні відносини на Наддніпрянщині проясняться.

Конституванта ухвалила ще статут Національної Ради, на основі якого головою Ради став д-р Петрушевич. На другий день (19 жовтня) мали відбутися збори поіменно запрошених найвизначніших представників Галичини, Буковини і Закарпатської України. Але на збори ці зійшлися тисячі львівських українців і частина їх, не зважаючи на впорядчиків, дісталася на салю і вщерт її виповнила. Таким чином збори перемінилися у всенародне віче, на яким знайшлися теж чужинці. Народи відкрив д-р Петрушевич і по довшій промові проголосив створення на західньо-українських землях української самостійної Держави, що присутні прийняли з надзвичайним одушевленням. Та негайно зголосився до слова голова соціалістично-демократичної партії, Микола Ганкевич. Він відчитав довшу декларацію, в якій говорилось, що Національні Збори українців австро-угорської монархії заявляються за з'єдиненням усіх українських земель в одній вільній і самостійній українській республіці. Здійснення цього бажання українського народу австро-угорської монархії має перевести Український Національний Сойм, вибраний на основі п'ятиприкметникового виборчого права. Цей Сойм запевнить хліборобським і робітничим масам усі соціальні права, національним меншостям повний культурний розвиток та вирішить згідно і мирно, на основі рівності, волі і братерства, сусідські взаємини з польським народом.

Декларація ця, поза купою гарних кличів і фраз, не мала жадного практичного глузду. Вона відсувала час з'єдинення на неозначений час, отже йшла по лінії вимог Національного Союзу, з яким галицькі соціалісти мали зв'язок. З'єдинення мав би перевести майбутній Сойм, виборів якого в обставинах воєнного часу і під чужою владою не можна було перевести. А якщо б це навіть можна було зробити, то на це треба було довшого часу, а тут

¹⁰¹ Чернецький А.: ...

земля горіла під ногами. Теж до «мирного і згідного» порозуміння з поляками треба було доброї волі з їх боку, а вони її не мали та, ігноруючи зовсім українців, приготувлялись перебрати силою владу в Галичині у свої руки. Тактика соціал-демократів була продовжуванням, тільки на іншій терені, політики наддніпрянських соціалістичних партій. Тому Петрушевич, по відчитанні Ганкевичем цієї декларації, замкнув збори. Це викликало голосні протести соціалістів, що домагалися голосування над декларацією. Цей інцидент вплинув пригноблююче на розентузіязмованих і піднесених духово учасників історичного зібрання. Соціалісти зголосили негайно виступ своїх п'ятьох членів із Національної Ради. Під їх проводом зібралися того самого дня, приклонники негайного з'єдинення, без різниці партійної приналежності, на окрему нараду, засудили ухвалу Конституанти і вирішили повести в народі широку пропаганду за злукою. А коли в найближчу неділю д-р Кость Левицький проголосив з трибуни на площі Св. Юра многотисячним українським масам постанову Конституанти, то негайно по нім, не порозумівшись ні з ким передтим, виїшов на трибуну соціал-демократичний посол Семен Вітик і проголосив у демагогічній промові злуку Галичини з Наддніпрянщиною.

Таким чином галицьке громадянство поділилося з своїх поглядах на таку важливу справу на два табори. Перед в агітації за негайною злукою вели соціалісти. Безперечно вони заактивізувалися так надіючись, що їхня чисельно дуже слаба і без впливів в громадянстві соціал-демократична партія буде відігравати по злучі першу роллю в Галичині. Цей розбрат некорисно відбився на політиці галицького уряду і причинився теж до її невдачі. Парламентарний посол В'ячеслав Будзинівський писав навіть, певно перебільшено, — що соціалісти зломали вже в жовтні силу Парламентарної Репрезентації і Національної Ради.¹⁰²

На своєму другому засіданні дня 19 жовтня створила Національна Рада три свої делегації: виконну під проводом д-ра Петрушевича у Відні, львівську, що її головою при уконститууванні став д-р Кость Левицький, і в Чернівцях під проводом Омеляна Поповича. До виконного органу ввійшли ще від національних демократів д-р Володимр Бачинський, д-р Євген Левицький, д-р Кость Левицький і д-р Теофіль Окуневський, від радикалів д-р Лев Бачинський і д-р Кирило Трильовський та від буковинців Микола Василько і Антін Лукашевич. Заступниками голови стали Василько і Лев Бачинський. Цей ексекутивний комітет, що став тимчасовим галицьким урядом, виїхав негайно до Відня. Він мав довести ухвалу Конституанти про створення галицької держави до позитивної розв'язки.

У цім часі Австро-Угорщина хилилася вже зовсім виразно

¹⁰² Будзинівський В.: ..., стор. 8.

до упадку. Започаткував цей процес 15 жовтня угорський прем'єр Бекерле заявою, що Угорщина відкликається на своє право до повної державної незалежності. По цій декларації відкликав угорський уряд угорські полки з фронту нібито для оборони границь Угорщини, сподіваючись цим актом злагіднити вороже наставлення альянтів до мадярського народу. Другим чинником, що причинився до розкладу монархії, була, мимо волі її авторів, спізнена найменше на півроку проклямація цісаря Карла про перестрій Австрії на федерацію вільних народів. Цією проклямацією дістали ці народи з найвищого місця право рішати самим про свою долю. Це право ствердила ще відповідь американського державного секретаря Лансінга з 21 жовтня, на ноту австро-угорського уряду з 4 жовтня, якою цей уряд погоджувався заключити мировий договір на основі проголошених през. Вилсоном 8 лютого 1918 р. 14 пунктів, між якими було теж домагання автономії для народів Австрії. Лансінг повідомляв у цій відповіді, що від того часу ситуація основно змінилася, що чехословаки і югослов'яни є в стані війни з Австро-Угорщиною і тому вони мають уже самі рішати про свою долю. А у тих народів взяло верх стремління до повної державної незалежності. Вони не думали залишатися під спільним австрійським дахом. Справа ліквідації монархії була вже питанням небагатьох тижнів.

Деякі автори писали, та ще й тепер пишуть, що не зважаючи на наочний розклад Австрії, галицький провід, а передусім Петрушевич тримався до кінця австрійської клямки, вірив, що уряд передасть йому владу в Галичині і тому прогайнував дорогий час та не підготував відповідно українських сил до перебрання цієї влади в українські руки.¹⁰³ Такі твердження є вислідом незнання тодішніх подій та не відповідають правді.

Д-р Петрушевич добре знав галицьких поляків і був переконаний, що вони вживуть усіх можливих засобів, щоб удержати Східню Галичину при Польщі. Була теж можливість, що австрійський уряд передасть владу у Галичині Полякам. Тому старався він увійти негайно в зв'язок з побідними державами і виеднати від них на основі проголошеного през. Вилсоном права про самовизначення народів визнання галицької держави. Вже 26 жовтня, отже коли ще Австрія існувала, вислав він від імені «екзекутивного комітету Української Національної Ради, як тимчасового правительства на українських землях бувшої австро-угорської монархії», за посередництва шведського посольства меморіал до през. Вилсона. У цім меморіалі повідомив, що Австро-Угорщина вже не існує та що австро-угорські українці створили на основі проголошених ним принципів Українську Національну Раду, яка проголосила на українській території Австро-Угорщини осібно

¹⁰³ Кузьма О.: ..., стор 33.

державу. Опісля переповів Петрушевич коротко історію Західньої України від дев'ятого століття, виказав безпідставність польських претенсій до української території і жадав застосування свobodного самовизначення народів не тільки до чехословаків і югослав'ян, але теж до українців.¹⁰⁴ Факт цей збиває всі підношені закиди проти Петрушевича.

Само собою, що Петрушевич намагався використати ще останні тижні австрійського уряду, щоб при його помочі перебрати владу в Галичині. В цей спосіб паралізував він теж таку саму акцію поляків. Коли б це йому було вдалося, то позиція українців була б сильніша від позиції поляків і, може, не дійшло б було до листопадової невдачі у Львові. По переговорах Петрушевича з прем'єром Гусареком усталено, що намісником для Східньої Галичини має бути іменований українець, який створить українську адміністрацію і при помочі Національної Ради зорганізує державну владу. Але коли 25 жовтня Петрушевич чекав приходу Гусарека від цісаря з відповідним письмом, цей пішов до димісії. На його місце прийшов проф. Лямаш, учений правник, не політик. Він був переконаний, що кому уряд не віддав би в Галичині владу, українцям чи полякам, то там вибухне неминуче між обома народами війна. Тому зволікав з вирішенням, тим більше, що Регенційна Рада у Варшаві плянувала перебрати в Галичині владу від Австрії аж 1 грудня.¹⁰⁵ Справу приспішили галицькі поляки. Побояючись втратити Східню Галичину, постановили поставити Мирову Конференцію перед доконаний факт. Дня 28 жовтня створили вони в Кракові Ліквідаційну Комісію, яка перебрала владу в Західній Галичині і намірялася зробити те саме 1 листопада у Львові. Львівська делегація Національної Ради довідалася про це і випередила поляків. Та все ж таки проф. Лямаш мабуть таки вислав під натиском Петрушевича 31. жовтня телеграфічний наказ намісникові ген. Гуїнови передати владу українцям, але поляки переловили телеграму в Кракові і далі її не пустили.

Не можна закидати Петрушевичеві, начебто його заходи негативно відбилися на приготуванні українців. Він уже на початку 1918 р. задумував створити окрему безпартійну бойову організацію народної оборони, яку мала б покликати до життя Парляментарна Репрезентація, порозумівшись щодо особистого складу організації з управами поодиноких партій. Цей проект предложив від імені Парляментарної Репрезентації д-р Євген Левицький в скремому рефераті на скликаному Петрушевичем з'їзді мужів довір'я всіх українських партій у Львові, дня 25 березня. За проектом заявилися радикали, але виступили проти нього соціал-

¹⁰⁴ Стахів М.: ..., т. III. стор. 165 і наступні.

¹⁰⁵ Pobóg-Malinowski Wł.: ..., т. I. стор. 357.

демократи, заявивши, що вони в такій організації участі не візьмуть, і частина націонал-демократів. В імені останніх секретар «Народного Комітету» д-р Ст. Баран заявив, що існуючі вже організації виконують краще це завдання.¹⁰⁶ Був це вияв суперництва «Народного Комітету» й його голови, Костя Левицького з Петрушевичем. Внаслідок того обов'язки задуманої Петрушевичем організації взяв на себе «Народний Комітет», що створив для цієї мети особну «Комісію Народної Оборони». Петрушевич чи Екзекутивний Комітет не вколисували переговорами з урядом львівську делегацію. Навпаки, заступник Петрушевича, Лев Бачинський, ствердив виразно 1924 р. в «Громадському Голосі», що в Екзекутивному Комітеті ніхто не вірив у можливість добровільної передачі влади австрійським урядом, і тому вислали посла Цегельського до Львова, щоб він там передав цей погляд і щоб львівська делегація негайно відповідно діяла.¹⁰⁷ Тому за підготовку перевороту відповідали виключно «Народний Комітет» і львівська делегація, що були під одним проводом.

По листопадівім перевороті залишився д-р Петрушевич ще довший час у Відні. З цього приводу закидав йому дехто, що він не ставився поважно до своїх обов'язків, бо тратив час у Відні, коли його треба було конче в краю.¹⁰⁸ Затримали його там три справи: праця над дальшим наладженням зв'язків із західнім світом, приготування скорого повороту додому з полудневих фронтів галицького вояцтва, з якого мала творитися рідна армія, і виеднання участі галицької держави в ліквідації майна монархії, бо убога Галичина залишилася без жадних фінансових і матеріяльних засобів і їй грозила фінансова катастрофа. Та найважливішою була таки перша справа, а саме зорієнтуватися в політичних тенденціях побідних держав та поробити передвступні кроки для визнання ними західньо-української державности. Правда, це все можна було робити через акредитованого посла у Відні, але Петрушевич відчував на собі таку відповідальність за долю своєї країни, що волів робити це сам.

По перебранні українцями 1 листопада влади в Східній Галичці, повідомив д-р Петрушевич телеграфічно, за посередництвом посольств неутральних держав у Відні, всі країни про створення західньо-української держави та про агресію польської держави проти неї. Він вислав ноти до побідних держав, в яких виясняв українську справу та суть українсько-польського конфлікту. Зокрема в ноті до през. Вилсона з 26 листопада представив хід подій у Галичині, збивав ширені поляками в світі закиди, немов би українці зайняли Східню Галичину при допомозі німецьких військ,

¹⁰⁶ Левицький К.: Великий зрив. Стор. 9 і наст.

¹⁰⁷ Стахів М.: ..., т. III. стор. 56 і 57.

¹⁰⁸ Макух: ..., стор. 232 і 233.

ствердив, що українці поступають у згоді з принципами през. Вилсона, що саме проти тих принципів діють на українських землях Польща, Румунія і Мадярщина, та просив през. Вилсона про інтervenцію і арбітраж в українсько-польськiм спорі.¹⁰⁹

Петрушевич робив теж заходи, щоб з'єднати прихильність і піддержку української справи в неутральних державах. На жаль він не залишив по собі споминів і тому та його діяльність, в якій мав певні успіхи, залишилася для історії незнаною. Між іншим нав'язав він особистий зв'язок з Масариком, який обіцяв піддержку галицької справи на Міровій Конференції чехо-словацькою делегацією. Щоб Галичина мала доступ до світу, погодився в Будапешті з тодішнім шефом угорського уряду гр. Каролі, що Галичина не буде реалізувати силою своїх претенсій до Закарпаття та що долю його має вирішити Мірова Конференція на основі права про самовизначення народів. Врешті створив західньо-українські посольства у Відні і Празі та дипломатичне представництво в Будапешті.

Вернувся д-р Петрушевич до Станиславова при кінці грудня 1918 р., на передодні відкриття першої сесії Національної Ради, поповненої через вибори делегатами від повітів і більших міст. Він відкрив перше засідання Ради і склав в її руки дотеперішні свої повноваження. Таємним голосуванням вибрала Національна Рада голосами членів усіх партій д-ра Петрушевича знову президентом.

Та в час неприсутности д-ра Петрушевича в краю наступили події, незгідні з його політичною лінією. У зв'язку з перебранням влади 1 листопада львівська делегація Національної Ради мусіла взяти на себе права і обов'язки повної Ради. До неї вступили знову представники соціал-демократичної партії. Коли Національна Рада створила з представників усіх партій західньо-український уряд, Тимчасовий Державний Секретаріят, то соціалісти і полк. Вітовський в імені війська зажадали рішуче, щоб Національна Рада перед запряженням уряду виявила ясно своє становище до справи злуки Галичини з Наддніпрянщиною і узалежнили від того свою участь в Державному Секретаріяті. Вдоволяючи їх волю, прийняла Національна Рада на своєму засіданні 10 листопада ухвалу, якою доручила Державному Секретаріяті «поробити заходи для з'єдинення всіх українських земель в одну державу». Під їх впливом надала Національна Рада в ухваленім нею дня 13 листопада «Тимчасовім основнім законі про державну самостійність українських земель бувшої австро-угорської монархії «західньо-українській державі назву «Західньо-Українська Народня Республіка», хоч на Україні існував ще гетьманат. Врешті представники Державного Секретаріату заключили з Директорією 1 грудня у Хвастові передвступний договір про злуку обох

¹⁰⁹ Стахів М.: ..., т. III. стор. 168 і наступні.

держав, застерігаючи ЗУНР територіяльну автономію. Мабуть з огляду на д-ра Петрушевича договір цей був тайний і міг бути оголошений тільки за згодою обох урядів.

А тим часом агітація за негайною і беззастережною злукою сильно поширилася серед громадянства, а передусім серед робітництва (залізничники) і молодшого старшинства. Наслідком того уряд поставив на порядок нарад першої сесії обновленої Національної Ради точку про злуку. Сесія почалася 3-го січня в доволі напруженій атмосфері. Національна Рада знайшлася під пресією розагітованої опінії. Тому не було вже мови про відложення справи злуки на дальший час.

Але було б теж крайньою легкодушністю погодитися на негайну і беззастережну злуку. В тодішніх обставинах повинна б була злучитися радше неупорядкована і перебуваюча в пливкім стані Східня Україна із вповні організованою Галичиною, а галичани повинні були взяти провід у будівництві Всеукраїнської Держави. Одначе до такого поставлення справи не була ні одна ні друга сторона психологічно підготована. Беззастережна злука могла втягнути Галичину у політичний і соціяльний хаос, ускладнити галицьке питання і пошкодити його позитивному вирішенню. Тому проголошуючи акт, що виявляв би почування і стремління західніх українців до злуки із своїм материком, мусіла Національна Рада застерегти в тім акті Галичині широку автономію, щоб вона мала змогу сконсолідувати всі свої сили для успішної оборони перед польською агресією і заступати свої інтереси на міжнародній арені.

Справа ця не пішла так легко, як то описують у своїх споминах Лонгин Цегельський і Лев Бачинський.¹¹⁰ Рішалася вона на комісії закордонних справ, де велися завзяті дискусії від полудня до пізнього вечора. Аж увечорі порозумілися речники автономії під проводом Лева Бачинського з прихильниками беззастережної злуки. Вони прийняли проект закону, що проголошував злуку ЗУНР з УНР в одну одноцілу, суверенну УНР з застереженням, аж до скликання Установчих Зборів, автономії для Галичини з окремим законодатним органом, Національною Радою, і виконним, Державним Секретаріатом. Решта членів Ради чекала з нетерпелівістю в салі засідань і на коридорах, на вирішення комісії. Тому д-р Петрушевич мав змогу негайно — коло 7-ої години вечера, відкрити повне засідання Національної Ради, яка прийняла предложену їй комісією ухвалу через аклямацію.¹¹¹

На тій самій сесії прийняла Національна Рада кілька законів, що устійнювали державний устрій Галичини. Йшли вони по лі-

¹¹⁰ Цегельський Л.: Від легенд до правди, стор. 217 і наст., Бачинський Л.: ...

¹¹¹ Ярославин С.: «По лінії зєдинення не було двох думок»...

нії західних радикально-демократичних поглядів і не відповідали культурному і соціальному станові галицького населення й тому фатальному положенню, в якому воно тоді знаходилося. На основі цих законів головою держави став д-р Петрушевич, як президент Національної Ради. Але він мав сповняти тільки репрезентативні функції, бо всі суверенні права голови держави передала Національна Рада своєму дев'ятичленному Виділові, що відбував свої наради під проводом Президента Ради або свого найстаршого віком члена. Цей Виділ іменував Раду Державних Секретарів і вона провадила всю внутрішню і закордонну політику держави. Таким чином за все, що діялось від того часу в Галичині, відповідав уже не през. Петрушевич, а Державний Секретаріят. Др. Цегельський пише в своїх споминах, що навпаки, фактичним правителем у Галичині був Петрушевич, бо прем'єр Голубович був слабшою індивідуальністю та в усьому поступався Петрушевичеві.¹¹² Але на інших місцях цих споминів Цегельський каже, що він був у сталих дипломатичних роз'їздах на надніпрянську Україну або закордон і в Галичині був тільки гостем. Тому на галицьких справах не дуже визнавався і твердження його не відповідають правді.

Петрушевич, як типовий парламентарист, шанував конституційні закони своєї країни, що фактично відсували його від влади, і до діяльності уряду, що діяв не раз проти його поглядів, не вмів шувався. Так, напр., кілька днів по тім, як Петрушевич повідомив новий Державний Секретаріят про згадуване вже мною його погодження з гр. Каролі в справі Закарпатської України, Секретаріят вислав — правда, невдачну — військову експедицію на Закарпаття з метою прилучити його до Галичини. Уряд не прийняв на військову службу привезеного Петрушевичем з Відня визначного австрійського старшину генерального штабу, полк. Легара, що міг основно змінити хід українсько-польської війни.¹¹³ Петрушевич був переконаний, що львівський фронт є фронтом другорядним та що метою українських військових операцій повинно бути в першій мірі тривале забезпечення Бориславського нафтового басейну. Це тільки кілька прикладів на різниці поглядів між Петрушевичем і Державним Секретаріятом. Але Петрушевич не пробував ніколи силою накинути свої погляди й наложити свою руку на діяльність Секретаріяту. Саме цей надмірний конституціоналізм був хибною сторінкою Петрушевича. При іншій його вдачі можна було недопустити до різних недомагань чи промахів уряду або їх усунути.

Та все таки навіть у тім часі відіграв д-р Петрушевич, як об'єднуючий чинник, велику роль. Своєю культурою, широким знанням, досвідом і тактом умів він лагодити партійні й особисті різ-

¹¹² Цегельський Л.: Від легенд до правди. Стор. 171 і 172.

¹¹³ Легар А.: ...

ниці в громадянстві та запрягти його майже в цілості до згідної праці над державним будівництвом. Громадянство це знало, цінило Петрушевича і вважало його за свого найкращого провідника. Це мало свою вагу у селянського народу, що цінить понад усе доброго господаря свого газдівства.

Фактично щойно від січня 1919 р. почалося в Галичині плянове і послідовне будівництво української державности на фундаментах, що їх заложив в найбільш несприятливих умовах попередній уряд. Національна Рада під досвідним проводом през. Петрушевича працювала як справжній парламентарій західно-європейського зразка і випрацювала цілий ряд законів, що нормували державно-правне і суспільне життя в Галичині. Державний Секретаріят мав теж поважні успіхи в своїй праці. Зокрема створення майже без жадних засобів 125-тисячної, правильної армії залишиться назавжди доказом живучости й організаційного хисту українського народу, якщо в його проводі стоять відповідні люди. Не зважаючи на всі недоліки створено упорядковану державу, в якій панував повний лад і порядок. Коли зважити, що по словам польського історика,¹¹⁴ внутрішня ситуація в Польщі довгий час була на краю повної анархії (творення осібних республік, напади бандитських відділів на двори, приходства і навіть міста, жидівські погроми, неспроможність створити сильну владу, завзята боротьба партій між собою); що соціальні тертя в Чехословаччині грозили кожної хвилини революційним вибухом; що на Мадяріщині запанував большевизм, а в Росії і на Україні йшла соціальна революція з жахливими її виявами, то Галичина була в середущо-східній Європі справжньою оазою, де не було революційних зривів, соціальних заворушень і хаосу. Було це вислідом довір'я населення до свого проводу, великого впливу на це населення духовенства і виховання його католицькою Церквою в пошані авторитету, послусі і дисципліні.¹¹⁵

Та проте галицька державність не знайшла беззастережної прихильности у західних держав та на Міровій Конференції. Заходи д-ра Петрушевича у Відні, а опісля галицького представника в Парижі д-ра Василя Панейка, зміряли до того, щоб Мірова Конференція зайнялася галицькою справою, розслідила її безсторонньо і вирішила на основі самовизначення народів. Одначе до того не допустили поляки. З їх великими впливами у побідних державах, широкою пропагандою і грошевими засобами галицькі українці не могли конкурувати.

З вибухом війни у 1914 р. поляки поділилися ролями. Австрійські поляки орієнтувалися на осередні держави, а російські і німецькі на Росію, а по вибуху в ній революції на антанту. Діяль-

¹¹⁴ Pobóg-Malinowski Wł.: ..., т. I, стор. 84 і наступні.

¹¹⁵ Богачевський Д.: ...

ність одних і других зміряла до створення польської держави з границями, висуненими найдалше на схід коштом українських земель. Ми вже згадували про політику першого табору. Представник другого табору, творець і провідник найбільш шовіністичної польської національно-демократичної партії, Роман Дмовський, виїхав уже в 1915 р. за кордон. Маючи до розпорядимости складені заможними поляками більші фінансові засоби, а опісля користаючи з щомісячної позички французького й англійського урядів у сумі 300.000 франків, позакладав у головних світових центрах польські інформаційні бюро. Коло цих бюро згуртувалися визначні, обуті на заході та з знанням західніх відносин і західньої ментальности люди, а бюро в ЗДА провадив світової слави музика Падеревський. Люди ці пропагандивною літературою, меморіялами й особистими контактами з'єднали для польської справи багато прихильників у політичних і наукових колах західніх держав. Зокрема Падеревський з'єднав собі приятеля і дорадника американського президента Вилсона полковника Гавса та через нього познакомився з самим президентом. Завдяки тому Вилсон вставив до своїх 14 точок «Нового Порядку» у світі теж вимогу створення самостійної Польщі. В польській пропаганді брали теж участь численні американсько-польські інтелектуалісти, а Падеревський зручно використовував значення п'ятимільйонової польської збірноти в ЗДА, з голосами якої при виборах мусіла рахуватися кожна партія. Завдяки цьому такий світовий орган, як New York Times, став на услуги польської пропаганди.

Дмовський і Падеревський знайшли теж доступ і приєднали собі багато наукових експертів, що приготувляли матеріяли на Мирову Конференцію та урядовців і старшин інформаційної служби побідних держав. Польські впливи ще збільшилися, коли побідні держави визнали з початком 1919 р. польську державу, признали заснований Дмовським ще 1917 р. «Польський Народовий Комітет» офіційним її представництвом, а Дмовський і Падеревський стали повноправними членами Мирової Конференції.

В переконанні, що між Німеччиною і Росією нема місця для малої Польщі, зміряв Дмовський до створення великої і сильної польської держави, коштом передовсім українських земель. Українців, таксамо, як білорусинів, уважав він за неісторичний народ і був переконаний, що їх дасться легко засимілювати. Дмовський був непримиренним ворогом української державности і тому решту українських земель призначував Росії, сподіваючись на цій плятформі наладати з нею в майбутності приязні відносини. Знову політичний противник Дмовського, Пілсудський, що мав владу в краю, був здеклярованим противником Росії. Він здавав собі ясно справу з того, які небезпеки грозять Польщі від неї. Єдиною дорогою до того, щоб її послабити, уважав Пілсудський усамостійнення народів, що входили в склад російської держави. Але тому,

що вони самі того зробити не можуть, то Польща, в ім'я ягайлонської ідеї, повинна стати в їх проводі. Такі думки покривалися на ділі, в практичному застосуванні, з думками Дмовського. В однім і другім випадку не було мови про незалежну від Польщі Галичину.

На Міровій Конференції в Парижі, на якій рішали фактично про все три держави, а саме Америка, Англія й Франція, стиралися з собою різні концепції щодо впорядкування політичних відносин на Сході Європи. Вилсон обстоював проголошену ним засаду самовизначення народів. Вона відносилася теж до галицької справи, про яку він був поінформований меморіялами Петрушевича і американських українців. Але більшість співробітників Вилсона з державним секретарем Лансінгом не були прихильниками його ідеології й остаточно довели до викривлення її у щось зовсім протилежне. Англійський прем'єр Ллойд Джордж був здекларованим противником прилучення Галичини до Польщі. Але по боці Польщі стала беззастережно Франція. Її державні інтереси вимагали існування на сході Європи сильної держави, що була б протизагою Німеччині. Коли Росія, в наслідок большевицької революції, не могла сповняти цієї ролі, мала заступити її велика Польща. Тому Франція підпомагала її експедицію на українські землі. Щодо наддніпрянської державности, то Англія і Франція були противні розчленуванню Росії. През. Вилсон був спочатку за застосуванням засади самовизначення теж до російських народів, але поволі під впливом своїх дорадників почав змінити свою думку і врешті став на становищі двох попередніх держав. Таким чином не було мови про визнання побідними державами УНР ані про якунебудь поміч для неї. Відкритою залишилась тільки справа Галичини.

На жаль вигляди на позитивне полагодження галицької справи сильно ускладнило тодішне положення на українських землях. Якби Директорія опанувала українську територію і тримала її в своїх руках, а те саме зробив галицький уряд із своєю територією, то Мирова Конференція мусіла б з тим фактом рахуватись. Одначе Директорія, скинувши гетьмана і знищивши весь гетьманський адміністративний апарат, не мала змоги уняти в організаційні рямці розбурхані маси і то тим більше, що своїми напівбольшевицькими експериментами не могла, — та навіть не пробувала, — притягнути до себе конструктивні верстви народу. Зрештою ліві крила соціал-демократів і соціал-революціонерів стали по боці большевиків і цим відкрили їм дорогу на Україну. В таких обставинах Директорія свій змаг з большевиками мусіла програти. Так сповнилися передбачування Петрушевича. Директорія не могла дати збройної помочі Галичині, але ще потребувала її від Галичини для себе.

Знову галицькі українці, завдяки невідповідному військовому прововоді, не опанували цілої своєї території, стратили Львів і не могли відперти польські війська поза свої границі. Боротьба у Львові мусіла викликати на Міровій Конференції враження, що Галичина не є чисто українська. Якби галицький уряд опанував був цілу Галичину і тримав її сильно в своїх руках, то міг промовляти до західніх держав зі становища сили. Тоді була б у Галичині місія Мірової Конференції, що ствердила б на місці фактичний стан і галицьким українцям було б призначене право на самовизначення. А так можна було тільки надіятися на справедливе вирішення можних тодішнього світу.

Поляки докладали всіх зусиль, щоб це вирішення випало по їх думці. Притім послуговувалися наклепами й очорнюванням галицьких українців. Вони представляли їх як темну, неписьменну масу з дуже нечисленною інтелігенцією, що не потрапить організувати своєї держави; що український рух у Галичині — це німецька інтрига; що не вони, а українці їх заатакували; що більша частина населення не бере участі в боротьбі та що українські війська це большевицькі банди під проводом німецьких офіцерів, які грабують і мордують мирне населення. Говорили теж, що українці перешкоджують Польщі в її боротьбі з большевиками, яких тільки вона може стримати у наступі на Європу, що невіддання Галичини викличе в Польщі революцію і послабить її оборонну силу і т. п. Такі стало повторювані аргументи робили своє, тим більше, що в Парижі не було ще українського представництва, що могло б їх спростовувати. Дмовський пильно дбав, щоб ізолювати Галичину від заходу і не допустити до того, щоб представники Мірової Конференції могли пізнати наочно дійсний стан. Тож, коли галицькі поляки, як тільки зібралася Мірова Конференція в Парижі, прислали до неї прохання, щоб альянтські війська обсадили Галичину, він спротивився тому в переконанні, що в такому випадку Польща ніколи її не дістала б.¹¹⁶ Знов альянтські розвідчі старшини під впливом польської пропаганди майже не приїздили до Галичини, а перебували здебільшого у Варшаві, звідки в своїх донесеннях потверджували фальшиві польські заповідання.

Та все таки Мірова Конференція вислала в січні 1919 р. між-альянтську місію під проводом колишнього французького амбасадора в Росії Нуляна з метою довести до припинення польсько-українських боїв аж до вирішення справи Конференцією. Французькі члени місії діяли виразно на некористь українців. Місія сиділа безчинно у Варшаві і не вислала бодай своєї делегації до Станиславова, щоб вислухати другу сторону. За цей час поляки через товариські контакти своєї інтелігентної, передовсім шляхетської верстви з членами місії потрапили майже цілком пере-

¹¹⁶ Pobóg-Malinowski Wł.: ..., т. II. стор. 63 і наступні.

конати їх у справедливості своїх претенсій до Галичини. Аж коли в наслідок українських військових операцій Львів опинився перед упадком, місія вислала свою делегацію під проводом французького генерала Бартелемі, щоб рятувати місто для поляків. Делегація зажадала від українців застановлення боїв і обіцянками та погрозами хотіли накинати привезені з Варшави готові умови перемир'я і демаркаційну лінію, що залишала майже половину української території разом із Львовом і Бориславом по польському боці. За це обіцяв ген. Бартелемі, покликуючися на спеціальні повновасті, подбати про визнання Мировою Конференцією галицької державности і допущення її представників на Конференцію та всяку допомогу.

Демаркаційна лінія ген. Бартелемі була майстерним твором польських політиків. Закріпивши за собою українські землі на захід від цієї лінії, Польща боронила б їх усіма засобами і ніколи українцям не віддала б. У випадку втримання наддніпрянської державности і перемоги на Мировій Конференції засади самовизначення народів, демаркаційна лінія стала б граничною лінією між обома державами. Коли б одначе большевики опанували цілу Східню Україну, то тоді було б полякам легко, при зменшенім галицьким військовим потенціалі, хоч би тільки під претекстом оборони перед большевиками, зайняти решту Галичини.

Поважним аргументом для галицького уряду за прийняттям проєкту перемир'я ген. Бартелемі була обіцянка визнання галицької державности і допущення її представників на Мирову Конференцію. Пізніше деякі українці навіть гостро засуджували уряд за відкинення ним проєкту. Та тепер знаємо із різних оприлюднених документів з тих часів, що навіть ціла місія мала тільки доручення довести до польсько-українського перемир'я, а поза тим жадних повновастей не мала.¹¹⁷ Таким чином обіцянки ген. Бартелемі були тільки спритним маневром, щоб схилити галицький уряд прийняти умови перемир'я. Знову, Кучабський¹¹⁸ писав, що предложені умови перемир'я були останньою шансою врятувати українську державність. На його думку галичани повинні були зрезигнувати з своїх земель по другім боці демаркаційної лінії, переорганізувати і побільшити на залишеній їм території армію і звернутися на схід та стати рішальним чинником при закріпленні наддніпрянської держави. Але до реалізації такої концепції не було тоді відповідних передумов. Галичани не випили ще чаші терпіння і розчарувань аж до дна, вони ще вірили в свою перемогу, а галицька армія не була перейнята тим духом, що ціхував її по Чортківській офензиві. Тодішній командант II. гал. корпусу, що облягав Львів, ген. Гарнавський, говорив мені пізніше,

¹¹⁷ Стахів М.: ..., т. IV, стор. 10 і наст.

¹¹⁸ Кучабський В.: ..., стор. 258 і наступні.

що військо було так перейняте думкою про здобуття Львова, що залишення його було б спричинило повний упадок його духа і бунт проти своєї команди й уряду. Тому переорганізація армії для офензивних дій на сході ледве чи була б удалася. З другого боку От. Петлюра і дуже рідка верства соціалістичної інтелігенції, на якій він спирався, не були б ніколи погодилися на те, щоб галичани взяли провід у будівництві держави в свої руки. А інтелігенція та не визбулася ще була своїх утопійних соціалістично-революційних поглядів та не мала найменшої тямки до практичної організаційної праці. Тож та спроба, якщо б було прийшло до неї, була б покінчилася певно невдачею.

Галицький уряд не прийняв демаркаційної лінії й бої почалися наново. А тим часом при кінці лютого появився в Парижі Панейко. Він спізнився з приїздом, бо французький уряд не хотів дати йому в'їздової візи і тому мусів апелювати до самого Вилсона. Становище його було дуже тяжке. Без попередньої широкої української пропаганди, без більших зв'язків, тяжко було Панейкові боротися з великими впливами Польщі, беззастережно піддержуваної Францією. Його працю утруднювало ще й те, що він був членом всеукраїнської делегації на Мирову Конференцію, яка трактувала Галичину на підставі актів про злуку як частину Соборної України і тому заходи в справі Галичини лучила з своїми заходами про визнання Мировою Конференцією всієї України. Це ускладнювало справу, бо західні держави були проти поділу колишньої Росії і тому про таке визнання не було мови. Панейко скоро зорієнтувався в ситуації і став вести заходи в справі Галичини, як спадщини по колишній Австрії, незалежно від справи наддніпрянської України, що доводило до конфліктів з головою делегації, Григором Сидоренком.

Почався драматичний бій за Галичину, що закінчився перемогою польської армії, скріпленої армією ген. Галлера з Франції, над українською. Мирові Конференція боронила фактично, хоч і мляво, українців, але завдяки саботажеві Франції і непризнаванню Польщею доручень Конференції, заходи її не мали успіху. Справу вирішила сила. Поляки поставили Мирову Конференцію перед доконаним фактом, а та, не маючи змоги висилати свої війська на спірні території, звичайно такі доконані факти признавала. Так і в тім випадку погодилася вона остаточно на зайняття польськими військами Галичини, немовбито для оборони Європи перед большевиками, що наближувалися вже до Збруча. В таких обставинах великим осягом Панейка було відложення остаточного вирішення Мировою Конференцією галицької справи на пізніше.

Але воно не мусіло так статися, як сталося. Відкинувши лінію ген. Бартелемі, галицький уряд не подбав про те, щоб поставити все на карту, напружити всі сили народу до оборони, розпалити на-

ціональне почуття до червоности. Уряд не зробив в цьому напрямі нічого. Він не подбав про збільшення війська і відповідне його утримання, про створення резерв. Він зміряв до завіщення зброї з поляками, яке доручувала Мирова Конференція, надіючися, що вона справу вирішить справедливо. Такому наставленню не можна дивуватись. В тім часі у всіх народів було панівним переконанням про всемогутність Мирової Конференції, що розсудить справедливо всі спірні справи на основі принципів, проголошених Билсоном. Про дійсний стан на цій Конференції уряд не міг знати. Та все таки повинен він був приготувитися на всі можливості. Урядові бракувало відчуття того, що розумів Пілсудський, коли говорив: «При кожній розв'язці воєнного конфлікту вирішною для нашої справи буде наша у властивій хвилині активна сила.¹¹⁹ А уряд ЗУНР не тільки не скріпив війська, але не протидіяв упадкові духа вояцтва в наслідок сталих невдач на фронті. Не побоювався діяльності своїх (Безпалко, Вітик) і наддніпрянських соціалістів, що послаблювали мораль війська. Не дописав теж командний склад, що не вмів використати ще чисельної переваги галицької армії в березневих боях, не подбав про добре забезпечення фронтових ліній перед польським наступом і не приготував дальших оборонних ліній у запіллі. У висліді всього цього опірмія не ставила наступаючим польським військам навіть такого опору, який ще могла ставити й опинилася врешті на вузькому скравку території між Дністром і Збручем.

Нечувана розмірами військова катастрофа викликала в громадянстві обурення проти Державного Секретаріату, що не виявився на висоті завдання і не вмів приготувити оборони проти польського наступу. Старшинські кола заговорили про військову диктатуру. Така розв'язка при браку відповідного кандидата могла накоїти багато лиха. Тоді Виділ Національної Ради і Державний Секретаріат, що були сильно zdeкомплетовані, передали д-рові Петрушевичеві свої повновласті і проголосили його 9. червня уповноваженим Диктатором. При духовім заломанні тодішніх провідників він фактично одинокий надавався до того, щоб узяти провід у свої руки. Д-р Макух пише у своїх споминах, що «Петрушевич перебрав владу в дуже разячо неформальний спосіб».¹²⁰ Цей акт міг відбутися формальним способом тільки тоді, коли б могла зібратися Національна Рада і прийняти відповідну постанову. Але в наслідок поспішного відвороту армії майже всі члени Ради залишилися під польською окупацією. Теж Виділ був zdeкомплетований і не було шістьох його членів, потрібних за конституцією до важности прийнятої ним ухвали. Тому в хвилині загрожуючої державі смертельної небезпеки мусіла вирішити справу звичайна більшість Виділу і Ради Державних Секретарів. Про-

¹¹⁹ Pobóg-Malinowski Wł.: ..., т. II, стор. 80.

¹²⁰ Макух І.: ..., стор. 262.

ти Диктатури був член Виділу Вітик і Державний Секретар Макух. Перший був по лінії дотеперішньої своєї політики за скасуванням галицького уряду і повним підпорядкуванням Галичини Директорії. Другий уявляв собі мабуть новий уряд у формі якогось колегіяльного органу. Але тодішні обставини вимагали одної людини у проводі, з одною думкою і рішучим діянням.

Проголошення Диктатури вплинуло корисно на розбиту і здеморалізовану армію. Почувши, що врешті має над собою господаря, кинулася до протинаступу і розбиваючи численнішого і знаменито вирядженого противника, дійшла до брам Львова. Правда, не виконала вона покладеного на неї завдання, себто розділити польську армію на дві частини, зіпхнути її полудневе крило, на полудне, знищити і цим способом пробитися в Карпати. Вичерпавши всю амуніцію, мусіла знову відступати перед зібраними в міжчасі великими польськими силами під проводом самого Пілсудського. Але була це вже зовсім перероджена, сцементована в одно, неподатна на зовнішню пропаганду, повна гордості і довір'я до себе, найкраща в тім часі на Сході Європи армія.

Кучабський у своїй праці сугерує думку, що одинокою можливістю врятувати українську справу було тоді прилучитися наддніпрянській армії до Чортківської офензиви, закріпити бодай лінію Бартелемі, а тоді спільними силами звернутися проти большевиків.¹²¹ Але От. Петлюра, що в тім часі відігравав у Директорії рішальну ролю, був уже мабуть заангажований у політиці, що мусіла довести до зломання національного фронту і зречення західньо-українських земель на користь Польщі. Петлюра, що ще в 1917 р. був противником української незалежної державности і приклонником забезпечення українських національних інтересів у революційній неподільній Росії, поволі еволюціонував у своїх поглядах та став непримиренним ворогом Москви і борцем за самостійну Україну. Переконавшись, що українці власними силами не закріплять своєї держави, старався з'єднати собі поміч Франції за посередництвом Польщі. Не знаємо нічого про те, яким способом нав'язав він зв'язки з поляками. Назарук каже на підставі довірочних інформацій, що «Петлюра мав зв'язок з Пілсудським уже тоді, коли про це нікому не снилося».¹²² Очевидно, що Пілсудський запевнював Петлюру в своїй прихильности до незалежности українського народу і обіцював йому свою підтримку і поміч, але мусів теж вимагати територіяльних уступок, спеціально щодо Галичини. Виразніше пише про це проф. Томашівський, а саме, що Петлюра нав'язав зв'язки з Поляками ще за гетьмана, що в січні 1919 р. ці зв'язки стали тіснші, а в березні цього ж року склали обі сторони умову, відновлювану що

¹²² Назарук О.: ..., стор. 228.

¹²¹ Кучабський В.: ..., стор. 321.

три місяці, в якій містилася вже мабуть заява Петлюри про його незацікавленість справою Галичини.¹²³ Ці свої зв'язки тримав він в тайні перед іншими членами Директорії і перед радою міністрів.

Деякі факти вказували б на правдивість цих тверджень. Наддніпрянський уряд не виповів ніколи війни Польщі, хоч вона зайняла Холмщину, Підляшша й Полісся. Коли голова англійської місії у Варшаві полк. Вейд знаходився в січні у польських військових чинників у справі завішення польсько-українських боїв і говорив у цій справі з Пілсудським, то той сказав йому, що Львів з округою довкола нього в промірі 20 км і Бориславський нафтовий басейн мусять безумовно належати до Польщі та що переговорювати в цій справі було б легше з Петлюрою в Києві, ніж пробувати допровадити до чогонебудь у львівській області. Це вказує між іншим на те, як поляки спритно використовували акт злуки і трактували Галичину перед чужинцями не як особну цілість, а як частину великої національної території, щодо якої Київ може робити уступки. Д-р Стахів у своїй праці дивується, яким чином Пілсудський міг говорити про переговори з Петлюрою, коли тоді при владі була Директорія, головою якої був Винниченко, що разом з міністром закордонних справ провадив закордонну політику.¹²⁴ Його здогад, що український посол Карпінський, що саме приїхав у тім часі до Варшави, міг в цій справі сказати щось незручне, не промовляє до переконання. Правдоподібнішою буде думка, що слова Пілсудського були вислідом його зв'язків із Петлюрою і переконання, що від нього можна добитися уступок у справі Галичини. Коли місія ген. Бартелемі приїхала в справі польсько-українського перемир'я до осідку української Начальної Команди в Ходорові, то її члени тільки звиталися з през. Петрушевичем і д-ром Голубовичем, безпосередніми зверхниками української армії, а розмовляли виключно з От. Петлюрою. Петрушевич і Голубович просили Петлюру, щоб він виразно заявив місії, що приналежність Галичини до УНР, це безумовне домагання цілої України, але він того не зробив, а тільки сказав загально, що український народ тільки тоді зможе всі свої сили звернути проти большевиків, коли матиме національне забезпечення від заходу.¹²⁵ Врешті у самих польських істориків маємо згадку, що в травні 1919 р., отже в вирішальній стадії боротьби за Львів, Пілсудський вислав з листом до Петлюри майора Заглобу-Мазуркевича, що в перебранні воєнного полоненого знайшов Петлюру в Чорнім острові і привіз його відповідь Пілсудському. Очевидно, не був це початок, як мабуть думає д-р Стахів, а продовження

¹²³ Томашівський Ст.: ... стор. 28.

¹²⁴ Стахів М.: т. III, стор. 178 і наступні.

¹²⁵ Лозинський М.: ..., стор. 77.

таємних зв'язків між Петлюрою і Пілсудським, що далі продовжувалися через того майора.¹²⁶

Таким чином політика Петлюри стала спрямовуватися поволі на шлях порозуміння з Польщею. Він був видимо незадоволений з того, що галицький уряд відкинув демаркаційну лінію ген. Бартелемі. Дня 28 травня, себто в час, коли в наслідок польської офензиви, в Парижі велися з доручення Мирової Конференції переговори про перемир'я, Петлюра вислав до Польщі місію під проводом підп. Левчука з метою заключення з нею безпосереднього перемир'я. Поляки радо прийняли місію і виявили готовість негайного порозуміння з урядом УНР та жадали вислання в тій цілі уповноваженої місії. Це послабило акцію Панейка, бо польський уряд подбав, щоб Мирова Конференція довідалася про ці переговори, що сугерували непотрібність переговорів у Парижі. В час побідної Чортківської офензиви заключила наддніпрянська місія під проводом ген. Дельвіга дня 26. червня перемир'я з поляками з новою демаркаційною лінією, що залишала за галицькою армією вузький скравок території між Золотою Липою, Дністром і Збручем з тим, що навіть Тернопіль залишався в польських руках. Ця лінія перечеркнула здобутки офензиви, а крім того представляла для галицької армії велику небезпеку, бо поляки могли від Тернополя впродовж кількох днів відтяти її від Збруча і знищити. Тому галицька команда її не прийняла і продовжувала свій наступ. Але в Парижі довідалися теж про це перемир'я.

Та крім політичної орієнтації От. Петлюри виявилось в тих актах теж неприхильне наставлення наддніпрянського уряду і соціалістичної інтелігенції до галичан. Було воно наслідком іншого виховання, інших культур та іншого розуміння національних інтересів і метод боротьби за ці інтереси членів двох віток народу, що століттями були відділені від себе. Галицька і наддніпрянська інтелігенція за малими виїзками не зустрічалися з собою, а через це не знали і не розуміли себе. Про фальшиві погляди наддніпрянців на галичан можна багато вчитати в працях Винниченка і Доценка. Історична доля зробила галичан реалістами, може аж надто дрібничковими, що менше теоретизували, а всю свою увагу звертали на конструктивну працю для народу. Довголітня боротьба за національне самовизначення навчила їх цінити і вище ставити національно-державні інтереси від соціальних. Наддніпрянські соціалісти були в більшості доктринерами, що туманні інтереси світового пролетаріату ставили вище від національних інтересів свого народу. До того всіх, що не годилися з їх поглядами, вважали вони «буржуями», «контрреволюціонера-

¹²⁶ Стахів М.: ..., т. V. стор. 105 і наст. Pobóg-Malinowski Wł.: ..., т. II. стор. 215.

ми» і т. п. Вони ставилися неприхильно до галичан і трактували їх як людей політично і соціально недорозвинених, що не йшли з поступом і духом часу. Їм не подобався галицький устрій, дарма, що він виявив на практиці свою життєздатність. Зокрема велике обурення викликав у них, а передусім у соціалістів-революціонерів, ухвалений Національною Радою закон про земельну реформу, що відкидав соціалізацію землі і стояв на ґрунті приватної власності. Вони не могли зрозуміти того, що в Галичині не було соціальної революції і тому дивилися на Галичину, як на реакційну державу, що поліційними засобами придушує соціальні стремління народу.

Недивно, що наддніпрянські соціалістичні партії радо прийняли до свого гурта кількох галицьких соціалістичних демагогів (цілий провід соціалістично-демократичної партії залишився ще в листопаді 1918 р. у Львові), як Вітик і Безпалко, та намагалися при їх допомозі розпнути соціальну революцію східного типу в Галичині. Коли ж ці спроби не вдалися, з тим більшим призирством відносилися вони до галицького проводу. Оливи до вогню дояля спроба наддніпрянських правих партій зробити на весну 1919 р. у Рівному переворот проти Директорії й її уряду. По невдачі цього перевороту провідники правих партій переїхали до Галичини. Галичина ставилася аж надто лояльно до наддніпрянського проводу й його експонентів у Галичині, що викликувало у деяких наддніпрянців обурення, а навіть насміхи.¹²⁷ Але галицький уряд тримався засади не вмішуватись у внутрішні наддніпрянські справи і тому не переслідував тих провідників. Це ще більше озлобило наддніпрянських соціалістів і викликало у них підозріння, що галичани хочуть при допомозі цих партій усунути їх від влади. Так щораз більше поглиблювалася прірва між двома вітками народу в обличчі смертельної небезпеки зі сходу і заходу.

Д-р Петрушевич був на основі постанови Трудового Конгресу з 28 січня 1919 р. членом Директорії. Він старався впливати на наддніпрянських провідників, щоб закинули безплідні спори і згуртували всі, і так нечисленні інтелігентні кадри та запрягли їх до позитивної праці для оборони Батьківщини. Та його заходи не причинилися до заспокоєння умів, а навпаки, викликали ще й ненависть до нього, що дотепер утішався пошаною навіть у своїх противників. То ж, коли Петрушевич був проголошений Диктатором, Директорія й її уряд скористали з того, щоб скасувати галицьку автономію і **підчинити** Галичину прямо собі. Директорія створила 4 липня при наддніпрянським уряді міністерство для Галичини, яке очолив Вітик, що не мав жадних симпатій у галицьким громадянстві і був скопромітований своєю господаркою в Дро-

¹²⁷ Андрієвський В.: ..., т. II. стор. 194 і наступні.

гобичі. При допомозі цього міністерства мала Директорія управляти Галичиною. Рівночасно позбавила вона Петрушевича членства в Директорії і так порвала з ним усі зв'язки. Коли ж галицька армія у своїм другім відвороті стала наблизитися знову до Збруча, От. Петлюра видав наказ, яким усі галицькі частини, що перейдуть Збруч, підпорядковував наддніпрянським командам.¹²⁸ Так наміряв він скасувати відрубність галицької армії й перебрати її в свої руки. В тім самім часі наддніпрянські газети були повні лайок на Петрушевича. Акція та була також наслідком діяльності Вітика і Безпалка, що став теж наддніпрянським міністром, які представляли галицьку провідну верству в найчорніших красках і запевняли, що нарід і військо є за ними та радо погодяться на усунення Диктатора від влади.

Таким чином д-р Петрушевич опинився в надзвичайно складному становищі. Погодитися на ліквідацію галицької влади значило б зректися обстоювати на Міровій Конференції право на самовизначення Галичини, одинокою підпорою якої і виявом її незалежницьких стремлінь було існування непереможеної галицької армії. Виринала думка перейти в Карпати і продовжувати боротьбу, а в найгіршому випадку зложити зброю в руки побідних західних держав. Рівночасно приїхала до Диктатора делегація від радянського уряду в Харкові, яка за ціну зірвання з Петлюрою обіщувала всяку допомогу в боротьбі з Польщею. Безперечно, що злучившись з большевиками, була б галицька армія прогнана поляків за Сян.

А тим часом боротьба наддніпрянської армії з большевиками наближалася до свого трагічного фіналу. Дня 9. липня заявив наддніпрянський штаб урядові, що якщо за два-три дні не наспіє поміч із Галичини, то ліквідація фронту з фізичним винищенням учасників боротьби — вояків, урядовців і всього державного апарату, буде неминуча. В своїм сектярськім засліпленні був прем'єр-міністер Мартос навіть у цей час грядучої неминучої катастрофи проти нав'язання контакту з Петрушевичем.¹²⁹ Тільки під натиском військових кіл звернувся От. Петлюра разом із делегатами від армії та деякими членами уряду до Диктатора, якого не признавали, і благали його, йти їм на поміч. Петлюра бував у Петрушевича і по два рази на добу, приїздили і різні міністри та обіщували сповнити усе, чого він захоче. А наддніпрянські газети, видавані за державні гроші, лаяли далі Петрушевича, не залишаючи на ньому сухої нитки.

Проти переходу ГА за Збруч були поважні аргументи, що їх підносили різні компетентні люди, між іншим ген. Курманович.

¹²⁸ Назарук О.: ... , стор. 160, Цьокан І.: «Укр. Прапор» ч. 47, Відень, 1920 р.

¹²⁹ Мазепа І.: Україна в огні і бурі революції. т. II. стор. 18.

Вони вказували на те, що наддніпрянські соціалістичні партії виявили в державнім будівництві і в боротьбі проти большевиків повну нездарність, але рівночасно відкидали співпрацю з іншими українськими партіями і відомими національними діячами. Правдивість цієї оцінки потверджували пізніше самі наддніпрянці.¹³⁰ Супроти невгаваючої боротьби цих партій проти Петрушевича не було великих надій на налагодження приятних відносин між наддніпрянцями і галичанами по переході ГА за Збруч, а тим самим на зміну політики уряду. Таким чином Гал. Армія і багато інтелігенції, що виїхала з нею, не допомгла б всеукраїнській справі, а вигинула б безпотрібно на Наддніпрянщині. Але відмова помочі От. Петлюрі довела б до негайної ліквідації наддніпрянської державности. Не зважаючи на всі розчарування Петрушевича й особисті образи, у нього соборницька ідея перемогла. Диктатор постановив дати цю поміч, під умовою, що Директорія скасує міністерство для Галичини, переорганізує уряд на загально-національній основі і притягне всі українські сили до державної праці. От. Петлюра погодився на ці умови і тим самим визнав уряд Петрушевича. Тоді Диктатор дав наказ армії переходити Збруч. Сталося це в днях 16-18 липня.

Та тут виявилася нечувана і не можлива в нормальних умовах річ: уряд не почував себе зв'язаним договором, заключеним головою держави, і далі не признавав Диктатора, що врятував його від фізичної загибелі. Повторилася, тільки в іншій формі, історія з запрошенням німців на Україну. Коли Петрушевич приїхав до Кам'янця, його офіційно не привитали, Начальній Команді ГА не призначили відповідного приміщення, а між галицьким вояцтвом почалась інтенсивна агітація, щоб воно покидало свою армію і переходило до наддніпрянських частин. Проти Петрушевича велася далі завзята боротьба, що з більшим або меншим насиллям тривала аж до катастрофи. Про переорганізацію кабінету міністрів на фаховій, коаліційній базі не було мови. Коли уповноважений Диктатора для внутрішніх справ, д-р Голубович, переконував прем'єра Мартоса, що честь і совість вимагають від нього виконання договору, він відповів, що керується тільки революційною честю і совістю, а вони цього не вимагають.¹³¹ Всі зусилля Петрушевича довести до порозуміння ні до чого не довели.

В таких умовах було три можливості уложення відносин на невеликій території за Збручем, на якій знайшлися оба уряди: або всю владу перебере силою в свої руки д-р Петрушевич, або те саме зробить Отаман Петлюра, або врешті обидва ці провідники порозуміються між собою, щоб спільними силами взятися до праці і рятувати, що ще можна було врятувати. Розв'язка мусіла

¹³⁰ Капустянський М.: ..., ч. III. стор. 50 і наступні.

¹³¹ Завадський В.: «Воля» т. I. ч. 6, Відень 1921.

наступити негайно, бо тодішні політичні відносини не дозволяли на зволікання і вимагали негайних дій.

Д-р Петрушевич міг легко усунути От. Петлюру від влади, маючи в руках численнішу і добре зорганізовану армію. Намовляли його до того праві наддніпрянські партії. Теж населення, без різниці національності, було б радо прийняло таку розв'язку. Але Диктатор не хотів зв'язувати справу Галичини, яка мала ще якісь вигляди на Мировій Конференції, державно-правно зі Східною Україною, до якої не відносилися принципи Вилсона. Тому хотів він затримати окремих галицький уряд, що репрезентував би Галичину перед побідними державами і незалежність галицької армії, як підпори того уряду. Крім того галичан було на Наддніпрянщині замало, щоб могли відповісти організаційним і мілітарним завданням, які спали б тоді на них. А втім не знати було, як далеко зайшли були переговори Петлюри з поляками і чи на випадок перевороту польська армія не перейшла б за Збруч, щоб його рятувати.

Наддніпрянський уряд і соціалістичні партії, на які він спирався, не лише не признавали Петрушевича, але виявляли недвозначно охоту зліквідувати галицький уряд і арештувати Диктатора. Та не маючи за собою реальної сили, бо наддніпрянська армія була нечисленна і слабо зорганізована, не могли виконати своїх задумів. Не зважаючи на те, уряд поводився так, неначе б та реальна сила була по його боці і провадив проти Петрушевича і галицької армії далі завзяту боротьбу, підсичувану безперечно ворожими агентами. Фактично на цю боротьбу уряд і правлячі партії зуживали майже всю свою енергію.

Ключ до розв'язки ситуації був у руках От. Петлюри. По приході галицької армії відкрилася перед ним можливість закріпити українську державність. Він міг спертися на більшу, зразково зорганізовану військову силу і мав завдяки цій армії, вперше від протигетьманського повстання, опановану територію. Петрушевич не жадав його уступлення, погодився на спільне командування над обома арміями і радо йшов на співпрацю з ним. Створення спільного фахового уряду, злука наддніпрянського розмаху з організаційним хистом галицького військового і цивільного адміністративного апарату, що теж у великім числі перейшов за Збруч, заведення сильного ладу і справедливої управи було б приєднало для української державності все населення, між іншими і жидів. Тоді можна було використати наявні ресурси зайнятої території, забезпечити армію в усе потрібне і збільшити її числовий стан. Так зорганізована держава могла перетривати всі бурі, що на неї насувалися і втриматися своїми власними силами бодай, може навіть не на цілім Правобережжю, що й так було б великим осягом.

Петлюра на таку співпрацю не пішов. Правда, він був зв'язаний договором з центральними комітетами обох правлячих соція-

лістичних партій, що без їх згоди не зробить жадного політичного кроку.¹³² Але спершися на галичан, він міг не рахуватися з цими комітетами. Передовсім наддніпрянські партії не були партіями в західньо-європ. значенні цього слова. Були це радше політичні клуби з обмеженою кількістю членів. Соціалістично-революційна партія навіть правно не існувала, бо вона по усуненні гетьманом Центральної Ради добровільно розв'язалася і від того часу не відбула вже свого партійного з'їзду. Центральні комітети партій, що створили уряд, були фактично нечисленними групами людей, що мусіли б рахуватися з доконаними фактами.

Співпраці Петрушевича з Петлюрою заваждала пропольська орієнтація і політична невиробленість цього останнього. Петлюра був переконаний, що самостійна Україна є в інтересі Польщі і тому вона дасть йому всяку допомогу та подбає про визнання України Францією. Нещастям Петлюри була його конспіративність і брак відваги признатися до своєї політичної концепції. При поставленні ясно справи перед Петрушевичем вони оба, в стремління до одної мети, могли поділитися ролями, як це зробили в час війни галицькі і російські поляки. Від Петрушевича або інших галицьких політиків, міг Петлюра зібрати інформації про поляків, їх політичну ідеологію, відношення до української справи, чого йому, як новикові в політиці, так дуже було треба. Його політика спиралася не на реальних фактах, а на вірі в демократизм поляків і їх прихильність до Українців. Грали тут теж ролю обіцянки Пілсудського. Ми не знаємо, що він обіцявав Петлюрі, але коли б ці обіцянки були навіть щирі, то Пілсудський не мав змоги їх виконати. В Польщі приходив щораз більше до голосу Дмовський із своєю партією з програмою поділу України між Росією і Польщею. Українці, що фактично врятували Польщу від большевизму і дали їй змогу сконсолідуватися, були призначені стримувати ще якийсь час безпосередню атаку большевиків на Польщу, аж доки не вигинуть. Пілсудський мусів з цим фактом рахуватися.

От. Петлюра про це не знав. В переконанні, що окремий галицький уряд є перепорою в його пропольській політиці, бажав собі теж його скасування. Тому не настоював на виконанні урядом свого договору з Петрушевичем та дозволяв на боротьбу проти нього. Не погодився теж на те, щоб Петрушевич виконував далі обв'язки члена Директорії. Що більше, він **апробував** спроби уряду і правлячих партій розложити галицьку армію, одну свою підпору, агітацією і стриманням призначених для неї грошевих дотацій, щоб так легше дістати її в свої руки.¹³³

Треба ще додати, що От. Петлюра, не зважаючи на свій гарячий патріотизм, прямо месіянстичну віру у майбутність свого

¹³² Ярославин С.: Визвольна боротьба..., стор. 55.

¹³³ Левицький О.: ..., стор. 12 і наступні.

народу, безкорисність та інші прикмети, яких так бракувало тодішній українській інтелігенції, не був державним мужем, якого вимагали тодішні війняткові часи. Без досвіду і практики в громадській праці, він не виявляв зрозуміння того, що сила кожного народу залежить від тривкої його організації в усіх ділянках національного і державного життя. Не розумів теж конечности організації складного військового апарату та дисципліни у війську. Його девізою була боротьба за всяку ціну з ворогом, а решта вже якось уложиться. Тому не натискав на уряд, щоб забрався поважно до налагодження адміністрації на зайнятій території, організації національних сил і приготування засобів до дальшої війни. Зрештою тодішня соціалістична інтелігенція не мала теж досвіду і практики в тім напрямі, та й «блукаючи в емпіреях»,¹³⁴ не розуміла ваги такої праці. Без помочі людей з інших партій і галичан, не могла вона виконати того завдання. Так змарновано кілька дорогих місяців, у яких, по думці наддніпрянських фахівців, можна було все приготувати.¹³⁵ Осінь застала українське вояцтво без білля, одягу і взуття та без приготованих шпиталів, коли стала ширитися страшна пошесть тифу. Повна катастрофа української державности стала неминучою. Так покінчилась ще одна, і вже остання, шанса, закріпити її бодай на невеликій території.

Історією Кам'янецького періоду займається широко у своїй праці Ісаак Мазепа.¹³⁶ На жаль у представленні тодішніх відносин його праця є тенденційна і повно в ній неправдивих тверджень і перекручень. Щоб вибілити тодішній наддніпрянський уряд, в якому Мазепа був міністром, а опісля прем'єром, представляє він Петрушевича в найгіршому світлі, не щадить навіть Петлюри. Всі його твердження зводяться до того, що Петрушевич і команда ГА перейшли Збруч з москвофільською орієнтацією, стреміли до злуки з Денікіним, діяли на шкоду української державности і тим спричинили катастрофу.

Такі твердження не відповідають правді. Д-р Петрушевич був ціле своє життя непримиренним ворогом москвофільства. Знаючою була подія в галицькому соймі, коли то Петрушевич, великий джентлемен у поведінці з людьми, в час промови одного москвофільського посла кинувся на нього, вирвав йому з рук писану промову і потоптав ногами. Галицька Армія знову була здисциплінованою армією, провід її політикою не займався і завжди виконував накази свого уряду.

Справа з тією мнимою Денікінською орієнтацією представляється так. По приїзді Петрушевича до Кам'янця треба було вирі-

¹³⁴ Капустянський М.: ... , ч. III, стор. 33.

¹³⁵ Капустянський М.: ... ч. III, стор. 136.

¹³⁶ Мазепа І.: Україна в вогні і бурі революції, ч. II.

шити питання української закордонної політики. Україну оточили з усіх боків вороги — Польща, більшовики, Денікін, Румунія. Треба було за всяку ціну розірвати ізоляційний перстень і нав'язати звязки бодай з одним противником. Представники наддніпрянського уряду і правлячих партій обстоювали по думці своєї ідеології і дотеперішньої тактики порозуміння з більшовиками. Петрушевич, з огляду на вороже становище західних держав до більшовизму, радив увійти в контакт з Денікіним, який щойно розгортав свої сили. Петлюра знову, надіючись на підпертя Польщі, був за участю України в боротьбі всіх протибільшовицьких сил (білі російські армії, поляки) під проводом антан-ти. Така концепція відповідала поглядам Петрушевича і під тим поглядом не було між ним і Петлюрою жадних розбіжностей.

Плян цей предложив От. Петлюра міжальєантській військовій місії 30. липня в Кам'янці. Українські війська мали б звільнити від більшовиків Правобережну Україну і забезпечувати ліве крило Добровольчої армії. Українську Армію мали б знову крити поляки своїми операціями в напрямі на Гомель-Могилів на Дніпрі, про що Петлюра просив польське командування особною телеграмою. Він надіявся, що українська армія своєю видатною допомогою в протибільшовицькій акції і, розгорнувши в час боїв завдяки доставам альєантської зброї, свої кадри до 400-500 тисяч людей, причиниться до позитивної розв'язки українських національних інтересів.¹³⁷ Таким чином абсолютно невірним є твердження Мазепи й інших тодішніх провідників, що уряд УНР й армія з От. Петлюрою обстоювали в літі 1919 р. союз з більшовиками проти Денікіна, але через сильні денікофільські настрої в галицькім уряді і командуванню не можна було цих плянів здійснити.¹³⁸ Фактично до спроб заключити такий союз не допустив От. Петлюра. Якщо б він був за ним, то був би дсконав цього, не оглядаючись на Петрушевича.

Але на врученні згаданого пляну і скінчилося. Уряд не вислав своїх місій до Денікіна і більшовиків, щоб довідатися, як вони ставляться до української справи. Петлюра був певний, що плян буде прийнятий Англією і Францією та що вони накажуть Денікінові кооперувати з українською армією. Але плян цей не відповідав інтересам Денікіна, ані Польщі, ані навіть Румунії і тому з нього нічого не вийшло, хоч може Франція й Англія і пробували інтервенювати на його користь. Петлюра про це не знав. Тому наказав він проти думки Петрушевича та опінії військових фахівців похід українських військ на Київ. Що більше, він видав наказ, яким забороняв українським частинам при зустрічі з денікінцями входити з ними в бойову акцію, що було причиною не-

¹³⁷ Капустянський М.: ... , ч. III. стор. 94 і наступні.

¹³⁸ Мазепа І.: Україна в огні і бурі революції... стор. 63.

вдачі в Києві. Зрештою армія опинилася в Києві в мішку і мусіла б його так-чи-сяк залишити, щоб не дати себе знищити.¹³⁹

Зовсім інакше поступав Пілсудський. Він вислав місії до Денікіна і пертратував з большевиками через польського комуніста Мархлевського. На підставі зібраних інформацій Пілсудський прийшов до переконання, що якби Денікін переміг большевиків, то нова Росія не признає незалежної Польщі і їй прийшлося б провадити війну з російськими арміями, озброєними і вишколеними Францією й Англією. Тому він не ангажувався у війну Денікіна з большевиками, польські війська стояли безчинно на фронті¹⁴⁰ і тільки завдяки цьому большевики перемогли Денікіна.

Невдачу в Києві вияснявали наддніпрянський уряд і правлячі партії зрадою галицької команди в наслідок її і Петрушевича денікофільських тенденцій. Мазепа старається переконати читачів, що уряд і Директорія хотіли негайно по Київським інциденті почати війну з Денікіним, але справа протягнулася на два місяці через спротив Петрушевича.¹⁴¹ Та ми маємо авторитетні вияснення наддніпрянських авторів, що військові кола були проти війни через повне незабезпечення армії, а Петлюра сподівався, що антанга таки примусить Денікіна рахуватися з повстанням незалежної Української Держави.¹⁴² Розбіжність цих тверджень можна пояснити тільки тим, що Мазепа у своїй праці зробив з Петрушевича «жертвенного козла», на якого скидає вину за всі невдачі. Не виключене теж, що Петлюра перед урядом, так само, як перед Петрушевичем, не відкривав усіх своїх карт і тому Мазепі могло здаватися, що погляди їх на ці справи однакові. Справу ще погіршив не дуже щасливий вчинок Назарука, а саме передрук в офіційнім органі для галицького війська «Стрілець», в числі з 20. вересня, згаданої вже мною статті Костя Левицького: «Кули дорога». У своїй власній статті на цю тему з 25 вересня, Назарук не зсолідаризувався з думками Левицького, а тільки, вичисливши всі плюси і мінуси зв'язку України з Польщею і Росією, заявив, що справу політичної орієнтації не можуть вирішувати одиниці чи малі гурти, але представники ширших кругів народу. Самим передруком статті і вириваними із статті поодинокими реченнями, як це робить сам Мазепа у своїй праці, можна вже було доказувати москвофільство галицького проводу.

Знову до поглиблення недовір'я галичан до наддніпрянського уряду причинювалися вістки, які діставав Петрушевич про становище місії того уряду у Варшаві до галицької справи. Ті вістки

¹³⁹ Ярославин С.: Визвольна боротьба ..., стор. 56 і наступні.

¹⁴⁰ Robóg-Malinowski Wł.: ..., т. II. стор. 216 і наступні.

¹⁴¹ Мазепа І.: Україна в огні і бурі революції ..., т. II. стор. 77 і наступні.

¹⁴² Доценко О.: ..., стор. 254 і 255, Удовиченко О.: ..., стор. 113.

пізніше вповні підтвердилися. І так висланий у січні в дипломатичній місії до Варшави представник уряду Курдиновський підписав з польським урядом договір, яким не лише зрікся Галичини на користь Польщі, але віддав українську політику і українську армію під зверхність Польщі.¹⁴³ Друга місія, вислана в серпні під проводом інж. Пилипчука зайняла щодо Галичини таке саме становище, як Курдиновський.¹⁴⁴ Це використовували, очевидно, поляки. Коли в наслідок заходів Панейка в Парижі Мировою Конференція зацікавилася справою Галичини, Падеревський заявив їй, що «ніякі репрезентанти не можуть вирішувати справи Галичини в Парижі, бо в Варшаві є представник українського уряду, з яким є підписаний договір».¹⁴⁵ На підтвердження цього поляки возили навіть Курдиновського до Парижа. Це все шкодило очевидно позитивному вирішенню галицької справи Мировою Конференцією. Петрушевич не хотів робити з того приводу алярмів, щоб не послаблювати духа армії, і тому «Стрелець» тільки делікатно інтерпелював наддніпрянський уряд про діяльність Пилипчука. Уряд відповідав, що місії переступили свої повноважності та діяли на власну руку. Та всетаки у наддніпрянців стали поширюватися не сперті на жадні реально-політичні вигляди надії на Польщу. Видавана за державні гроші преса ставала щораз більше полонофільська. Це викликувало у галичан переконання, що наддніпрянський уряд є на дорозі порозуміння з Польщею коштом Галичини. Ворожі настрої між обома вітками народу з кожним тижнем поглиблювались.

Всього цього не було б, якби люди займалися якоюсь позитивною працею. Та фактично поза безплідним політиканством нічого не робилося. А тим часом з настанням осені став ширитися в армії масовий тиф. Начальна команда вже довгий час наперед алярмувала оба уряди, що треба відповідно приготувитися до боротьби з пошестю. Та ці заходи нічого не помагали. Коли ж в наслідок поширення тифу стало ясним, що армія стане незабаром зовсім небоєздатною, команда стала натискати на Диктатора, щоб він рішився на якийсь крок для рятунку армії від остаточної загибелі.

Таким кроком могло бути тільки якенебудь порозуміння з Денікіним, бо дорога до поляків по тяжких досвідах була замкнена. Петрушевич бажав за всяку ціну рятувати Гал. Армію, бо вважав її єдиним, на що ще може надіятися українська справа. Але хотів вичекати з тим аж до повної катастрофи, щоб не стрінутися з закидом зради, як це пізніше дійсно сталось.¹⁴⁶ Та Начальна Команда визнавалася краще в ситуації. Щоб не допусти-

¹⁴³ Мазепа І.: Україна в огні і бурі революції..., ч. II, стор. 96 і 97.

¹⁴⁴ Доценко О.: ..., стор. 65.

¹⁴⁵ Доценко О.: ..., стор. 67.

¹⁴⁶ Шухевич Ст.: ... ч. III, стор. 94.

ти до повного знищення решток колись численної армії, рішилася вона без згоди свого зверхника на переговори з Денікіним. На ці переговори погодився пізніше і От. Петлюра під умовою, що в них візьмуть участь теж представники наддніпрянської армії. Та коли не зважаючи на заходи з галицького боку, Денікінське командування це домагання рішуче відкинуло, Начальна Команда заключила сама військовий договір з Денікіним, на що Петрушевич остаточно погодився.

Договір цей викликав в наддніпрянських колах страшну бурю і закиди в чорній зраді. Мазепа вказує на те, що на Петрушевича впливав своїми листами з Парижа Панейко, що в літі 1919 р. намагався помилково, але в добрій вірі, рятувати українську, а передовсім галицьку справу, при допомозі російських еміграційних кол і тому вважав конечним порозуміння з Денікіним. Знову в армії мав вести агітацію в цім напрямі отаман Єрле, що прийшов з Парижа, де був дуже короткий час військовим дорадником Панейка. Та фактично Петрушевич був, в супереч твердженню Мазепа, сильною індивідуальністю, що не піддавався легко чужим впливам і мав на всі справи свою власну думку.¹⁴⁷ Зрештою листи Панейка, на які покликуються Мазепа, прийшли до Кам'янця аж при кінці жовтня, коли справа переговорів з Денікіним була вже в Начальній Команді вирішена. Знов от. Єрле вернувся з Парижа (якщо не помиляюсь, викинений французьким урядом), коли Панейко став щойно розгортати свою діяльність і про жадну кооперацію з Денікіним, про якого ще тоді ніхто не знав, не думав. Про якунебудь його акцію чи впливи в армії не згадують ані одним словом галицькі військові мемуаристи (Шухевич, Паліїв, Кох), що працювали в Начальній Команді і були про все добре поінформовані. На ген. Тарнавського мав великий вплив дуже молодий, імпульсивний і недосвідчений його ад'ютант, Дмитро Паліїв.

В дійсності вчинок Начальної Команди не був національною зрадою, ані навіть політичною помилкою, а тільки конечністю, щоб врятувати армію і затримати її, як організовану цілість. В цей час було здібних до бою, неодітих і слабо озброєних, 4.000 галичан і 2.000 наддніпрянців.¹⁴⁸ Число це кожного дня зменшувалося через вибуття захворівших на тиф. Проти них стояло 14.000 знаменито виряджених Денікінців, з великим числом кавалерії. Вистарчив би найслабший з їх боку удар, щоб позірні українські лінії знищити. Тільки перейняті повстанською психологією люди могли говорити про можливість дальшого ведення війни. До ліквідації протиденікінського фронту довела не сепаратна політика армії чи її москвофільські тенденції, а тільки безвихідне положення армії. Завдяки договору з Денікіним галицька армія не

¹⁴⁷ Назарук О.: ..., стор. 181.

¹⁴⁸ Кучабський В.: ..., стор. 380.

розсипалася, затримала свою організаційну цілість, прийшла до себе і з весною стала знову боездатною. Це не її вина, що вона не могла вже стати рішальним чинником у дальшій боротьбі за українську державність. Вона не понизила ніколи національного прапора та у своїй поведінці виявляла дальше своє патріотично-соборницьке наставлення.¹⁴⁹ Щобільше, якби Пілсудський був дав у тому часі допомогу Петлюрі, на яку той так покладався, то на вузькому скравку території за плечима галицької армії міг втриматися наддніпрянський уряд з рештками своєї армії. Але представник Пілсудського при Петлюрі, капітан Чарноцький, зробив при відвороті в тім напрямі усе, щоб знищити рештки наддніпрянського адміністраційного і військового апарату.¹⁵⁰ Була це плянова робота, щоб польський уряд міг подиктувати Петлюрі, позбавленому території і війська, найкорисніші для себе умови договору.

Деякі мемуаристи, а ще більше публіцисти, винують у всьому, що сталося, Петрушевича. Причиною катастрофи на їх думку було існування в Кам'янці двох урядів. Петрушевич повинен був уступити і віддати галицьку армію під безпосередню команду Петлюри. Але, поминаючи справу оборони галицької справи на Міровій Конференції, така розв'язка не принесла була б жадної користі. Наддніпрянський уряд і правлячі партії не мали здібности, до жадної практичної організаційної праці і тому все залишилося б по старому. Партії своєю агітацією в рядах армії були б її скоро розложили і зробили небоездатною. Катастрофа була б прийшла може ще скоріше, ніж прийшла, бо Пілсудському треба було здавати перед антантою приязне наставлення до Денікіна і він би не дав Петлюрі помочі. Суть проблеми лежала в об'єднанні всіх національних сил і в мудрім та фаховім проводі, що вмів би правити державою. Петрушевич до такого об'єднання змагав, але не знайшов зрозуміння у тодішніх правителів. Навіть у час катастрофи виявив він почуття загально-української єдности, що не терпіло сепаратних акцій, і тому за саму спробу порозуміння з Денікіним без відома і згоди уряду звільнив від командування і поставив перед суд загально шанованого і любленого ген. Тарнавського.¹⁵¹ Але зробив правильно, що по заключенні договору з Денікіним не віддав армії в розпорядження Петлюри, бо вона опинилася б певно в польських таборах смерті.

Одно є правдою, що Петрушевич своєю психікою не надавався до співпраці з тодішньою наддніпрянською інтелігенцією. Хоч він мав титул «диктатора», то фактично ним ніколи не був. Його поведінка була демократична і строго ліберальна. Тому тверджен-

¹⁴⁹ Ярославин Сидір: *Визвольна боротьба ...*, стор. 68.

¹⁵⁰ Мазепа І.: *Україна в огні і бурі революції ...*, стор. 152.

¹⁵¹ Кучабський В.: *...*, стор. 381.

ня деяких людей, що саме «Диктатура» було причиною усього лиха, є не слушне. Бо ж у Директорії було тоді теж, всупереч законові Трудового Конгресу, єдиновластя От. Петлюри (пригадую, що Директорія і наддніпрянський уряд не хотіли признати Петрушевича за «незаконний» прихід до влади), а правління уряду було фактичною диктатурою невеликої групи людей при допомозі колосального бюрократичного апарату. Петрушевич не терпів інтриг, він вірив у людей і думав, що потрапить своїми аргументами промовити до їх розуму і совісти та переконати у правильності своїх вимог, як це робив у Галичині. Та це викликувало у них враження хиткості Петрушевича і браку твердої волі. Наступник Петлюри на пості голови держави, Андрій Лівіцький, радив Петрушевичеві не вести з наддніпрянським урядом безконечних пертрактацій, а «вдарити кулаком в середину стола і сказати: «Так має бути, як я хочу».¹⁵² Та він по своїм вихованню і вдачі не був здібний до того. Але й інша його тактика ледве чи була б могла в тодішніх умовах.

Д-р Петрушевич виїхав з Кам'янця 15 листопада, напередодні окупації того міста, на пропозицію Петлюри, поляками. З цим днем розійшлися шляхи обох урядів. Дня 2 грудня склала наддніпрянська місія під проводом Андрія Лівіцького польському урядові декларацію, в якій зрікалася в імені українського уряду на користь Польщі Галичини та українських земель на північний схід від неї. Галичани цих актів не признали. Вони думали продовжувати боротьбу за самовизначення Галичини на міжнародній арені.

Правною підставою до цих заходів була невирішена досі Мировою Конференцією доля Галичини. Поляки дістали від Найвищої Ради тільки дозвіл її мілітарно окупувати. Правда, Найвища Рада прийняла 20 листопада 1919 року проект договору, який мали скласти союзні держави і Польща в справі Галичини. Він віддавав адміністрацію Галичини на 25 років Польщі з тим, що по впливі цього часу мав вирішити дальшу долю Галичини Союз Народів. Галичина мала б мати в тім часі обмежену автономію, засади якої були виложені в окремому статуті. Одначе ні польська, ні українська сторона на цей статут не погодилися. Тому Найвища Рада постановила 22 грудня 1919 р. вирішення справи відкласти.

На основі 91-ої статті мирового договору, складеного між переможними державами й Австрією 10. вересня 1919 р., перейшли суверенні права над Галичиною до союзних держав. Від них залежала тепер її майбутність. То ж д-р Петрушевич став продовжувати боротьбу на міжнародній арені за вирішення долі Галичини по думці ухвали Української Конституанти з 19. жовтня 1918 р.

¹⁵² Щоденник Йосипа Назарука.

Повернувшись з України до Відня, створив Петрушевич своїм розпорядком з 25 липня 1920 р. «про організацію уряду та виконання Державної Влади в ЗУНР в часі тривання повновластей Диктатора» — «Уряд Диктатора», зложений з відділів: 1. для закордонних справ, 2. для фінансів, торгівлі і промислу, 3. для преси й пропаганди, 4. для внутрішніх справ, судівництва, шкільництва, віроісповідань, рільництва, пошти і телеграфів, шляхів та публичних робіт. До уряду належала теж Військова Канцелярія Диктатора і Президіяльна Канцелярія. Уряд складався з членів національно-демократичної і радикальної партії. На чолі відділів стояли «Уповноважені Диктатора», що виконували функції Державних Секретарів, але не самостійно, а за вказівками й відповідальністю Диктатора. Уповаженим для закордонних справ був коротко д-р Степан Витвицький, а потім д-р Кость Левицький, що став теж головою Ради Уповажених.

Уряд піклувався численною галицькою еміграцією, а передовсім інтернованими українськими бригадами в Чехословаччині. Він притягнув усі галицькі наукові сили до праці над виробленням основ державного ладу в Галичині, кодифікації права, тощо. Він розвинув широку діяльність на міжнародному полі, чи то через свої дипломатичні представництва й місії, чи висилаючи ноти до Найвищої Ради й Союзу Народів. Завдяки цій діяльності польському урядові не вдалося приспати справи Галичини й вона була протягом кількох років актуальною на міжнародній арені.

Справа Галичини виринула знову після невдачі польського походу на Київ. Большевицькі війська підійшли під саму Варшаву і Польща опинилася перед небезпекою втрати незалежності. Тоді склала Найвища Рада дня 10 липня 1920 р. договір з Польщею в Спа, в якому зобов'язалася посередничати між обома воюючими сторонами. Найвища Рада мала скликати для вирішення справ Східної Європи конференцію до Лондону. В конференції тій мали взяти участь СССР, Польща, Фінляндія, Литва, Латвія й Естонія та делегати Східної Галичини для представлення своєї справи. Польща зобов'язалася в цій договорі прийняти рішення Найвищої Ради щодо Східної Галичини. Тоді теж проголосила Найвища Рада вперше прийняту нею ще 8-го грудня 1919 р. т. зв. лінію Керзона, що установлювала границю між Польщею і Східною Галичиною. Мала вона йти трохи на схід від Сяну, так що Перемишль залишався по польському боці. Поставлення справи Східної Галичини в договорі в Спа свідчило про те, що заходи галицького уряду мали міжнародну підставу.

Одначе большевицький уряд не погодився на цю конференцію. Незабаром польська армія розбила большевицькі війська. У висліді програної війни большевики підписали 18 березня 1921 р. у Ризі договір з Польщею, в яким погодилися на приналежність Східної Галичини до Польщі. Д-р Петрушевич вислав в час

польсько-більшевицьких переговорів «Уповажену Делегацію Української Національної Ради Східньої Галичини і її уряду» до Риги під проводом д-ра Костя Левицького. В склад її входив теж польський соціалістичний посол до віденського парламенту зі Львова Ернест Брайтер, що єдиний з польських політиків признав українські права до Галичини. Делегація протестувала проти того, щоб конференція вирішувала державну приналежність Галичини, одначе договірні сторони протесту до уваги не взяли.

В листопаді 1920 р. вислав Петрушевич делегацію на загальні збори Союзу Народів у Женеві. Вона вручила ноту в галицькій справі та відбула ряд розмов із членами Союзу. Вислідом цих заходів було рішення Ради Союзу з дня 23 лютого 1921 р. в Парижі. Рада ствердила в цім рішенні, що Східна Галичина лежить поза границями Польщі, що Польщі не дано мандату завести адміністрацію в Галичині, що Польща є тільки фактичним мілітарним окупантом Галичини, а сувереном її є держави антанти. Тому вирішила Рада Союзу пред'явити українські домагання Раді Амбасадорів, що заступала Найвищу Раду, до вирішення.

Це був великий дипломатичний успіх Петрушевича. Щоб приспішити вирішення справи, предложив його уряд Союзним державам проєкт конституції майбутньої Галицької Республіки на взір швайцарського устрою, на основі якого три головні народності Галичини (українці, поляки й жида) мали б користуватися однаковими правами. Дня 27 вересня 1921 р. загальні збори Союзу Народів висловили знову побажання, щоб Рада Союзу звернула увагу головним союзним державам на конечність управління в найближчому часі правного становища Східньої Галичини. Врешті головні союзні держави постановили, завдяки заходам галицького уряду, вирішити справу Галичини на міжнародній конференції, що відбулася на весні 1922 р. в Генуї, і віддали її під наради окремої комісії. Одначе конференція в Генуї, у висліді політики більшевицьких представників, розбилася і галицьку справу знову відложено.

На цей час припадають заходи польського уряду порозумітися безпосередньо з урядом Диктатора в справі Східньої Галичини. Хоча заходи українського уряду на міжнародній арені мали певні успіхи, то всетаки вислід їх не був зовсім певний. Тому треба було мабуть скористати з нагоди, що була безперечно вислідом діяльності уряду й погодитися на федерацію з Польщею під контролею Союзу Народів. Це був би теж великий успіх галицької визвольної боротьби. Д-р Петрушевич був за тими переговорами, але їм рішуче спротивився Кость Левицький з іншими уповажненими, крім Володимира Сінгалевича. Теж край був проти переговорів. Петрушевич виявився тут не як диктатор, що накидає свою волю більшості, але знов, як парламентарист, що з тією більшістю рахується.

Галицький уряд та його дипломатичні представництва працювали далі гарячково, щоб компетентні чинники визнали державну незалежність Галичини. Та час працював проти українців. З'єднані Держави Америки усунулися від європейських справ, не ратифікували Версальського договору та не вступили до Союзу Народів. Большевицький режим уstabілізувався на теренах колишньої Росії і західні держави стали з тим рахуватися. Франція почала відігравати щораз більшу роль в європейській політиці. Не стало Ллойд Джорджа, що знав добре галицьку справу і був противником прилучення Галичини до Польщі. Італія стала по боці Франції. Тепер уже не відігравали ролі великі кличі про самовизначення народів, міжнародну справедливість і т. д., а шкурні економічні інтереси. Франція дістала від польського уряду право експлуатації нафти в Бориславській басейні, а головою нафтової компанії, що мала перебрати цю експлуатацію, був президент Ради Амбасадорів Ж'юль Камбон. За це Франція дала вільну руку Англії в нафтових справах у Мосул і Ірані. Це була ціна за признание Галичини Польщі. Заявив це виразно 14. березня 1923 р. мітрополитові Шептицькому італійський амбасадор у Парижі.¹⁵³ Під претекстом, що польський сойм ухвалив 26 вересня 1922 р. закон про воєвідську автономію у Східній Галичині та заснування українського університету і тим самим поляки мають добру волю заспокоїти справедливі домагання українців, Рада Амбасадорів признала дня 15 березня 1923 р. без жадних застережень Східню Галичину Польщі. Так боротьба за незалежність Східньої Галичини була програна і на дипломатичному полі.

По остаточнім вирішенню долі Галичини розв'язав д-р Петрушевич свій уряд та всі його дипломатичні представництва й місії. Поволі повернулися до краю всі галицькі політичні діячі, що були на еміграції. Але Петрушевич не скаптулював. Він уважав себе за мандатора Національної Ради, яка даних йому доручень і повноважень не відкликала. Тому вважав за свій обов'язок бути далі репрезентантом західньо-українських земель на міжнароднім полі та їх стремління до незалежного життя. В цьому напрямі думав він вести з Відня дипломатично-пропагандивну працю в міжнародних колах та продовжувати видавання свого органу «Український Прапор».

Але під натиском польського уряду австрійська влада відмовила цьому непримиримому борцеві за незалежність Галичини права побуту на території Австрії. Те саме зробили незабаром чехословацька влада. Д-р Петрушевич мусів виїхати до Німеччини, де осів настало в Берліні і звідтіля продовжував свою діяльність.

Та незабаром стала зарисовуватися прірва між краєм і Пет-

¹⁵³ о. Жан Й.: ..., стор. 14 і наступні.

рушевичем. Зміна політичного стану Галичини вимагала теж зміни тактики в краю. Після рішення Ради Амбасадорів усі українські партії вирішили не підпорядковуватися більше закордонному проводові. Центр політичної діяльності перенісся до краю, а зв'язки з міжнародними чинниками перебрало в свої руки краєве політичне представництво. В ряди-годи приносила преса вістку про д-ра Петрушевича в зв'язку з висилкою ним ноти чи протесту до Ліги Націй, як, напр., з нагоди «пацифікації» в Галичині. Та поволі відходив він у забуття. Відходив навіть ізза незнання новочасної нашої історії — з печаттю винуватця невдачі наших визвольних змагань. Останні роки свого життя коротав у злиднях, бо в своїй громадсько-політичній діяльності ніколи не дбав про свою будучину і забезпечення своєї старости. Помер 29 серпня 1940 р. в Берліні на 77-ому році життя. Так згорів він, як цілопальна жертва, на жертвнику своєї батьківщини.

Д-р Петрушевич належить до найкращих та найчесніших і найшляхетніших провідників українських визвольних змагань. Навіть От. Пеглюра, коли після листопадової катастрофи 1919 р. пристрасті заспокоїлися, признав, що «д-р Петрушевич, це надзвичайно чесна, а при тім здібна людина».¹⁵⁴ Та з жадним із тих провідників доля не обійшлася так, як із Петрушевичем. Він майже зовсім викреслений з пам'яті сучасного покоління. Склалося на це багато причин. Передовсім польська влада не дозволяла в Галичині нічого про Петрушевича писати і тому доростаюча молодь не мала звідки про нього довідатися. Знову деяким українським угрупованням в їх групових чи партійних інтересах не вигідно було згадувати про Петрушевича і вони поширювали культ своїх людей. Інші промовчували Петрушевича, щоб не дразнити наддніпрянських братів, хоч галицько-наддніпрянські непорозуміння не були його особистою виною. Були теж люди, яких неприхильне наставлення до Президента було зумовлене причинами особистої натури, про які не місце тут говорити. Врешті відіграла тут теж роллю вдача Петрушевича, що не любив особистої реклями та на мав письменницького хисту і тому не писав про свою діяльність та не залишив по собі споминів, в яких її всесторонньо висвітлив би.

Та фактом є, що д-р Петрушевич був самотнім можливим тоді і найкращим представником галицької вітки українського народу та носієм західньо-української політичної думки. Ім'я його зв'язане нерозривно з галицькою державністю 1918-23 рр. Завдяки Петрушевичеві не було перерви в еволюції галицької політичної ідеології. І хоч галицька державність впала, то не без славного збройного спротиву і дипломатичного протесту. Врешті закордонна акція Петрушевича познайомила цілий світ з українською

¹⁵⁴ Шухевич Ст.: ..., т. V., стор. 176.

справою. Можливо, що в цій своїй праці, про яку з браку архівних матеріалів можна говорити тільки загально, робив він деякі помилки, але треба взяти теж до уваги, що у своїй діяльності мав дуже мало і не все відповідних співробітників. Промовчування Петрушевича — це викидання з української історії одної із кращих її сторінок. Завданням української історіографії буде визначити д-рові Петрушевичеві належне йому місце в новітній українській історії.

Д-Р ЛЕВ БАЧИНСЬКИЙ

Важливу роль у будівництві галицької державности відіграв д-р Лев Бачинський (1872-1930), адвокат у Станиславові. Син учителя народних шкіл, був вихованком таємних гімназійних «Громад», з яких вийшли майже всі галицькі політичні і громадські діячі. Був товаришем письменників Василя Стефаника, Леся Мартовича та Івана Семанюка (Марка Черемшини). Належав до найвизначніших провідників української радикальної партії. Коли найчільніші члени цієї партії разом із Іваном Франком перейшли до націонал-демократичної і соціал-демократичної партій, вона через довгий час не мала устійненої програми і тактики. Були в ній приклонники ідей Драгоманова (Павлик, Северин Данилович), був знаменитий організатор, творець Січового руху, Кирило Трильовський, але на жаль клясичний демагог і людина у багатьох справах невідповідальна. Інші провідні члени вважали метою партії тверде обстоювання інтересів селянства та радикальну боротьбу за них. Ащо націонал-демократична партія мала в цій ділянці таку саму програму й своє дуже радикально настроєне крило, то фактично між обома партіями не було в засадничих справах різниці. Ціхував тільки радикальну партію одідичений по Драгоманову лібералізм у справах віри і завзяте поборювання деякими її членами, як напр. Трильовським, духовенства. Лев Бачинський заступав у партії реалістичне крило, що противилося безвідповідальній демагогії, вміло цінити національні інтереси і співпрацювало з націонал-демократичною партією.

При загальних виборах до австрійського парламенту було вибраних на 27 усіх послів трьох радикалів, а при виборах у 1911 р. п'ять на 26 послів. Бачинський був послом з обох виборів. Радикальні послі належали разом з націонал-демократичними і буржуазними послами до одної спільної Української Парляментарної Репрезентації. Одним із заступників голови Репрезентації був від радикалів д-р Микола Лагодинський або Бачинський. В парламенті виявився він як один із кращих українських промовців. Належав до групи, що під проводом Євгена Петрушевича була

за безоглядною тактикою українських послів. В час одної спонтанної демонстрації послів, коли вони на знак невдоволення з президента парламенту стали стукати пультами і кричати до нього, Бачинський кинув з пересердя відломком пульта на президента, хоч не поцілив його, а одного зі словінських послів. Коли ж Українська Парляментарна Репрезентація перейшла в 1912 р. з приводу проволікання заснування українського університету до обструкції в парламенті, Бачинський промовляв на засіданні військової комісії з 13 на 14 червня того року 14 годин, чим побив рекорд довгих промов усіх європейських парламентів.

В час війни став д-р Бачинський членом і заступником голови Української Загальної Ради у Відні. Одначе з політикою Костя Левицького і Миколи Василька не погоджувався і стояв далі близько Петрушевича. По звільненні Галичини від російських військ в літі 1915 р. вернувся він до Станиславова, а в президії Ради заступив його радикал Ярослав Весоловський, що був референтом української преси в пресовому відділі міністерства закордонних справ.

Дня 18 жовтня 1918. р. брав Бачинський участь у нарадах Української Конституанти у Львові, що проголосила на українських землях Австро-Угорщини незалежну державу. Опісля став членом ексекутивної делегації Української Національної Ради у Відні, яка з д-ром Петрушевичем у проводі вела переговори з австрійським урядом про передання влади в Галичині в українські руки. Після 1. листопада вернувся Бачинський до краю і по короткім побуті у Львові став Державним комісарем (старостою) найважлишого, станиславівського, повіту, бо Станиславів став від січня 1919 р. тимчасовим осідком уряду ЗОУНР.

Дня 3 січня 1919 р. зібралася в Станиславові поповнена через вибори Українська Національна Рада на свою першу сесію. Д-р Бачинський став заступником президента Ради і членом «Виділу Національної Ради». Вибір цей був наслідком договору між націонал-демократичною і радикальною партією, попередженого особистим зговоренням між през. Петрушевичем і Бачинським, про спільне будівництво галицької державности. У висліді того договору радикали дістали три місця у «Виділі Національної Ради» і два найважливі секретаріати, а саме внутрішніх і військових справ. Завдяки тому договорі між двома, а поправді трьома партіями, бо уряд підтримувала і християнсько-суспільна партія, хоч цілий її провід залишився під польською окупацією, панувала в Галичині між ними повна згода і мир. Партійні інтереси відложено на пізніше, а на перше місце висунено національно-державні справи. Бачинський зі своєю партією взяв на себе співвідповідальність за діяльність Національної Ради і Державного Секретаріату. Він гостро поборював усі демагогічні і шкідливі державним інтересам дії навіть визначних членів своєї партії.

Вже першого дня сесії Національної Ради виринула справа злуки західно-українських земель з УНР. В цій справі був уже підписаний 1 грудня 1918 р. у Хвастові між Директорією і делегатами Державного Секретаріату тимчасовий договір. Молодше галицьке покоління домагалось від Національної Ради проголошення негайної і беззастережної злуки та сильно натискало в тім напрямі на членів Ради. Галицький провід, погоджуючися засадничо на прийняття Радою такої ухвали, був рівночасно проти чисто механічної злуки. Беручи до уваги те, що західні землі жили століттями в зовсім інших політично-адміністративних, правних і суспільних умовах та з огляду на українсько-польську війну й окреме міжнародне положення Галичини, бажав він автономії цих земель у складі всеукраїнської держави. Найзавзятішим оборонцем такого становища був д-р Бачинський. По довгих і завзятих дискусіях на Комісії закордонних справ удалось йому переконати противників і довести до ухвали про злуку з застереженням автономії з окремим законодавчим органом — Національною Радою і виконним органом — Державним Секретаріатом. На домагання Бачинського виголосив полк. Вітовський на пленумі Ради промову в обороні цієї ухвали для заспокоєння молодого старшинства, що вважало Вітовського своїм лідером. По ухваленні Національною Радою злуки, виїхав Бачинський у проводі 65-членної делегації до Києва, де не зважаючи на спротив деяких галицьких і наддніпрянських соціялістів, здобув згоду Директорії і Трудового Конгресу на ухвалу Ради, що завершилося урочистим проголошенням злуки на Софійській площі дня 22 січня 1919 р.

Другою важливою справою, в якій Бачинський відіграв позитивну роль, було земельне питання. Уряд не допустив до самовільного захвату селянами великовласницької землі і дбав про поладження цієї справи законною дорогою. Над земельною реформою працювала окрема комісія Національної Ради, головою якої був Бачинський. Наддніпрянським соціялістам, що проголосили у себе соціялізацію землі, залежало на тому, щоб Національна Рада пішла цією самою дорогою. Але Комісія прийняла у випрацьованім нею рамовім законі про земельну реформу, який опісля ухвалила Національна Рада, засаду приватної власности. Заслугу в такому поставленні справи треба признати в першій мірі Бачинському. Правда, закон цей мав одну велику хибу. А саме, він постановляв також конфіскату церковної землі, що в тодішніх умовах була одиноким засобом утримання духовенства. Законодавці впевняли, що причиною такого їх становища було бажання, щоб Рада ухвалила цей закон одноголосно, також голосами соціялістів, що дійсно й сталося. Цим способом хотіли вони вибити з рук соціялістичних демагогів важливий атут у їх агітації проти уряду. Але вони впевняли, що майбутній галицький

сойм, розглядаючи передані йому Радою деякі невирішені питання земельної реформи, займеться теж наділенням Церкви землею.

З приводу такої діяльності не був д-р Бачинський популярним серед ліво-настроєних галичан і мав конфлікт навіть із членами радикальної партії. Про його непорозуміння з полк. Вітовським буду ще говорити. Серйозніший конфлікт був з іншим радикальним провідником, Кирилом Трильовським, який претендував до проводу партії і тому поборював Бачинського різними псевдодемократичними кличами. Між іншим домагався він, щоб радикальна партія вставила в свою програму і старалася перевести відділення Церкви від держави та зірвання української католицької Церкви з Римом. Бачинський спротивився цьому. Конфлікт покінчився тим, що Трильовський, не маючи змоги зреалізувати своїх плянів, залишив радикальну партію і створив із своїми нечисленими прихильниками нову «Селянсько-Робітничу Партію».

Співпраця радикальної партії з націонал-демократичною у державнім будівництві була така тісна, що різниці між обома партіями стали щораз більше затиратися. Поширювалися чутки, що обі партії мають злитися в одну. На цю тему можна вчитати в щоденнику д-ра Осипа Назарука, який є в моїх руках, цікаві речі. А саме, в 1920 р. велися у Відні довгі наради і торги в справі створення Всеукраїнської Національної Ради. Назарук докладно записував зміст промов учасників нарад. Трильовський впевняв на цих нарадах, що є тільки одна радикальна партія, якої він є головою, бо друга добровільно розв'язалася. Тому заступати радикалів у Національній Раді можуть тільки члени його партії, що є продовженням старої радикальної партії разом з її органом, «Громадським Голосом». По довгих дискусіях, між іншим з радикалами Назаруком і Подляшецьким, Трильовський заявив, що управа радикальної партії постановила таки була її розв'язати. Якщо ж вона того не зробила, то тільки завдяки Бачинському, який не має з радикалізмом нічого спільного, щоб «Свята унія не пропала...» Ці слова Трильовського були, очевидно, натяком на те, що Бачинський не хотів приложити своєї руки до акції в справі зірвання української католицької Церкви з Апостольською Столицею.

По заломанні фронту і відвороті Галицької Армії на схід, д-р Бачинський залишився в Станиславові. Він був членом Міжпартійної Ради, що під проводом д-ра Володимира Бачинського піддержувала през. Петрушевича на міжнародній арені. Від 1924 р. аж до своєї смерті був Бачинський головою радикальної партії.

По війні наступили в радикальній партії поважні зміни. Із старих провідників не багато вже залишилося. Прийшли нові люди, як от Матвій Стахів, Остап Павлів, Йосип Навроцький, Карло й Остап Коберські, Володимир Лисий та інші. Вони взяли фактично провід партії в свої руки, хоч фірмували її Бачинський і Макух, як її голови або заступники голови. Більша кількість молодих, незалежних людей потрапила відродити партію, узяти її в організаційні рямці та створити для неї програму. Була вона соціалістична. В 1926 р. об'єдналася партія з українською партією Соціалістів-Революціонерів Волині і прийняла назву «Українська Соціалістично-Радикальна Партія». Пізніше приступила вона до соціалістичного інтернаціоналу. Завдяки послідовній праці й агітації, не раз не без демагогічних виступів молодих провідників, приєднала партія для себе частину галицького й волинського селянства.

Тяжко тепер сказати, як почувався Бачинський у цих змінених умовах. Він був вправді все за радикальною тактикою супроти польського режиму, але світогляд його не був ніколи соціалістичний, а радше національно-об'єднуючий. Тому зовсім зрозуміло, що в своєму рефераті на Краєвім З'їзді УРП дня 6 квітня 1924 р. у Львові про політичну діяльність партії за минулий рік, Бачинський, представивши фатальне положення українського народу в чотирьох займанщинах, висунув постулат загально-національної консолідації, щоб нарід міг успішно протиставитися ворожому натискові.¹⁵⁵ Але така консолідація була б перешкодою для оновленої партії в її експанзії і тому нові провідники не брали її, мабуть, поважно. Не прийшло теж до зговорення між УНДО і УСРП при виборах до польського сойму в 1928 р. Обидві партії йшли до виборів окремо і тому українці втратили певну кількість посольських мандатів. З цих виборів вийшло дев'ять радикальних послів, що створили в соймі свій окремий соціалістично-радикальний клуб під проводом Бачинського. Але вже навіть з чисто практичних причин мусів цей клуб кооперувати з Українською Парламентарною Репрезентацією, що начислювала коло 25 послів, бо без її помочі не міг би розвинути поважнішої діяльності. До якогонебудь внесення чи інтерпеляції в соймі треба було 15 посольських підписів і бракуючі радикалам підписи доповнювали ундівські послі. Так само при виборах президії сойму і членів різних соймових комісій йшли обидва клуби спільно. Аж при других виборах до сойму, восени 1930 р., по знаній пацифікації, зговорилися обі партії і створили один виборчий блок. Але Бачинського не було вже тоді в живих. Він помер передчасно ще перед розв'язанням сойму, в квітні 1930 р.

¹⁵⁵ Макух: ..., стор. 321.

Бачинський був типом політика-реаліста з високим почуттям відповідальності перед історією за свою діяльність. В час, коли вирішувалася доля народу, він поставив національно-державні інтереси понад інтереси своєї партії і гостро поборював усі деструктивні прояви в українському громадянстві. Під цим поглядом може Бачинський бути зразком для сучасних і майбутніх українських провідників.

Д-Р ІВАН МАКУХ

Одним із найвизначніших державних Секретарів був член радикальної партії д-р Іван Макух (1872-1946). Походив з убогої селянської сім'ї і тяжкою працею пробивався крізь життя, аж доки не став адвокатом у повітовім місті Товмачі. Був щирої і прямолінійної вдачі, не терпів інтриг, не вмів кривити душею та все отверто висловлював свої думки, нераз у дуже різкій, а навіть грубій формі. До релігії ставився позитивно. Поза своєю професійною працею адвоката знаходив завжди час на широку громадянську діяльність. Він скоро потрапив зразково зорганізувати товмацький повіт. Не був ексклюзивним партійником. При виборах до парламенту у 1907 і 1911 рр. допомагав у виборчій двомандатовій окрузі Станиславів-Тисьмениця-Товмач-Обертин-Золотий Потік, з якої виходив послом д-р Лев Бачинський, вийти теж послом членові націонал-демократичної партії д-рові Євгенові Левицькому. В 1908 і 1913 рр. був Макух вибраний послом до галицького сойму. Там вступив з іншими радикальними послами до спільного з націонал-демократичними послами клубу і був заступником голови української соймової репрезентації. В соймі виявився д-р Макух найкращим між українськими послами знавцем самоурядних справ.

З вибухом війни пішов Макух до війська, але при кінці 1914 р. звільнили його через недугу з військової служби і він опинився у Відні. Там став членом Загальної Української Ради. Але Макух був людиною реальної праці і не любив, та й по своїй вдачі і не надавався до «високої політики». Тому, як тільки російські війська залишили Галичину, він вернувся до Львова, а опісля до Товмача і взявся до праці над гоїнням ран, які завдала українському населенню війна.

Перебуваючи у Львові, був д-р Макух секретарем «Сільського Господаря» і «Союзу для збуту худоби», що стояв над берегом банкрутства. При помочі о. Тита Войнаровського він відновив ді-

яльність обох цих установ. Разом з о. Войнаровським і інж. Юліаном Павликовським був Макух представником «Сільського Господаря» в «Централі Відбудови Краю». Установа ця займалася майже виключно відбудовою Західньої Галичини. Макух робив енергійні заходи, щоб вона поширила свою діяльність і на українську територію, до чого була зобов'язана. Все те, що українське населення осягнуло в справі відбудови і відшкодування за втрати, спричинені воєнними діями, було у великій мірі його заслугою.

Треба тут піднести ще одну ділянку діяльності д-ра Макуха. З початком нашого століття висунув о. Тит Войнаровський плян парцеляції великої земельної посілості між українських селян шляхом плянового викупу. Така парцеляція піднесла б економічне становище селянства та з політичного боку поважно підкосила б польські впливи в Галичині, що спиралися у великій мірі на польських земельних власниках. Але український загал не розумів тоді ваги цього питання і парцеляція на ширшу скалю не була переведена, в наслідок чого по війні польський уряд мав змогу колонізувати Східню Галичину спровадженням із заходу польським елементом. Дійшло до такого курйозу, що радикальний провідник, д-р Северин Данилович, помістив в органі радикальної партії «Громадський Голос», ряд статей, в яких заявився проти пропаганди о. Войнаровським парцеляції і проти його внесень у парламенти, що мали на меті поправу долі українського селянства. Він застосував марксівську теорію про концентрацію капіталу теж до села і впевняв, що стале роздріблювання селянських господарств, це позитивне явище. В наслідок цього явища, писав він, виторвиться чисельний сільський пролетаріят, а земля скупиться в руках нечислених одиниць, від яких уже легко перейде дорогою революції в руки цього пролетаріяту.

Д-р Макух займав в цій справі інше становище. Йому залежало на поправі долі селянських мас і тому ставився до задумів о. Войнаровського позитивно. Він узявся сам до парцеляції земельних маєтків і розпарцелював їх поважне число в товмацькім повіті. Це вказує на те, що Макух не був засліпленим доктринером, а здорово думаючим і практичним національним робітником.

Дня 18 жовтня 1918 р. брав Макух участь у нарадах Української Конституанти і став членом та заступником голови львівської делегації Української Національної Ради. В першій Державній Секретаріаті, покликаним до життя Національною Радою 9 листопада, став Макух Секретарем праці і відбудови, але в перших двох місяцях українсько-польської війни, коли уряд не мав зв'язку з краєм, не міг він проявити в своїм ресорті жадної діяльності. На ділі перебував він від 1 листопада в Товмачі, де zorganizував українську адміністрацію і став головою Повітової Національної Ради. Аж 15 листопада прибув до Львова і вніс з

вище поданої причини свою резигнацію з посту Державного Секретаря та повернувся назад до Товмача.

В другім Державнім Секретаріяті, іменованім Виділом Національної Ради в перших днях січня 1919 р., став Макух Секретарем внутрішніх справ. Був це в дійсності найважливіший секретаріят. Належала до нього не лише політична адміністрація країни, але теж санітарні і харчеві справи. Д-р Макух відповідав за лад і порядок в державі, за здушення пошестей, які принесла з собою війна і за достатнє прохарчування міського і сільського населення. Від справного діяння його секретаріату залежала у великій мірі доля галицької державности. Макух вив'язався з своїх завдань найкраще.

Д-р Макух не був бездушним бюрократом, що урядував через своїх урядовців декретами і розпорядками. Його секретаріят мав мінімальну кількість урядовців, він сам устрявав у кожную справу, про все був поінформований. Таке розуміння своїх обов'язків вимагало колосальної праці. Макух працював день і ніч, не мав хвилинок вільного часу. Правда, він сам утруднював собі своє урядування. Він приймав особисто кожную людину, що приходила до секретаріату навіть з найдрібнішими справами, що їх міг полагодити перший-ліпший урядовець. Таке поступовання впливало з його щирого демократизму і переконання, що уряд є для народу, а не навпаки.

Засадою урядування Макуха була правовість. Тому настоював він на тім, щоб у поведінці з поляками і жидами не робити жадних різниць, бо в правовій державі право повинно бути однакове для всіх. Йому закидали навіть фаворизування поляків, що виявлялося між іншим у видаванні дозволів визначним діячам, як гр. Бадені й ін., на виїзд закордон, де вони займалися безперечно протиукраїнською акцією. У своїх споминах пояснює Макух таку свою поведінку тим, що він плянував виселення з Галичини усіх польських землевласників і інтелігенції, але Державний Секретаріят на це не погодився.¹⁵⁶ В ім'я правопорядку поборював теж невинуваті встрявання військових чинників і поодиноких старшин у невійськові справи та деякі надужиття на тому полі. Це привело Макуха і Бачинського до конфлікту з полк. Вітовським, дарма, що всі вони були членами одної партії. Це вказує на велике почуття правовости і державницького наставлення цих обох діячів. Само собою, що Макух поборював прояви хабарництва, цього вияву воєнної деморалізації, і не вагався кілька вище поставлених осіб, що провинилися в тім напрямі, посадити під ключ, що тільки збільшило авторитет українського уряду.

По травневій катастрофі 1919 р. подався Макух з урядом і армією на схід. Загальний хаос, що наступив по катастрофі, ви-

¹⁵⁶ Макух:..., стор. 252 і наст.

явив потребу сильної руки. Старшини заговорили про диктатуру і висували на це становище ген. Курмановича. Тоді Виділ Національної Ради і Державний Секретаріят передали всі свої повновласті през. Петрушевичеві і проголосили його Уповноваженим Диктатором. Як переконаний демократ, Макух був проти диктатури одної людини, хоч для солідарности відповідний акт теж підписав. Він навіть відчував жаль до през. Петрушевича, що той став диктатором, дарма, що сам признавав, що треба було зміни у проводі. При тім говорив, що Диктатура буде правлінням одної партії.¹⁵⁷ Мабуть уявляв він собі новий уряд в формі колегії з кількох, а бодай двох осіб, представників обох коаліційних партій. Та не зважаючи на це, Макух підпирав Петрушевича в Кам'янецькому періоді. Уряд Диктатора спирався на обох цих партіях. Коли б радикали були відмовили свого підпертя Петрушевичеві, він мусів би уступити. Доля Диктатури була фактично в руках Макуха, як найвизначнішого члена радикальної партії в Кам'янці. Він її рятував, бо іншої надійної розв'язки в тодішніх обставинах не було.

Звиклий до безустанної праці, не міг д-р Макух сидіти в Кам'янці безчинно. Тому став він у наддніпрянським уряді радником, а незабаром товаришем міністра внутрішніх справ УНР. В атмосфері повного хаосу і партійної гризні, людина такого формату, як Макух, мусіла почуватися дуже зле.¹⁵⁸ По листопадовій катастрофі виїхав з наддніпрянським урядом на північ, а опісля опинився в Хмельнику на Поділлі, де очолив т. зв. «Краєву Раду». Історики цього періоду не згадують про неї нічого, або фальшиво її наświetлюють. Оснування «Краєвої Ради» разом із «Радою Республіки» було спробою державного перевороту проти тодішнього уряду й От. Петлюри. Але Макух був людиною надто чесною й отвергою, а до того незвиклою до інтриг і позакулісових ходів і тому прем'єрові Мазепі вдалося легко цей пуч зліквідувати.¹⁵⁹

По короткому побуті у Вінниці переїхав Макух до Могилева над Дністром, де перебував аж до приходу От. Петлюри з польською армією на Україну. Тоді вернувся назад до міністерства внутрішніх справ на своє попереднє становище. Там загрожувало йому ув'язнення за «Краєву Раду» в Хмельнику, яке зарядив сам От. Петлюра.¹⁶⁰ Тільки скорий наступ большевиків захоронив його від української тюрми. При відвороті українсько-польських військ з України в літі 1920 р., Макух вернувся з наддніпрянською херсонською дивізією, що складалася в більшості з галичан,

¹⁵⁷ Назарук: ..., стор. 234.

¹⁵⁸ Назарук: ..., стор. 234 і 235.

¹⁵⁹ Мазепа: Україна в огні і бурі революції ..., стор. 174 і наступні.

¹⁶⁰ Макух: ..., стор. 266.

до Галичини. За критику поведінки наддніпрянської армії з галицьким населенням, загрожувало йому знов ув'язнення з доручення командира цієї армії, ген. Павленка і тільки поїздка Макуха разом із пос. Окуневським до Павленка та основна розмова з ним вияснила справу.¹⁶¹ Незабаром херсонська дивізія залишила наддніпрянську армію і перейшла під проводом ген. Кравса на Чехословаччину. Макух думав з дивізією виїхати закордон, але перебуваючи в тім часі в іншій місці, спізнився з приїздом до дивізії і мусів залишитися в Галичині. Він переховувався кілька місяців у підпіллі й аж у грудні 1920 р. вернувся до Товмача та став знову виконувати обов'язки адвоката.

Від 1919 р. був Макух головою радикальної партії. По повероті до Галичини був він разом з Бачинським аж до признання Радою Амбасадорів Галичини Польщі, членом Міжпартійної Ради, що складалася з представників української трудової, радикальної і християнсько-суспільної партій; соціал-демократична партія перейшовши у 1921 р. на радянську плятформу, відкликала з Ради своїх представників. На Краєвім З'їзді радикальної партії в 1923 р. був Макух вибраний знову головою партії. Завдяки своєму походженню, психічній структурі і дволітньому перебуванню за Збручем, було йому безперечно легше, ніж Бачинському, приновитися до змін, які наступили в партії. Від 1924 р. був головою партії Бачинський, а Макух його заступником. Але після смерті Бачинського переняв він знову провід партії і залишився на цьому становищі аж до другої світової війни.

Не зважаючи на зміну програми і тактики своєї партії, намагався д-р Макух співпрацювати з представниками інших незалежних українських таборів. При виборах до польського сенату на весну 1929 р. було вибраних дев'ять senatorів з УНДО, а з радикальної партії тільки Макух. Він вступив, як госпітант, до ундівського сенатського клубу. При других виборах восени 1930 р. вийшов Макух тільки послом до сойму. Тепер помінявся він своїм становищем з ундівським senatorом Галущинським. Галущинський перейшов до сойму, а Макух став знову senatorом і співпрацював тісно вже тільки з трьома senatorами з УНДО. У дальших виборах на основі зміненої виборчої ординації радикальна партія участі не брала. За весь час свого послужання поборював Макух в сенаті дуже гостро польську політику і надужиття уряду супроти українського народу.

В час першої большевицької інвазії вдалося Макухові переховатись, хоч дружину його вивезли большевики до Казахстану і він уже більше з нею не зустрівся. У 1944 р. виїхав на захід і остаточно осів в Зальцбургу, в Австрії. Там почав писати спомини із свого життя і діяльності. На жаль спомини із будівництва

¹⁶¹ Макух: ..., стор. 267.

галицької державности, у якому Макух брав вирішну участь, списав він доволі побіжно, а на спомини з побуту за Збручем не стало вже йому часу. Помер 1946 року.

Коли одного разу відвідав польський міністер господарську школу т-ва «Просвіта» в Милованні, якої Макух був куратором, сказав він до міністра: «Я дожив у своєму житті найбільшого щастя, бо був українським міністром. Більше вже собі від життя нічого не бажаю». Макух належав, — не зважаючи на свої радикальні переконання, — до типу людей, якими будувалися всі держави і без людей такого покрюю українська держава не повстане.

ПОЛК. ДМИТРО ВІТОВСЬКИЙ

Тісно зв'язаним із повстанням української галицької державности та її будівництвом є полк. Дмитро Вітовський (1887-1919). Життя його і роля в українській визвольній боротьбі дотепер належно не висвітлені. Одні надто його ідеалізують, другі ставляться до нього менш або більш негативно. Вже О. Думін звертав увагу на ці розбіжності в поглядах на Вітовського та домагався докласти всіх зусиль, щоб можна було дати правдиву його характеристику.¹⁶² Само собою, що нелегко тепер це зробити, не маючи споминів про нього головних будівничих держави, повної збірки його кореспонденції, тощо.

Походив Вітовський із селянської дрібної шляхти з села Медуха, недалеко колишньої княжої столиці, Галича. Народну школу покінчив у своїм селі, а опісля вчився в польській гімназії в Станиславові. Належав до таємного українського гімназійного гуртка і був його провідником. Був це час «Sturm und Drang» — періоду галицької університетської молоді, коли вона перейнялася українськими самостійницькими кличами і стала поширювати їх у масах. В ім'я цих кличів почала вона вести боротьбу за український університет й проявила надзвичайну активність в освітній, економічній і політичній діянках. Під впливом університетської молоді були гімназійні гуртки. Члени їх виховувалися в самостійницькому дусі. Але домінував у цих гуртках, що вважали своїм патроном Михайла Драгоманова, соціалістичний напрям. Їхня ідеологія була сумішкою самостійництва і соціалізму з спеціальними симпатіями — бодай у деяких гуртках — до соціалізму російського зразка, до історії і революційних дій якого було доволі матеріалу по польських публічних бібліотеках. Тому вони не могли дати своїм членам справжнього державницького виховання. Тому теж вихованки цих гуртків ставилися критично до «малих дій» галицького проводу, що розбудовою всіх ділянок національного життя і парламентарною боротьбою зміряв до здобуття територіяльної

¹⁶² Думін О.: Полк. Дмитро Вітовський у спогадах.

автономії для українських земель в Австрії. Інша річ, що покінчивши університетські студії, ці люди втягалися в працю старшого покоління, модифікували свої погляди і надавали тільки цій праці ширшого розмаху.

В такій адмосфері формувався світогляд Вітовського. Він вийшов з гімназії соціалістом, лібералом у справах віри і критично наставленим до світогляду і метод праці старшого покоління. Покінчивши гімназію, став студіювати право на львівським університеті. Там належав до визначніших представників університетської молоді. Вже тоді виявилися деякі риси його вдачі. Був ідеалістом високої марки з поетичною вдачею (вже в гімназії почав писати поезії і оповідання під псевдонімом Гнат Бурян) і з великим почуттям обов'язку. Був теж добрим промовцем. Вітовський брав участь у демонстрації українських студентів на університеті дня 1. липня 1910 р., коли то згинув від польської кулі студент Адам Коцко. У зв'язку з цією демонстрацією був ув'язнений і засуджений у т. зв. «процесі 101», себто сто й одного студентів, яких притягнуто було до відповідальности за неї. В наслідок засуду був видалений з львівського університету й мусів кінчати свої студії на краківським університеті.

По закінченні університетських студій працював Вітовський в адвокатській канцелярії в Станиславові. Там почав свою громадську і політичну діяльність, як член радикальної партії. Займався засновуванням читалень «Просвіти» і «Січей» та працею в них. В тому часі зорганізував теж удалу втечу Мирослава Січинського з станиславівської тюрми. Підо впливом старших, досвідчених громадських діячів став Вітовський вироблятися на розважного, повного почуття відповідальности, національного провідника. Але цей духовий процес не був ще закінчений. В його діяльності зводили з собою боротьбу не раз давні ліві переконання і симпатії із твердими вимогами національно-державницької рації, хоч треба признати, що ці останні часто переважали.

З вибухом війни в 1914 р. вступив Вітовський у ряди легіону Українських Січових Стрільців. Коли у вересні зібраних у Стрию коло десяти тисяч добровольців військова команда прийняла до легіону тільки дві і пів тисячі, а решті казала розійтися додів, зібрані поставили справу руба: або всі або ніхто. Прилучилася до того вимога команди, щоб члени легіону склали присягу на вірність Австрії. Інтелігентна молодь стала на становищі, що УСС мають бути українським військом, що йде боротися за свою справу і тому повинні присягати на вірність Україні й українському народові. Таким чином грозила небезпека повної ліквідації легіону. Але розважніші були переконані, що треба втримати за всяку ціну зав'язок українського війська і виконати обов'язок, який йому доручив нарід. Речником їх був Вітовський. Йому вда-

лося переконати найзавзятіших опозиціоністів і зібрані погодилися на обмеження легіону і на зложення присяги.¹⁶³

Перед війною покінчив Вітовський однорічну військову школу із ступнем хорунжого, хоч опісля за якусь провину був військовою владою zdegradований. Тому при організації легіону на Закарпатті став командантом сотні. Скоро виявився він одним із найкращих стрілецьких старшин, що своїм ідеалізмом, патріотизмом, обов'язковістю і шляхетністю в поведінці здобув собі загальну пошану серед стрілецтва і став його духовим провідником. Не місце тут займатися ролею Вітовського в боях легіону. Зазначу тільки, що коли Вітовський в погоні за відступаючими російськими арміями в літі 1915 р. зайняв із своєю сотнею Галич і став командантом міста, велів вивісити на ратуші поруч австрійського, українського прапора, що спричинило інтерпеляцію в тій справі в угорському парламенті. Для поширення стрілецької самостійницької ідеології серед громадянства подбав Вітовський про заснування місячника «Шляхи», що виходив у 1915—1918 рр. у Львові.

Впродовж війни виринала серед стрілецьких старшин кілька разів думка про самоліквідацію легіону. В 1916 р. хотіли вони цим способом запротестувати проти цісарського рескрипту про відокремлення Галичини. Коли ж після російської революції 1917 р. наддніпряньська Україна стала на шлях національного самовизначення, в УСС поширилася думка, що воювати по боці Австрії, яка ставиться неприхильно до української проблеми, не має жадного глузду. І то тим більше, що на фронті проти них стояли зукраїнізовані військові частини, які визнавали авторитет Центральної Ради, і до боротьби УСС з ними не можна було допустити. Але політичний провід був проти розв'язання легіону, бо передбачав, що він буде потрібний для оборони Галичини проти польської агресії. Вітовський став по боці проводу і переконав старшин у правильності такого становища.¹⁶⁴ Врешті в грудні 1917 р. на тайній нараді старшин поставив підхор. Паліїв внесок, щоб УСС перейшли Збруч на службу Центральній Раді. Вітовський і цьому внескові спротивився.¹⁶⁵ В усіх тих випадках, коли Вітовський не допустив до виступів, що могли б принести шкоду національній справі, виявився він зрілим, повним розваги й почуття відповідальності провідником.

Легіон УСС відіграв в історії української визвольної боротьби величезну роль не так на полі бою, де зустрічалися мільйонові армії. Його незміримо прямо значення було в першій мірі в ідеологічній площині. УСС відновили традицію боротьби за ук-

¹⁶³ Ріпецький Ст.: ..., стор. 79.

¹⁶⁴ Ріпецький Ст.: ..., стор. 180.

¹⁶⁵ Заклинський М.: ...

українську державність, приспану на західніх землях майже 600-літньою неволею. Геройські подвиги УСС піднесли національну гордість і випростували хребет галицького селянина. Видавана ними література ширила серед загалу визвольні кличі, а пісенна творчість стала добром усього народу. Галицьке населення національно оновилося та було вже при кінці війни готове обстоювати збройно свої національні інтереси. Теж створена в Києві з полонених УСС формація Січових Стрільців була серед революційного хаосу на Україні високо здисциплінованою, пройнятою гарячим патріотизмом, найбільш надійною частиною, на яку наддніпрянський уряд міг завжди рахувати та яка рятувала його в найбільш скрутних ситуаціях. Між тими, що формували ідеологію УСС і доконали того, що УСС відіграли таку роллю, одно з перших місць займає саме Вітовський.

Та не зважаючи на всі подвиги УСС, вони були більш політичною, ніж військовою організацією. Між старшинами легіону не було хоч би малої групки людей, що теоретичними студіями військового ремесла вишколювалася б на майбутніх керівників української армії. Правда, в умовах, в яких увесь час війни перебували УСС, було це незвичайно тяжкою річчю. Та для людей сильної волі нема нічого неможливого. На жаль між старшинами не було людини, яка розуміла б вагу цієї справи, сама в тім напрямі працювала б і других до того заохочувала. Не був такою людиною й Вітовський, хоч з поміж усіх найбільше до того надавався. Та він за своєю вдачею й вихованням був більше політичним діячем, ніж військовим фахівцем. Факт, що Вітовський, найповажніший стрілецький старшина, погодився бути в час війни протягом шістнадцяти місяців вербунковим старшиною на Волині з завданням організувати українське народне шкільництво, є найкращим на це доказом. Тому до ролі, яку прийшлося йому по розпаді Австрії відіграти, він не був приготований.

В 1918 р. було вже українському політичному проводові ясно, що галицькі поляки ніколи не погодяться на віддання Східньої Галичини українцям та що перебрання влади в свої руки треба буде перевести силою. Тому, що на поміч наддніпрянської України не можна було рахувати, треба було приготувати свої власні сили. Мав це зробити «Народний Комітет». І справді, в половині вересня створив він до того окрему військову комісію. Комісія ця порозумілася з деякими старшинами, що теж думали про освідомлення й організацію українського вояцтва, яке знаходилося по різних військових частинах у Львові. Так повстав таємний Центральний Військовий Комітет, завданням якого було приготувати збройний переворот у Львові і в цілій Галичині. Комітет цей працював тісно з військовою Комісією.

Відразу виявилось, що між українськими старшинами у Львові (було їх коло п'ятидесять), не було відповідального кандидата на

провідника Військового Комітету, а в майбутності на команданта українських збройних сил. Таку людину могли дати тільки УСС. Але політичний провід відносився тоді до них з недовір'ям, що знайшло такий драстичний вираз у споминах д-ра Цегельського.¹⁶⁶ Передовсім УСС ставилися критично до політики Парляментарної Репрезентації, що виявилось в засудженні ними ухвали Української Конституанти про створення незалежної західньо-української держави. Крім того, провід підозрівав, що УСС хочуть проголосити архикнязя Вільгельма (Василя Вишиваного) українським королем. Підозріння ці не мали жадної підстави, але треба тут підкреслити, що джерелом їх були самі УСС. А саме стрілецький старшина, д-р Володимир Старосольський, поширив в час перебування УСС на Україні вістку, теж неправдиву, що деякі стрілецькі кола хотіли скинути гетьмана Скоропадського, а на його місце посадити архикнязя.¹⁶⁷ Д-р Старосольський був надто поважною людиною, щоб «Народний Комітет» не звернув на цю вістку уваги. Тепер члени його побоювалися, що УСС схочуть це саме зробити в Галичині. Тому «Народний Комітет» висунув на становище голови Військового Комітету свого (себто знаного собі добре члена націонал-демократичної партії) кандидата, пор. Петра Бубелу. І справді, по його реклямації з війська, він приїхав до Львова і сповняв при кінці жовтня обов'язки провізоричного голови Комітету.

Але Центральний Комітет ствердив, що кількість українського вояцтва у Львові є дуже невелика і то переважно старших річників. Стало ясним, що рішальну ролю мусять відіграти УСС. Д-р Петрушевич робив заходи у Відні, щоб їх перенести з Буковини до Львова, але поляки вживали всіх заходів, щоб до того не допустити. А тим часом стрілецькі представники увійшли до Центрального Комітету. Дуже молодий підхорунжий УСС Дмитро Паліїв став організаційним референтом Комітету і завдяки йому праця поступала скоро вперед не лиш у Львові, але й на провінції. Стрілецькі представники енергійно обстоювали кандидатуру Вітовського на голову Комітету. «Народний Комітет» мусів остаточно на це погодитися і 20 жовтня виїхав його делегат, д-р Панейко, до Чернівців, щоб здобути на це згоду Вітовського й його безпосереднього зверхника, архикнязя Вільгельма. Кузьма подає, що того самого дня виїхав до Чернівців у цій самій справі відпоручник Комітету пор. Іван Рудницький.¹⁶⁸

Треба тут зазначити, що провід УСС заховувався в тім часі доволі інертно. Він ставився критично до Парляментарної Репрезентації, що на їх думку надто довіряла віденському урядові. По-

¹⁶⁶ Цегельський Л.: Від легенд до правди..., стор. 13 і наступні.

¹⁶⁷ Гірняк Н.: ..., стор. 17 і наступні.

¹⁶⁸ Кузьма О.: ..., стор. 46.

слідовно повинен був сам взяти ініціативу бодай у межах тодішніх можливостей, щоб приготувитися до грядучих подій. Та фактично не зробив у цьому напрямі нічого. Кузьма пише на основі споминів сот. Рудницького, що всі старшини УСС були певні, що до справжньої війни з Польщею не прийде та що в найгіршому випадку прийдеться українцям мати діло з повстанням польської людности і то тільки по містах.¹⁶⁹ Але й до здушення того повстання треба було бути приготованим. Знову полк. Вишиваний говорить, що деякі стрілецькі старшини хотіли зайняти Чернівці і боронити Буковину перед румунським наїздом та що тяжко було їх переконати, що вони у Львові дуже потрібні; вони були переконані, що там все в порядку і що треба боронити Буковину.¹⁷⁰ Таємні старшинські збори 24. жовтня доручили, правда, Вітовському їхати до Львова, але одночасно зсолідаризувалися з меншістю Конституанти, що домагалася проголошення негайної злуки Галичини з Наддніпрянською Україною і в окремій резолюції заявили, що безпосередньою метою наших національних змагань є соборна, вільна самостійна Українська Республіка. Одночасно вирішили змінити команду легіону і на знак повного розриву з Австрією усунути від команди старшого, розважного і дуже боевого сотника, пізнішого генерала УГА, «австріяка» Йосипа Микитку, та назначила командантом усіх формацій легіону молодого поручника Йосипа Букшованого.¹⁷¹ Отже збори займалися майже виключно політичними справами, а питанням, як забезпечити українську владу в Галичині, а передусім у Львові, зовсім не цікавилися. Можна пояснити це хіба тим, що стрілецькі старшини не здавали собі справи з небезпеки, яка загрожувала Галичині, та не розуміли того, що в тодішніх умовах від долі Галичини залежала доля всієї України.

Таких настроїв був і Вітовський. Як військовик, повинен він був приготувитися до свого завдання, обдумати плян діяння, намітити собі штаб фахових співробітників, познайомитися докладно з пляном Львова. Коли не можна було того зробити в Чернівцях, Вітовський повинен був приїхати негайно до Львова, а не аж десять днів по його назначенню командантом. Не є виправданням те, що він не міг дістати відпустки з війська, бо при добрій волі можна було ту справу якось полагодити. Одиноким виправданням може бути тільки те, що ніхто тоді не сподівався, що українська акція мусітиме початися так скоро. Але штабовики плянують і приготовляють все наперед.

Вітовський приїхав до Львова 30 жовтня.¹⁷² Ріпецький подає дату приїзду 29 жовтня,¹⁷³ але ближчі дані про цей приїзд у

¹⁶⁹ Кузьма О.: ..., стор. 46.

¹⁷⁰ Гіряк Н.: ..., стор. 55 і 56.

¹⁷¹ Ріпецький Ст.: ..., стор. 205.

¹⁷² Кузьма О.: ..., стор. 47.

¹⁷³ Ріпецький Ст.: ..., стор. 205.

Кузьми промовляють радше за першою датою. Приїхав зовсім незорієнтований в ситуації, без жадного пляну, прямо з порожніми руками. Через те вже при першій зустрічі з членами Національної Ради зробив на деяких враження, що не відповідає завданням, які ставить до нього роля головного команданта. Тому Панейко, що їздив за Вітовським до Чернівців, виїхав негайно до Києва, щоб роздобути там якогось енергійного і досвідченого вищого рангою штабового старшину.¹⁷⁴ Була думка покликати на цей пост, якщо вдасться, полк. Удовиченка. Але в Києві не цікавилися тоді Галичиною і місія Панейка не вдалася.

З огляду на витворену політичну ситуацію прийшлося робити переворот скоріше, ніж плянувалося, дарма, що супроти незакінчення приготувань він був великим ризиком. І тут Вітовський відіграв історичну роль. Він заявив Національній Раді, що український виступ може вдатися тільки тоді, якщо буде переведений уночі з 31 жовтня на 1 листопада та що все так добре підготоване, що він мусить мати успіх. Своім виступом Вітовський розвіяв усі сумніви і Національна Рада доручила йому приступити до акції. Правда, Вітовський сам мав сумніви щодо успіху перевороту, як це стверджує Паліїв у своїх споминах («Листопадова революція»), але його переведено зразково і він несподівано вдався.

Та тепер виявилися брак військової підготовки Вітовського і риси його характеру, про які згадують мемуаристи, а саме брак рішучості і надто велика вразливість на невдачі, що його сильно пригноблювали.¹⁷⁵ Не маючи вищого військового вишколення, не розумів він важливості залізничного вузла, головної залізничної станції. До її обсади на просторі кількох квадратних кілометрів призначив він усього 47 людей з двома скорострілами під командою одного четаря і хорунжого.¹⁷⁶ Не брав теж до уваги можливості польської революції у Львові і не поробив заходів, щоб до неї не допустити, або здушити її в зародку, як вона починалася. Коли 1 листопада звертали йому увагу, подаючи реальні факти, що поляки гарячково приготавлиються до повстання, він відповів: «Ми перейняли владу не на те, щоби зачинати війну з населенням. Ми війни не хочемо. Нашим завданням є завести і держати лад».¹⁷⁷ Був це погляд абсолютно помилковий, бо саме для втримання того ладу треба було рішучих виступів війська і безоглядної твердості. Така поведінка була б принесла успіхи, бо поляки були попали в паніку і такого твердого режиму від українців сподівалися. Слабим оправданням Вітовського може бути те, що майже всі члени Національної Ради були мир-

¹⁷⁴ Кузьма О.: ..., стор. 105.

¹⁷⁵ Думін О.: Полк. Дмитро Вітовський у спогадах.

¹⁷⁶ Кузьма О.: ..., стор. 80.

¹⁷⁷ Кузьма О.: ..., стор. 77.

но настроєні, визнали поляків за рівноправного партнера і пішли з ними на переговори. Цим дала Національна Рада полякам змогу прийти до себе і зорганізуватися, а разом послабила мораль українського війська. Але від Вітовського можна було сподіватися чогось іншого. Своєю рішучістю і при тій великій авторитеті, яким тоді втішався, міг він безперечно змінити хід подій.

Не потрапив теж Вітовський зорганізувати свого штабу і розподілити працю між його членів відповідно до їх здібности, через що в Команді панував повний хаос. Коли ж поляки перейшли 2 листопада до наступу і здобули поважні успіхи, Вітовський зовсім розгубився. Він попав у крайній нервовий розстрій і наступного дня рано зголосив у голови Національної Ради свою димісію, подаючи за причину свою перевтому і виснаження сил. Коли ж голова настоював, щоб він залишився, Вітовський заявив рішуче і невідклично, що уступає зі свого становища, бо не почувасться на силах у змінених умовах виконувати своє завдання.¹⁷⁸ Правда, на прохання д-ра Левицького він залишився ще кілька днів командантом, але до оперативних справ не мішався і віддав їх ведення емеритованому підп. Мариновичеві, що не мав у тих справах найменшого досвіду. Замість запросити до команди австрійського старшину генерального штабу (такі тоді у Львові були), він на запит д-ра Левицького сказав, що отаман УСС Гриць Коссак буде відповідним його наступником. А тим часом Коссак, поза своєю енергійною вдачею, не надавався на вищий командний пост та ще до того не мав поміж стрілецькими старшинами ні пошани, ні найменших симпатій і вони по трьох днях командування змусили його до уступлення.

Дня 3 листопада прибув під Львів перший транспорт УСС. Вони спізнилися з своїм прибуттям, бо не виявили відповідного поспіху у їзді до Львова та належної рішучости в поборюванні саботажів польських залізничників. Вони могли опанувати негайно ситуацію у Львові, якби в повнім своїм складі (1.500 людей) зайняли залізничну стацію і звідтіля вирушили прочищувати місто. На жаль через безголов'я в Головній Команді вони не виконали свого завдання. Підп. Маринович розбив легіон на поодинокі відділи, які стягнув до міста для скріплення загрожених відтинків. Відділ, що мав здобути залізничну стацію, через брак ясних директив з Команди і послаблення по причині згадуваної вже мною зміни в команді легіону, зайняв, правда, стацію, але мусів її покинути і вона залишилася остаточно в польських руках. Так потенціал УСС не був належно використаний, хоч завдяки їм українські війська могли втриматися у Львові три тижні.

По своїй резигнації Вітовський залишився у Львові. Дня 9 листопада став він у першій Раді Державних Секретарів Секре-

¹⁷⁸ Левицький К.: Великий зрив. Стор. 145-146.

тарем військових справ. В столиці йшли бої й ані от. Коссакові, ані його наступникові полк. Стефанову не вдалося зрушити фронту, що устabilізувався серединою міста. Було це знову наслідком браку в Головній Команді талановитого й енергійного штабового старшини, що взяв би в свої руки керму військових операцій.

Львів могли врятувати київські СС, або видатний вплив військових частин з краю. До Києва вислано невідповідну делегацію по допомогу. Мабуть полк. Вітовський потрапив би переконати старшин СС, що їм треба йти рятувати Львів, якби був переконаний про вагу Галичини для всеукраїнської справи. В тодішніх умовах єдиною дорогою до створення Всеукраїнської Держави було закріплення галицької державности на Сяні, створення сильної галицької армії і поміч її наддніпрянській Україні в боротьбі за незалежність. Але Вітовський такого переконання не мав. Він вірив наддніпрянським революційним провідникам і був переконаний, що вони зорганізованими силами народу відб'ють наступ північного противника. Тому в спрвадженні СС до Львова не відіграв він жадної ролі. Але поміч з краю теж напливала дуже поволі. Аж коли 15 листопада приїхав до Львова д-р Макух і повідомив Вітовського, що по галицьких повітах є багато зайвих військових частин, той виїхав на провінцію, щоб притягнути їх на поміч.¹⁷⁹ Та вже було запізно. Завдяки вичерпанню нервів полк. Стефанова, що два тижні керував сам, без жадних дорадників і помічників, львівськими боями, 21 листопада українські війська залишили, мабуть безпотрібно, Львів.

Так була втрачена перша і найреальніша шанса закріплення галицької державности. Якби українці були опанували ситуацію у Львові і станули над Сяном, Польща не була б зачинала тоді війни з Галичиною. Внутрішні відносини Польщі межували з анархією, йшла завзята партійна боротьба, на поклик військового побору мало хто зголошувався. Невияснені були теж відносини на німецькому і чеському пограниччі. Аж бої у Львові і вміло проведена пропаганда галицьких поляків пробудили польське національне почуття. Вони допомогли полякам сконсолідуватися і піднесли престиж Пілсудського, що міг вже скоріше організувати польську армію. Тепер уже, мабуть, здобуття українцями Львова не було б перепинило польсько-української війни.¹⁸⁰ Та всетаки українці могли ще виграти війну, бо вони кілька місяців мали більшу мілітарну силу, як поляки.

По залишенні українськими військами Львова прийшла потреба створити більшу, правильну, галицьку армію. Полк. Вітовський забрався енергійно до організації українських збройних сил. Він поклав у тій ділянці великі заслуги, бо ж усі осяги пер-

¹⁷⁹ Макух: ..., стор. 239.

¹⁸⁰ Кучабський В.: ..., стор. 85 і наступні.

ших важливих місяців, це його діло. Тут виявив він справжній організаційний таланти велику працьовитість.

Як молода, без великого ще досвіду людина, самостійницько-соборного, але і лівого переконання, заступав полк. Вітовський думку про негайну і беззастережну злуку Галичини з Наддніпрянщиною. Він був переконаний, що по переведенні злуки наддніпрянський уряд допоможе зліквідувати польську агресію. Державний Секретаріят так рожево на справу не дивився. Засадничо він не був проти злуки, але з застереженням автономії для Галичини. Тимчасовий договір саме про таку злуку заключили делегати Секретаріату з Директорією 1. грудня в Хвостові. Тоді Вітовський, за порадою свого ад'ютанта Дмитра Палієва, вирішив усунути тодішній галицький уряд і проголосити себе диктатором. Паліїв говорить в уривку з своїх споминів, що до перевороту не прийшло через спротив От. Пеглюри. Він уважав, що в час панування демократії годі проголошувати диктатуру.¹⁸¹ Інакше представляє справу Цегельський. Він каже, що Директорія воліла була мати діло з Вітовським, ніж з правим — на їх думку — урядом. Але Вітовський розумів, що в своїй діяльності мусить на кімсь спертися і тому хотів робити переворот під фірмою радикальної партії. Він запросив на нараду представників цієї партії Лева Бачинського, Макуха і Стефаника та предложив їм свій плян. Ті не лише відкинули його, але назвали його божевільням і заявили, що не дадуть Вітовському свого підпертя, але і виступлять проти нього з цілою рішучістю. Вітовський дав себе переконати і тільки просив затримати все в тайні. Вони обіцяли йому це, якщо зобов'яжеться перед ними словом, що залишить свої пляни. Та все таки Бачинський повідомив про це довірочно прем'єра Голубовича.¹⁸²

Коли Національна Рада ухвалила 3 січня 1919 р. злуку ЗУНР з УНР з застереженням автономії, Вітовський для заспокоєння прихильників беззастережної злуки виголосив на домагання Бачинського на пленумі Ради промову в обороні автономії. Це все вказус на те, що полк. Вітовський не був зарозумілим і ексклюзивним фанатиком, але людиною, що давала себе переконати поважним аргументам в ім'я державної рації. Але не виконав він ухвали Ради Державних Секретарів, щоб зліквідував силою диктатуру Семена Вітика в Бориславськiм нафтовiм басейні, через яку терпіли закупи зброї й амуніції для армії. Тут знову взяли верх соціалістичні симпатії Вітовського.¹⁸³

В дальшому веденні українсько-польської війни виявилось, що спосіб її ведення не відповідає тодішнім умовам і тому не приносить успіху. Треба було інакше зорганізувати армію і прий-

¹⁸¹ Паліїв Д.: Жмут споминів...

¹⁸² Цегельський Л.: Як воно по правді було...

¹⁸³ Макух І.: ..., стор. 235.

няти інші методи війни. Один із найвизначніших старшин австрійського генерального штабу, полк. Легар, пропонував плян такої реорганізації армії й переміни війни з позиційної в рухому. Під певними умовами зобов'язався він узяти цю працю на себе.¹⁸⁴ Але полк. Вітовський відчував нехіть до чужинців і уповав тільки на власні українські сили. Паліїв виразно стверджує, що в першій мірі завдяки Вітовському полк. Легара не прийняли на українську службу.¹⁸⁵

В Станиславівськiм періоді прийшло знову до непорозумінь між Вітовським і Бачинським та Макухом. Оба останні вважали, що в правовій державі військо має бути підпорядковане урядові. Обов'язком війська є боронити державу на фронті, а про лад у середині держави має дбати цивільна влада. Тим часом Галичина була засіяна різними військовими установами, що затруднювали багато вояків і старшин, яких було брак на фронті. Деякі старшини вмішувалися в діяльність цивільних урядів і надуживали своєї влади. Макух, як Секретар внутрішніх справ, енергійно домагався усунення цих аномалій. Полк. Вітовський не вмів чи не хотів взятися до цієї справи. Врешті, під енергійним натиском своїх співпартійців, Макуха і Бачинського, Вітовський залишив 13 лютого 1919 р. своє становище.

Залишивши Державний Секретаріят, виїхав Вітовський до Парижа, як член делегації галицького уряду для переговорів у справі українсько-польського перемир'я. Делегація гідно заступала українську справу перед комісією ген. Боти і здобула корисні в тодішнім положенні умови перемир'я, яких однак поляки не прийняли. Та в непорозуміннях між Сидоренком і Панейком, про які я згадував, станув Вітовський по боці Сидоренка. Вертаючися з Парижа через Берлін до Кам'янця Подільського, полк. Вітовський враз із своїм ад'ютантом чет. Юліаном Чучманом згинув у летунській катастрофі під Ратібором на Шлеську 8. липня 1919 р.

Полк. Вітовський перейшов до історії як ідеаліст і патріот, що при своїх здібностях міг виробитися на одного з кращих провідників народу. Дав зі себе все, що в даних умовах мав змогу дати для національної справи. Ім'я його, не зважаючи на недоліки, зв'язане нерозривно з 1 листопадом і боротьбою за українську державність.

¹⁸⁵ Паліїв Д.: Жмут споминів ...

¹⁸⁴ Легар А.: ...

ЗАКІНЧЕННЯ

Ми подали характеристики найвизначніших представників галицької провідної верстви, якій довелося ставити фундаменти, а опісля будувати новітню галицьку державність і боротися за її визнання на міжнародній арені. Вони дали зі себе все, щоб зорганізувати цю державу й її зорганізували. Дарма, що діяльність більшості їх була обмежена тільки Галичиною, були вони переконаними соборниками і завжди мали на оці добро всього українського народу. Не зважаючи на всі недостачі, ні в чому не поступались вони провідникам сусідніх народів, яким завдяки кращій кон'юктурі вдалося втримати на якийсь час незалежність своїх держав. Але своїм ідеалізмом і безкорисністю багато з них безперечно перевищували. Були вони реальними політиками, не гонили за фантомами, національно-державні інтереси ставили на перше місце і вміли жертвувати для них свої особисті чи партійні інтереси. Завдяки цьому мали послух і підпертя широких мас. Маса не пішла за демагогами, що намагалися переціпити на галицький ґрунт кличі і методи російського зразка, хоч які вони були приманливі. Методи державного будівництва цих провідників були назагал правильні і тому мали вони у своїй праці успіхи. Зорганізована ними західня українська область відіграла теж не малу ролі у визвольній боротьбі наддніпрянської України та була бастіоном, що загороджував дорогу московському комунізму в його наступі на Захід. Тому життя і діяльність цих людей повинні бути предметом дослідів українських науковців та школою для молодого покоління.

ДОДАТКИ

СПИСОК

українських послів до австрійського парламенту і галицького сойму, що репрезентували обговорювані в цій розвідці змагання австрійських українців і боролися за їх здійснення. Посли з останніх виборів творили основне ядро Української Конституанти й Української Національної Ради.

Досмертні члени Палати Панів (Сенату)

Барвінський Олександр — член Краєвої Шкільної Ради, християнський сусп., д-р Горбачевський Іван — професор університету, безпартійний, Федорович Володислав — землевласник, безп. (†1917 р.), Чехович Константин, перемиський єпископ, безп. (†1915 р.), Шептицький Андрей — галицький митрополит, безп.

Парламентарні послы з Галичини, вибрані 1907 р.

Націснал-демократи (17):

Будзиновський В'ячеслав — журналіст, о. Войнаровський Тит — парох, д-р Дністрянський Станислав — професор університету, д-р Колесса Олександр — професор університету, д-р Левицький Євген — адвокат і журналіст, д-р Левицький Кость — адвокат, д-р Окуневський Теофіль — адвокат, д-р Олесницький Євген — адвокат, о. Онишкевич Степан — парох, д-р Охримович Володимир — адвокат, Петрицький Михайло — народний учитель і журналіст, д-р Петрушевич Євген — адвокат, Романчук Юліян — учитель гімназії, Старух Тимотей — селянин, д-р Стахура Данило — адвокат, о. Фолис Йосип — парох, Цеглинський Григорій — директор гімназії.

Радикали (3):

Д-р Бачинський Лев — адвокатський кандидат, д-р Лагодинський Микола — адвокат, д-р Трильовський Кирило — адвокат.

Соціал-демократи (2):

Вітик Семен — журналіст, Остапчук Яцко — селянин.

Парляментарні послы з Буковини, вибрані 1907 р.

Усі націонал-демократи (5):

Василько Микола — землевласник, — Лукашевич Антін — землевласник, Пігуляк Єротей — учитель середніх шкіл, Семака Ілля — суддя, Спишул Микола.

Парляментарні послы з Галичини, вибрані 1911 р.

Націонал-демократи (18):

Будзиновський В'ячеслав — журналіст, д-р Голубович Сидір — адвокат, д-р Дністрянський Станислав — професор університету, д-р Колесса Олександр — професор університету, д-р Левицький Євген — адвокат і журналіст, д-р Левицький Кость — адвокат, Левицький Лев — суддя, д-р Окуневський Теофіль — адвокат, д-р Олесницький Євген — адвокат (†1917 р.), о. Онишкевич Степан — парох, Петрицький Михайло — народний учитель і журналіст, д-р Петрушевич Євген — адвокат, Романчук Юліян — учитель гімназії, Сінгалевич Володимир — суддя, Старух Тимотей — селянин, о. Фолис Йосип — парох, (†1917 р.), д-р Цегельський Лонгин — журналіст, Цеглинський Григорій — директор гімназії (†1912).

На місце померлих стали послами національні демократи:

Д-р Бачинський Володимир — адвокат, д-р Загайкевич Володимир — адвокат, о. Погорецький Омелян — катихит.

Радикали (5):

Д-р Бачинський Лев — адвокат, Лаврук Павло — селянин, д-р Лагодинський Микола — адвокат, Стефаник Василь — письменник, д-р Трильовський Кирило — адвокат.

Соціал-демократи (1):

Вітик Семен — журналіст.

Парляментарні послы з Буковини, вибрані 1911 р.

Усі націонал-демократи (5):

Василько Микола — землевласник, Лукашевич Антін — землевласник, Семака Ілля — суддя, Спишул Микола, д-р Смаль-Стоцький Степан — професор університету.

Українські члени галицького сойму без вибору (вірилісти)

Хомишин Григорій — станиславівський єпископ. Чехович
Константин — перемиський єпископ. Шептицький Андрей — га-
лицький митрополит.

Посли до галицького сойму, вибрані 1908 р.

Націонал-демократи (12):

Винничук Лазар — селянин, Кивелюк Іван — суддя, д-р Курівець Іван — лікар, д-р Левицький Кость — адвокат, д-р Олесницький Євген — адвокат, Скварко Захар — директор банку, Содомора Михайло — селянин, Старух Антін — селянин, Старух Тимотей — селянин.

При пізніших доповняльних виборах були ще вибрані:

Кохановський Іван — суддя, о. Нижанковський Остап — па-
рох, Рожанковський Теодор — суддя.

На місце д-ра Олесницького був вибраний у 1910 р. д-р Євген Петрушевич — адвокат.

Радикали (3):

Думка Павло — селянин, д-р Макух Іван — адвокат, Санду-
ляк Іван — селянин.

Посли до галицького сойму, вибрані у 1913 р.

Націонал-демократи (23):

Д-р Бачинський Володимир — адвокат, д-р Ваньо Теодор — адвокат, Винничук Лазар — селянин, д-р Голубович Сидір — адвокат, д-р Горбачевський Антін — адвокат, Залозецький Роман — професор політехніки, о. Капустинський Олександр — парох, Кивелюк Іван — суддя, д-р Кормош Теофіль — адвокат, Кохановський Іван — суддя, д-р Курівець Іван — лікар, д-р Левицький Кость — адвокат, Левицький Лев — суддя, о. Метелля Северин — парох, д-р Окуневський Теофіль — адвокат, д-р Перфецький Роман — адвокат, д-р Петрушевич Євген — адвокат, Рожанковський Теодор — суддя, Сінгалевич Володимир — суддя, Старух Тимотей — селянин, Тершаковець Гриць — селянин, д-р Цегельський Лонгин — журналіст, о. Яворський Іван — парох.

Радикали (6):

Думка Павло — селянин, Лаврук Павло — селянин, д-р Лагодинський Микола — адвокат, д-р Макух Іван — адвокат, Сандуляк Іван — селянин, д-р Трильовський Кирило — адвокат.

Старорусин:

Д-р Король Михайло — адвокат. (Приступив до нац. дем. клубу).

Безпартійний:

Д-р Новаковський Михайло — адвокат.

Посли до буковинського сойму:

Бурачинський Йосип — суддя, Гавришук Іван, д-р Галіп Теодор, о. Драчинський Теофіль, Іваницький Теодор, Левицький Теодор, Лисан Юрій, Пігуляк Єротеї — учитель середніх шкіл, Попович Омелян — член бук. Краєвого Виділу. Соймовими послами були мабуть теж вище подані парламентарні послы з Буковини.

Головна Українська Рада

Д-р Кость Левицький — голова, Михайло Павлик, Микола Ганкевич — заступники голови, д-р Степан Баран — секретар.

Особовий склад:

Націонал-демократи:

Д-р Баран Степан, Боберський Іван, д-р Левицький Кость, д-р Цегельський Лонгин. Пізніше кооптовані: д-р Бачинський Володимир, Кивелюк Іван.

Радикали:

Балицький Микола, Павлик Михайло, д-р Лагодинський Микола, д-р Трильовський Кирило.

Соціал-демократи:

Ганкевич Микола, Мелень Теофіль, д-р Старосольський Володимир, Темницький Володимир.

Представник преси:

Д-р Лозинський Михайло — безпартійний.

Загальна Українська Рада

Д-р Кость Левицький — голова, Микола Василько, д-р Євген Петрушевич, д-р Лев Бачинський, Микола Ганкевич — заступники голови, Олександр Скоропис-Йолтуховський — представник президії Союзу Визволення України.

Секретаріат:

Д-р Лонгин Цегельський, Ілля Семака, д-р Йосип Назарук, Володимир Темницький, Всеволод Козловський від СВУ.

Особовий склад:

Від галицької націонал-демократичної партії: д-р Баран Степан, д-р Бачинський Володимир, Боберський Іван, о. Войнаровський Тит, д-р Голубович Сидір, Кивелюк Іван, д-р Колесса Олександр, д-р Левицький Кость, Левицький Лев, д-р Олесницький Євген, о. Онишкевич Степан, д-р Панейко Василь, д-р Петрушевич Євген, д-р Цегельський Лонгин.

Від радикальної партії: д-р Бачинський Лев, Весоловський Ярослав, д-р Лагодинський Микола, д-р Макух Іван, д-р Назарук Йосип, д-р Трильовський Кирило.

Від соціал-демократичної партії: Безпалко Йосип (з Буковини), Ганкевич Микола, Мелень Теофіль, д-р Старосольський Володимир, Темницький Володимир, — як заступник Бачинський Юліян.

Від буковинської націонал-демократичної партії: Василько Микола, о. Драчинський Теофіль, Лукашевич Антін, Попович Омелян, Семака Ілля.

Від буковинської народної партії: Ясеницький Володимир.

Від «Союзу Визволення України»: Дорошенко Володимир, Козловський Всеволод, Скоропис-Йолтуховський Володимир — пізніше Дорошенко Володимир, Жук Андрій і Меленевський Маріян.

Коли по кількох місяцях Лев Бачинський і Микола Ганкевич виїхали до Галичини, то в президії заступали їх Ярослав Весоловський і Володимир Темницький.

Українська Національна Рада

Президія Української Національної Ради:

Президент: Д-р Євген Петрушевич, нд. Заступники Президента: д-р Лев Бачинський, рад., Омелян Попович, бук. нд, Андрій Шмігельський, рад., Семен Вітик, сд. Секретарі: д-р Степан Витвицький, нд, Йосип Устиянович, сд, заступник Степан Сілецький, представник молоді.

Виділ Української Національної Ради:

Голова: Д-р Євген Петрушевич. Члени: д-р Антін Горбачевський, нд, д-р Теофіль Окуневський, нд, Омелян Попович, бук. нд, о. д-р Степан Юрик, нд, д-р Лев Бачинський, рад., Гриць Дувірак, рад., Андрій Шмігельський, рад., д-р Михайло Новаковський, безп., госпітант радикального клубу, Семен Вітик, сд.

Члени: ¹⁸⁶

1.) Усі парламентарні послы з Галичини і Буковини та послы до галицького і буковинського сеймів.

2.) Делегати націонал-демократичної партії: д-р Баран Степан — адвокат, д-р Витвицький Степан — адвокат, д-р Лозинський Михайло — журналіст, д-р Охримович Володимир — адвокат, д-р Панейко Василь — журналіст, о. Стефанович Олександр — катехит учительської семінарії, д-р Томашівський Степан — доцент львівського університету. В нарадах Національної Ради в Станіславові брали участь тільки д-р Витвицький і д-р Лозинський. Інші залишилися під польською окупацією у Львові або виїхали закордон.

3.) Делегати радикальної партії: д-р Данилович Северин — адвокат, Крушельницький Антін — директор гімназії, д-р Назарук Йосип — адвокатський кандидат і журналіст.

4.) Делегати християнсько-суспільної партії: д-р Барвінський Богдан — урядовець університетської бібліотеки, д-р Гординський Ярослав — учитель гімназії, о. Дзерович Юліян — катехит учительської семінарії, о. д-р Кархут Спридон — учитель гімназії, д-р Студинський Кирило — професор університету. Усі залишилися у Львові.

5.) Делегати соціал-демократичної партії: Ганкевич Микола, Крупа Йосип, Чернецький Антін. Коли 9. XI. 1918 р. Чернецький став Державним секретарем, на його місце прийшов д-р Ганкевич Лев — адвокат. Усі залишилися у Львові. На їх місце прийшли в Станіславові такі делегати: д-р Бирчак Володимир — учитель гімназії, Бойкович Микола, Калинович Іван, Кулицький Роман, Лісковацький Іван, Маріяш Гриць, д-р Скибінський Рудольф — адвокат.

6.) Делегати академічної молоді: Кульчицький Олександр, Полянський Степан, Сілецький Степан.

¹⁸⁶ Список членів Української Національної Ради беру з праці д-ра Миколи Чубатого: «Державний лад на Західній Області Української Народньої Республіки». У ній можливі тільки незначні помилки. Професію делегатів подаю тільки тоді, коли вона для мене зовсім певна. Між делегатами повітів з вибору було багато селян.

7.) Делегати від більших галицьких міст, вибрані при кінці листопада 1918 р.: Алиськевич Андрій — директор гімназії (Перемишль), Бойцун Олександр (Самбір), Весоловський Остап (Стрий), Карманський Петро — учитель гімназії (Тернопіль), Козаневич Маріян — інженер (Дрогобич), Павлюх Гнат — учитель гімназії (Станиславів), Петрушевич Лев — прокурор (Бережани), Сіях Остап (Бучач), Терлецький Гриць (Борислав), Устиянович Йосип — залізничник (Станиславів-Княгинин), Чернявський Іван (Коломия), о. д-р Юрик Степан — парох (Золочів).

8.) Делегати від повітів, вибрані при кінці листопада 1918 р.: Бандера Андрій (Калуш), Банах Павло — народний учитель (Сокаль) Бараник Василь — адвокат кандидат (Заліщики), о. Височанський Степан — парох (Перемишляни), Глушко Роман — селянин (Бережани), Демчук Михайло (Перемишль), Дикий Дмитро (Бібрка), Домбровський Августин — народний учитель (Товмач) Дувірак Гриць — селянин (Печеніжин), Загульський Микола — селянин (Золочів), Залеський Тадей (Самбір), Замора Теодор — учитель гімназії (Городенка), Карачевський Теофіл (Старий Самбір), о. Карпінський Платон — парох (Теребовля), о. Качмарський Євстахій — парох (Сколе), Королук Мартин (Станиславів), Костишин Ілля (Зборів), д-р Кузів Гриць — адвокат (Дрогобич), Кунько Антін — селянин (Тернопіль), д-р Курбас Роман — адвокат (Борщів), д-р Левицький Микола — адвокат (Жидачів), Манько Андрій (Доброміль), д-р Марітчак Олександр — адвокатський кандидат (Рудки), Маркус Яким (Стрий), о. Матковський Северин — парох (Гусятин), Нагірняк Василь (Надвірна), Назаревич Степан (Броди), Онищук Антін — народний учитель (Снятин), Паневник Дмитро (Богородчани), д-р Пачовський Михайло — директор гімназії (Долина), о. Петрушевич Степан — парох (Радехів), Плиска Михайло (Бучач), Рутко Антін (Мостиска), Сенчина Іван (Рогатин), Содомора Михайло — селянин (Підгайці), Сушко Микола (Львів), Тимощук Гриць (Коломия), о. Філяс Платонід ЧСВВ (Жовква), о. Федевич Іван — парох (Турка), о. Цегельський Михайло — парох (Камінка Струмілова), о. Чайківський Теодор — полевий духовник Гал. Армії (Яворів), Шекерик-Доників Петро — селянин (Косів), Шмігельський Андрій — селянин (Збараж), д-р Юрчинський Остап — адвокат (Чортків).

9) Делегати від Буковинської Національної Ради: д-р Артимович Агенор — доцент університету, д-р Білинський Клявдій, Безпалко Йосип — народний учитель, д-р Дрогомирецький, Іва-

ницькийкий Омелян, Карбулицький Іларіон, д-р Кордуба Мирон — учитель гімназії, Левицький Модест, Попович Ілько, Сербинюк Юрій, Федорович Володимир.

**Перша Рада Державних Секретарів,
іменована Національною Радою 9 листопада 1918 р. у Львові**

Д-р Кость Левицький нд. — голова і секретар фінансів, д-р Василь Панейко нд. — закордонні справи, д-р Лонгин Цегельський нд. — внутрішні справи, полк. Дмитро Вітовський рад. — військові справи, Олександр Барвінський хр. сусп. — віроісповідні справи і тимчасовий керівник секретаріату освіти, д-р Сидір Голубович нд. — судівництво, д-р Степан Баран — нд. — земельні справи, Ярослав Литвинович нд. — торгівля і промисл, д-р Іван Курівець нд. — суспільне здоров'я, Антін Чернецький сд. — суспільна опіка й праця, інж. Іван Мирон нд. — шляхи, Олександр Пісецький нд. — пошта й телеграф, д-р Іван Макух рад. — публічні роботи і відбудова. Крім цього до Державного Секретаріату входив ще начальник Харчового Уряду д-р Степан Федак нд.

**Друга Рада Державних Секретарів,
іменована Виділом Національної Ради з початком січня 1919 р.**

Д-р Сидір Голубович нд. — голова і секретар фінансів та торгівлі і промислу, д-р Василь Панейко нд. — закордонні справи, д-р Лонгин Цегельський нд. — секретар без теки й керівник секретаріату закордонних справ (коли він 13 лютого зі свого становища уступив, керівництво секретаріату перебрав д-р Михайло Лозинський, а по його виїзді до Парижа провадив секретаріат д-р Степан Витвицький), д-р Іван Макух рад. — внутрішні справи, полк. Дмитро Вітовський рад., а опісля полк. Віктор Курманович — військові справи, д-р Агенор Артимович бук. нд. — освіта й віроісповідання, Йосип Бурачинський бук. нд. — судівництво, інж. Іван Мартинець нд. — земельні справи, інж. Іван Мирон нд. — шляхи, пошта й телеграф, інж. Маріян Козаневич сд. — публічні роботи.

Уповажені Диктатора в Галичині і за Збручем

Ген. Віктор Курманович для військових справ (опісля функції уповаженого перейшли до Військової Канцелярії Диктатора), д-р Сидір Голубович для внутрішніх справ, д-р Степан Витвицький для закордонних справ, д-р Йосип Назарук для преси і пропаганди, інж. Іван Мирон для шляхів.

**Закордонний Уряд Диктатора
створений 1. серпня 1920 р. у Відні**

Уповноважені: 1.) для закордонних справ д-р Степан Витвицький, 2.) для фінансів, торгівлі й промислу Володимир Сінгалевич, 3.) для внутрішніх справ, судівництва, шкільництва, віросповідань, рільництва, пошт і телеграфів, шляхів та публічних робіт Йосип Ганінчак, 4.) для преси і пропаганди д-р Кость Левицький. Шеф Військової Канцелярії отаман д-р Ярослав Селезінка. Шеф Президіяльної Канцелярії прок. Лев Петрушевич.

В 1921 р. місце д-р Степан Витвицького перебрав д-р Кость Левицький, що став теж головою Колегії Уповноважених. На його місце уповноваженим для преси і пропаганди став д-р Йосип Назарук, а по його виїзді до Канади Омелян Підляшецький. Місце Йосипа Ганінчанка перебрав д-р Роман Перфецький.

В 1922 р. уповноваженим для фінансів став Лев Сероїчковський. Володимир Сінгалевич став уповноваженим для внутрішніх справ, а д-р Роман Перфецький для преси і пропаганди. Фінансову контролю провадив Мирон Гаврисевич.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

- Андрієвський Віктор: З минулого. I—III. Берлін 1921—23.
- Д-р Баран Степан: Перші українські державники-сборники. «Орлик», місячник культури і суспільного життя (Берхтесгаден-Струб, Німеччина), 1947. ч. 11-12.
- Д-р Баран Степан: Галичина в 1848 р. «Календар альманах на ювілейний 1948 р.», Авґсбург—Мюнхен 1948.
- Д-р Баран Степан: Митрополит Андрей Шептицький, життя і діяльність, Мюнхен 1947.
- Барвінський Олександр: Образки з громадянського і письменського розвитку Русинів. I—II. Коломия 1912—13.
- Д-р Бачинський Лев: Об'єднання України. «Народна Воля» Скрентон, 1925., числа від 3 січня — 7 лютого.
- Бачинський Юліан: Україна ingredienta. Трете видання. Берлін 1924.
- Bilinski Leon: Wspomnienia i dokumenty I-II. Warszawa 1926.
- Д-р Богачевський Данило: Ідеологічні основи листопадових днів. Осередок праці НТШ. Доповіді. Філадельфія 1959.
- Проф. Борщак Ілько: Відгомін УГА на Версальській конференції. Українська Галицька Армія. Матеріяли до історії, т. II. Вінніпег, 1960.
- Будзиновський В'ячеслав: Ішли діди на муки. (Введене до історії України). Львів 1925.
- о. Войнаровський Тит: Спогади. Друковані в цьому збірнику.
- Винниченко Володимир: Відродження нації. Історія української революції (березень 1917 — грудень 1918). I—III. Київ-Відень 1920.
- Д-р Гірняк Никифор: Полковник Василь Вишиваний. Вінніпег 1956.
- Гнатюк Володимир: Національне відродження австро-угорських Українців (1772—1880 pp.). Відень 1916.
- Грушевський Михайло: Наша політика. Львів 1911.
- Грушевський Михайло: Роковини української незалежності. «Нове життя» Оліфант 1920 ч. 3.

- Дивнич Юрій: На іспиті великої революції 1917/18—1948. Видавництво Україна (Німеччина) 1949.
- Дорошенко Володимир: Михайло Грушевський — громадський діяч, політик і публіцист. «Овид», Чикаго 1957 ч. 9—11.
- Дорошенко Дмитро: Мої спомини про недавнє-минуле. I—IV. Львів 1930.
- Доценко Олександр: Літопис української революції. Том II. Книга 4 і 5. Львів 1923—24.
- Думін Осип: Історія Легіону УСС 1914—18. Львів 1926.
- Думін Осип: Полк. Дмитро Вітовський в спогадах. (Кілька заміток і побажань). «Літопис Червоної Калини». Львів 1936 ч. 11.
- Завадський Віктор: Як ми мандрували. «Воля», Відень 1921. т. I, ч. 6.
- Заклинський Мирон: З життя УСС в 1917 р. II. Конспірація серед УСС. «Літопис Червоної Калини». 1934 ч. 12.
- Ген.-полк. Зелінський Віктор: Синьожупанники. Берлін 1938.
- Ген. Капустянський М.: Похід українських армій на Київ—Одесу 1919 р. I—III. Видання друге. Мюнхен 1946.
- Полк. Коновалець Євген: Причинки до історії української революції. Видання II. 1948.
- Кох Ганс: Договір з Денікіним. Львів 1930.
- Крезуб А.: Штірк чи Кербер. (На маргінесі акту з дня 4 листопада 1916 р.) «Літопис Червоної Калини» 1930 ч. 5.
- Кузьма Олекса: Листопадові дні 1918 р. Львів 1931.
- Kutschabsky W. Die West-Ukraine im Kampfe mit Polen und dem Bolschewismus in den Jahren 1918—23. Berlin 1934.
- Легар Антін фон, полк. ген штабу: Звідомлення про мілітарне положення у Східній Галичині дня 10 січня 1919 р. Українська Галицька Армія. Матеріяли до історії. т. II. Вінніпег 1960.
- Д-р Левицький Кость: Історія політичної думки галицьких Українців 1848—1914. Львів 1926.
- Д-р Левицький Кость: Історія визвольних змагань галицьких Українців з часів світової війни 1914—1918. Львів 1928.
- Д-р Левицький Кость: Великий зрив. Львів 1931.
- Д-р Левицький Кость: Українські політики. Частина друга. Сильветки наших давніх послів і політичних діячів 1907—1914. Львів 1937.
- Д-р Левицький Кость: Розпад Австрії і українська справа. «Воля» т. III. ч. 2. Відень 1920.
- Д-р Левицький Кость: Куди дорога? «Український Прапор» ч. 4. Відень 1919 р.
- Левицький Осип: Галицька Армія на Великій Україні. Відень 1921.
- Левицький Осип: Військовий договір Української Галицької Армії з Добр-армією ген. Денікіна. Українська Галицька Армія. Матеріяли до історії, т. I. Вінніпег 1958.

- Льобковіц Вільгельм: Похід УГА на Київ в 1919 р. Українська Галицька Армія. Матеріяли до історії. т. II. Вінніпег 1960.
- Д-р Лозинський Михайло: Галичина в рр. 1918—20. Відень 1920.
- Д-р Макух Іван: На народній службі. Дітройт 1958.
- Мазепа Ісаак: Україна в огні й бурі революції 1917—1921. I—III. Мюнхен 1951.
- Мазепа Ісаак: Підстави нашого відродження. Частина перша. Причини нашої бездержавности. Видавництво «Прометей» (Німеччина). 1946.
- Д-р Мишуга Лука: Похід українських військ на Київ. Відень 1920.
- Д-р Назарук Осип: Рік на Великій Україні. Відень 1921.
- Д-р Німчук Іван: 595 днів советським в'язнем. Торонто, Онт., 1950.
- Д-р Олесницький Євген: Сторінки з мого минулого. I—II. Львів 1935.
- Паліїв Дмитро: Листопадова революція. «Новий Час». Львів 1928 ч. 134 і наступні. Окрема відбитка сконфіскована.
- Паліїв Дмитро: Жмут споминів. Календар «Червоної Калини». Львів 1935.
- Robóg-Malinowski Władysław: Najnowsza historia polityczna Polski 1864—1945. tom I. Paryż 1953. tom II. London.
- Ріпецький Степан: Українське Січове Стрілецтво. Визвольна ідея і збройний чин. Нью Йорк 1956.
- Д-р Стахів Матвій: Західна Україна. I—V. Скрантон 1958—960.
- Славинський Максим: Спомини. «Америка» чч. 95—167. Філадельфія 1960.
- Слісаренко Федір: Промова на першій сесії Всеукраїнської Національної Ради у Відні. «Воля». Відень 1921. т. I. ч. 7/8.
- Д-р Томашівський Степан: Під колесами історії. Берлін 1922.
- Д-р Трильовський Кирило: З моїх споминів. Календар «Червоної Калини». Львів 1927.
- Ген. Удовиченко Олександр: Україна у війні за державність. Вінніпег 1954.
- Франко Іван: Молода Україна. Часть перша. Провідні ідеї й епізоди. Львів 1910.
- Федорців Федь: Євген Олесницький. Календар товариства «Прогресу» на 1920 р. Львів 1919.
- Др Цегельський Лонгин: Молода Україна. Історичний спомин. Календар «Провидіння». Стор. 68-83. Філадельфія 1948.
- Д-р Цегельський Лонгин: Пам'яті Євгена Петрушевича. «Америка» чч. 128—134. Філадельфія 1940.
- Д-р Цегельський Лонгин: Як воно по правді було. «Америка» ч. 51. Філадельфія 1937.

- Д-р Цегельський Лонгин: Від легенд до правди. Спомини про події в Україні звязані з першим листопадом 1918 р. Нью Йорк-Філядельфія 1960.
- Д-р Цьокан Ілько: Завваги до праці О. Назарука: Рік на Великій Україні. «Український Прапор». Відень 1920.
- Чернецький Антін: До історії актів об'єднання. «Народна Воля», Скрантон 1953, ч. 3.
- Д-р Чубатий Микола: Основи державного устрою Західньо-Української Республіки. Львів 1920.
- Д-р Чубатий Микола: Історія Тернополя і Тернопільщини. Збірник «Шляхами золотого Поділля». Філядельфія 1960. Стор.
- Д-р Шухевич Степан: Спомини. I—V. Львів 1929. 17—58.
- о. Жан Йосафат ЧСВВ: Митрополит Андрей Шептицький у моїх споминах. Збірка: Великий Митрополит — The Great Metropolitan. Едмонтон, Алберта, 1954.
- Ярославин Сидір (о. Ісидор Сохоцький): Визвольна боротьба на західньо-українських землях у 1918—1923 роках. Філядельфія 1956.
- Ярославин Сидір: «По лінії з'єдинення не було двох думок». «Америка» ч. 2 і 3. Філядельфія 1945.
-

ЦЕЙ ЗБІРНИК ПОЯВИВСЯ ЗАХОДОМ І НАКЛАДОМ
ОСЕРЕДКУ ПРАЦІ НТШ У ФІЛЯДЕЛЬФІЇ, ЗДА.

На видання цього Збірника зложили пожертви (в доларах):

Вп. П. Петро Кірик	400.—
Вп. П. Д-р Данило Богачевський	115.—
Всесв. і Впреосв. Українсько-католицька Митрополича Консисторія у Філядельфії	100.—
Впрп. о. Канонік Роман Лободович	100.—
Вп. П. Дир. Михайло Дуцилович	87.24
«Українська Шадниця» у Філядельфії	30.—
Літературно-Мистецький Клуб у Філядельфії	30.—
УКАО «Обнова» (Сеніорат) Відділ у Філядельфії	30.—
Вп. П. Проф. Мирослав Боярський	25.—
Вп. П. Проф. Мирослав Завицький	25.—
Вп. П. Мгр. Роман Завицький	25.—
Вп. П. Мгр. Тарас Печерський	25.—
Вп. П. Теодозія Брикович	20.—
і меншими датками вісім жертводавців зложило суму	57.20

Всім ВШ. Жертводавцям складає на цьому місці сердечну подяку

У п р а в а
Осередку Праці НТШ
у Філядельфії

**ПУБЛІКАЦІЇ
НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА**

- I. Записки Наукового Товариства імени Шевченка, 172 томів.
- II. Публікації Секцій НТШ:
1. — Збірник Історично-Філософської Секції, 16 томів.
 2. — Український Архів, 15 томів.
 3. — Збірник Філологічної Секції, 30 томів.
 4. — Українська Бібліотека, 8 томів.
 5. — Збірник Математично-Природописно-Лікарської Секції, 32 томи.
 6. — Звідомлення з засідань Математично-Природописно-Лікарської Секції (в німецькій мові), 26 зшитків.
 7. — Резюме прочитаних доповідей (в чужих мовах), 6 томи.
- III. Публікації Комісій НТШ:
1. — Археографічна Комісія видала:
 - а) Джерела до історії України, 22 томи.
 - б) Пам'ятки української мови й літератури, 7 томів.
 - в) Котляревський, Перелицьована Енеїда, передрук першого видання з 1798 р.
 - г) Збірка актів до історії суспільно-політичних і господарських відносин в Західній Україні.
 - г) Шевченко, Кобзар, факсиміле першого видання з 1840 р.
 2. — Статистична Комісія видала:
Студії з поля суспільних наук і статистики, 5 томів.
 3. — Правнича Комісія видала:
 - а) Часопись Правнича, 10 томів.
 - б) Часопись Правнича і Економічна, 10 томів.
 - в) Правнича Бібліотека, 4 томи.
 - г) Збірник Правничої Комісії, 2 томи.
 4. — Етнографічна Комісія видала:
 - а) Етнографічний Збірник, 38 томів.
 - б) Матеріяли до української етнології, 20 томів.
 5. — Бібліографічна Комісія видала:
 - а) Матеріяли до української бібліографії, 7 томів.
 - б) Українська Книга, 5 томів (на спілку з Українським Товариством Бібліографів).
 6. — Фізіографічна Комісія видала:
Збірник Фізіографічної Комісії, 7 томів.
 7. — Географічна Комісія видала:
Праці Географічної Комісії, 1 том.
 8. — Комісія Шевченкознавства видала:
Праці Комісії Шевченкознавства, 2 томи.
- IV. Різне:
1. — Літературно-науковий Вісник, місячник за 1898—1905.
 2. — Стара Україна, журнал, 24 зшитки (за 1924, 1925).
 3. — Атлас України і сумежних країв.
 4. — Український Статистичний Річник, 1 том.
 5. — Сьогочасне й Минуле, журнал, 2 річники і 2 випуски на еміграції.
 6. — Лікарський Вісник, журнал (на спілку з Українським Лікарським Товариством).
 7. — Бібліотека Українознавства, 7 томи.
 8. — Енциклопедія Українознавства, частина 1—2.
 9. — Резюме доповідей, прочитаних в рамках праць поодиноких НТШ, 3 томи.
- V. Хроніка Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові, містить звідомлення про діяльність Товариства, його Секцій і Комісій. Досі появилос 77 випусків в українській мові і 59 випусків у німецькій.

(Продовження на 3-ій стор. обкладинки)

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ім. ШЕВЧЕНКА В НЬЮ ЙОРКУ

видало такі книжки:

1. Яновський Ю.: Майстер корабля.
2. Маланюк Є.: Поезії в одному томі.
3. — Лепкий Б.: Мазепа. З-під Полтави до Бендер.
4. Обірвані струни. Антологія поезії.
5. Збірка українських новель.
6. Січинський В.: Історія української архітектури.
7. Франко І.: Вибір із творів.

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ім. ШЕВЧЕНКА

видає

ГАСЛОВУ ЕНЦИКЛОПЕДІЮ УКРАЇНОЗНАВСТВА

Головний Редактор: проф. д-р Володимир Кубійович.

Друга, словникова частина «Енциклопедії Українознавства» матиме 100 аркушів, себто 1.600 сторінок великого формату, поділених на 5 томів (25 зошитів), вона обійматиме близько 20.000 статей і заміток. Книга буде багато ілюстрована у тексті й на окремих вкладках чорними й кольоровими малюнками — портретами, фотографіями міст, краєвидів, фльори й фавни України, важливих споруд, репродукціями пам'яток мистецтва, історичними й географічними мапами, діаграмами, хронологічними й порівняльними статистичними таблицями, що займатимуть бл. 100 сторінок; основною мапою до другої частини «Енциклопедії Українознавства» є велика мапа України 1:2 000.000 (120 x 65 см.) в чотирьох секціях, додана в кінці книги. Редакцію окремих ділянок провадять 38 визначних науковців і фахівців; співробітниками й авторами є понад 200 осіб, які репрезентують усі ділянки українознавства в наширшому значенні цього слова.

Адреса Редакції: 27 rue des Bauves, Sarcelles (S. et O.), France.

НА ЕМІГРАЦІЇ ВИДАЛО НТШ НАСТУПНІ КНИГИ:

а) В серії «Записок НТШ»:

- «В 300-ліття Хмельницького». Збірник за ред. Б. Крупницького.
Записки НТШ, т. 156; 10,5 арк.
- Л. Окіншевич: «Значне військове товариство в Україні-Гетьманщині XVII—XVIII ст.».
Записки НТШ, т. 157; 14,5 арк.
- Є. Ю. Пеленський: «Ucrainica в чужих мовах».
Записки НТШ, т. 158; 7 арк.
- А. Яковлів: «Український кодекс 1743 р.».
Записки НТШ, т. 159; 11 арк.
- В. Кубійович: «Етнографічна карта Південнозахідньої України (Галичини)».
Записки НТШ, т. 160; 4-кольорова карта з 1 арк. пояснень.
Збірник Філологічної Секції, т. 24
Записки НТШ, т. 161; 13 арк.
- Збірник Філологічної Секції, т. 25.
Записки НТШ, т. 162; 6 арк.
- В. Прокопсвич: «Печать малоросійская» і «Сфрагістичні етюди».
Записки НТШ, т. 163; 7 арк.
- «Корона Данила Романовича». Збірник за редакцією о. А. Г. Великого.
Записки НТШ, т. 164; 5 арк.
- Збірник Філологічної Секції, т. 26.
Записки НТШ, т. 165; 6 арк.
- Збірник Філологічної Секції, т. 27. «У сторіччя народин Івана Франка».
Записки НТШ, т. 166, 12,5 арк.

(Продовження на 4-ій стор. обкладинки)